Catalogus Gebiedskenmerken Overijssel

Januari 2026

provincie Overijssel

Catalogus Gebiedskenmerken Overijssel

Januari 2026

Het oude hoevenlandschap op de glooiende Oldenzaalse Stuwwal

Inhoudsopgave

Ruimtelijke kwaliteit in de Omgevingsvisie 7
Inleiding 7
Hoe gaan we ruimtelijke kwaliteit realiseren 8
Leeswijzer 9

Ruimtelijke kwaliteitsambities 11

Werken met kwaliteitsambities 27
Voorbeeld: uitbreiding bedrijventerrein 30

1. Natuurlijke laag 35
1.1 Stuwwal 37
1.2 Dekzandvlakte en dekzandrug 40
1.3 Brongebied 42
1.4 Beekdalen en natte laagte 44
1.5 Laagveengebied, laagveenrestant en kraggenlandschap 46
1.6 Hoogveengebied en hoogveenrestant 48
1.7 Rivierengebied 50
1.8 Zeekleigebied 52

2. Laag van het agrarisch cultuurlandschap 55
2.1 Essenlandschap 58
2.2 Oude hoevenlandschap 60
2.3 Maten- en flierenlandschap 62
2.4 Jonge heide- en broekontginningen 64
2.5 Ontginningsbos 66
2.6 Laagveenontginningen 68
2.7 Hoogveenontginningen 70
2.8 Veenkoloniaal landschap 72
2.9 Rivierenlandschap 74
2.10 Zeekleilandschap 76
2.11 Dorp of buurtschap 78

3. Stedelijke laag 81
3.1 Kern op zandgrond 84
3.2 Kern aan de IJssel, Vecht of in de Delta 86
3.3 Kern op het laagveen 88
3.4 Historisch centrum 90
3.5 Dynamische stationsomgeving 92
3.6 Bedrijventerrein 94
3.7 Kernrandzone 96
3.8 Provinciale route 98
3.9 Kanaal of vaart 100

4. Laag van de beleving 103
4.1 Overijsselse Delta 106
4.2 IJsselvallei met Hanzesteden 108
4.3 Reestdal 110
4.4 Grootschalige ontginningen 112
4.5 Vechtdal 114
4.6 Salland 116
4.7 Sallandse stuwwallen met Regge en kastelen 118
4.8 Twente met het Dinkeldal 120
4.9 Recreatieve route 122
4.10 Landgoed of buitenplaats 124
4.11 Baken door de tijd 126
4.12 Donkerte 128

Colofon 130

Ruimtelijke kwaliteit in de Omgevingsvisie

Inleiding

Ruimtelijke kwaliteit is geen fysieke eigenschap der dingen, maar ontstaat in de beleving van mensen en is het resultaat van - bedoeld en onbedoeld - menselijk handelen en natuurlijke processen. Dit resultaat is zichtbaar en beleefbaar: Een weg is mooi uitgevoerd en vormt een nieuw landschap om van te genieten. Water- en natuurgebieden herbergen veel soorten planten en dieren en er valt van alles te beleven en te ontdekken; ze zijn geheimzinnig, ze hebben iets subliems. Bebouwing ligt op de goede plek, vormt een mooie rand om op uit te kijken en je kunt er prettig doorheen. Agrarisch gebruik heeft bijgedragen aan landschappelijke kwaliteit die nu karakteristiek is voor Overijssel en het behouden waard richting de toekomst.

Ruimtelijke kwaliteit ontstaat wanneer er synergie gevonden wordt tussen de gebruikswaarde (praktisch en functioneel), belevingswaarde (fijne plek, herkenbaar) en toekomstwaarde (duurzaam, aanpasbaar en overdraagbaar aan de volgende generatie) van een plek. De grondlegger voor deze definitie is de Romein Vitruvius die in de eerste eeuw voor Christus ruimtelijke kwaliteit beschreef als de synergie tussen Utilitas, Firmitas en Venustas. Deze definitie heeft inmiddels zijn relevantie bewezen en gebruiken we als uitgangspunt. De essentie van onze benadering van ruimtelijke kwaliteit is dan ook dat we ontwikkelingen stimuleren die tot de verbeelding spreken. Ontwikkelingen die leiden tot een omgeving die klopt, die iets toevoegen en een tijd mee kunnen; er is uitgehaald wat er in zit. Kortom, ruimtelijke kwaliteit definiëren we als: Datgene wat ruimte geschikt maakt en houdt voor wat voor mens, plant en dier belangrijk is.

Het basispalet in onze provincie is mooi en veelkleurig. Alle gebieden hebben een bepaalde karakteristiek en kenmerken, die wij als provincie willen versterken en vernieuwen. In onze benadering van ruimtelijke kwaliteit spelen verschillende gebieden en hun kenmerkende eigenschappen daarom een belangrijke rol. Om het spectrum aan verschillende gebiedskenmerken inzichtelijk te maken hebben we ze gegroepeerd in vier lagen, elk met een eigen logica.

- Natuurlijke laag: hier heerst de logica van de ondergrond en het watersysteem en hoe abiotische (bodemvorming, erosie, sedimentatie) en biotische processen (successie van plant- en diersoorten) daarop inspelen.
- Laag van het agrarisch cultuurlandschap: hier gaat het om het ten nutte maken van het natuurlijke landschap ten behoeve van agrarische productie.
- Stedelijke laag: hier draait het om sociale en fysieke dynamiek en diversiteit van de steden, dorpen en landstadjes en het verbindende netwerk hiertussen van wegen, paden, spoorwegen en kanalen.
- Laag van de beleving: hier gaat het o.a. om gebiedseigen kenmerken, bakens in de tijd, zoals landgoederen en donkerte.

Deze benadering van ruimtelijke kwaliteit is in overeenstemming met de gangbare definitie. Dit is een optelsom van eerder genoemde toekomstwaarden (de natuurlijke laag), gebruikswaarden (de laag van het agrarisch cultuurlandschap en de stedelijke laag) en belevingswaarden (de laag van de beleving).

Hoe gaan we ruimtelijke kwaliteit realiseren?

De ruimte en haar kenmerken zijn niet statisch. Er is van alles aan de hand. We staan voor grote uitdagingen, o.a. op het gebied van klimaat, energietransitie, perspectief voor de landbouw, ontwikkeling van natuur, verstedelijking en mobiliteit. Deze uitdagingen hebben grote ruimtelijke impact, die vragen om een visie. Waarbij we vooral de veerkracht van het natuurlijk systeem als uitgangspunt centraal willen stellen.

Met de Omgevingsvisie zetten we in op het leggen van verbindingen tussen bestaande gebiedskwaliteiten en nieuwe ontwikkelingen, maar ook tussen snel en traag, tussen stad en land, tussen rood en groen, tussen opbrengsten en kosten etc. Onze ambitie is een kwaliteitsontwikkeling in gang te zetten, waarbij elk project, elke ontwikkeling bijdraagt aan de versterking van de ruimtelijke kwaliteit van onze leefomgeving. Ruimtelijke kwaliteit wordt daarmee een vanzelfsprekend resultaat van handelen. Als basis voor onze inhoudelijke sturing nemen we de gebiedskenmerken die er nu zijn. Deze kenmerken willen we niet alleen maar beschermen, maar juist ook verbinden met nieuwe ontwikkelingen. Hierdoor worden ook kansen geboden voor nieuwe identiteiten.

Ruimtelijke kwaliteit realiseren we door naast bescherming vooral in te zetten op het verbinden van bestaande gebiedskwaliteiten en nieuwe ontwikkelingen waarbij bestaande kwaliteiten worden beschermd en versterkt en nieuwe kwaliteiten worden toegevoegd.

Met deze benadering van ruimtelijke kwaliteit:

- Bevorderen wij een weloverwogen locatiekeuze, vormgeving en inrichting van nieuwe initiatieven.
- Beogen wij dat ontwikkelingen en projecten in een tijdsperspectief worden geplaatst en ook in de verdere toekomst nog een functie kunnen vervullen.
- Willen wij de bestaande en hooggewaardeerde verscheidenheid in Overijssel versterken en zo de belevingswaarde vergroten.

Leeswijzer

Eerst worden onze zeven kwaliteitsambities toegelicht. Deze kwaliteitsambities zijn algemeen geldend en zijn de basis voor alle nieuwe ontwikkelingen. Vervolgens worden de gebiedskenmerken geïntroduceerd, deze zijn ondergebracht in 4 kaartlagen. Elke laag heeft zijn eigen legenda-eenheden. Per legenda-eenheid worden ambitie en sturing aangereikt die belangrijk zijn bij nieuwe ontwikkelingen. De sturing kan zowel normerend, richtinggevend als inspirerend zijn. Je kijkt op de kaart welke legenda-eenheden van toepassing zijn voor jouw ontwikkeling.

Tot slot wordt aangegeven welke koppelkansen meegenomen kunnen worden. Zo kunnen ontwikkelingen bijdragen aan de opgaven waar we met z'n allen voor staan.

Tijdens de Punterrace wordt een Rondje Kampereiland gevaren met motorloze, eiken punters (foto Tennekes)

Ruimtelijke kwaliteitsambities

We realiseren ruimtelijke kwaliteit door, naast bescherming, vooral in te zetten op het leggen van nieuwe verbindingen tussen bestaande gebiedskwaliteiten en nieuwe ontwikkelingen.Hierbij worden bestaande kwaliteiten beschermd en versterkt en nieuwe kwaliteiten toegevoegd. Sturen op gebiedskenmerken, zoals omschreven in voorliggende Catalogus Gebiedskenmerken, borgt de doorwerking van dit ruimtelijke kwaliteitsbeleid van de Omgevingsvisie op gebieds- en uitvoeringsniveau. Op het provinciale schaalniveau hebben wij zeven kwaliteitsambities geformuleerd die de koers bepalen van onze sturing op kwaliteit. Deze kwaliteitsambities hebben hun vertrekpunt in de lagen van de gebiedskenmerken en onze centrale beleidsambities.

Deze zeven kwaliteitsambities zijn met elkaar verbonden door een aantal terugkerende thema's:

- Koesteren, conserveren, consolideren van bestaande kwaliteiten en het versterken van deze kwaliteiten door ze ontwikkelingsgericht in te zetten in ruimtelijke ontwikkelingen.
- Samenhang en continuïteit herstellen, ontbrekende schakels toevoegen en versnipperde onderdelen samenvoegen.
- Contrasten opvoeren, differentiatie en variatie vergroten. De strategie 'versterking van de specifieke identiteit', hoort bij dit principe.
- Ruimtelijke expressie en uitstraling vergroten.
- Beleefbaar, toegankelijk maken. Mooie landschappen zijn prettig, maar je moet er wel kunnen komen.
- Inspelen op actuele opgaven, er wordt zo veel mogelijk gekeken naar majeure opgaven die spelen in een gebied. De gebiedsontwikkeling draagt hieraan bij en er wordt gekeken naar slimme meekoppelkansen.

Kwaliteitsambitie 1

Bodem als basis met een robuust en beleefbaar watersysteem

In Overijssel wonen, werken en recreëren we in harmonie met het natuurlijke systeem. Het bodem- en watersysteem is leidend voor (land)gebruik en nieuwe ontwikkelingen. Dit betekent dat ontwikkelingen rekening houden met de bodem, het reliëf en het watersysteem ter plekke en bijdragen aan het herstel en behoud daarvan. Tegelijkertijd stelt het natuurlijke systeem grenzen aan ruimtelijke ontwikkelingen. Niet alles kan overal.

Het klimaat verandert, het weer wordt extremer met perioden van langdurige droogte of juist hevige regenval met wateroverlast, bodemdaling (met onder meer verzakkingen en funderingsschade tot gevolg), verdroging en hittestress tot gevolg. Als we de ruimte niet zorgvuldig gebruiken leidt dit o.a. tot uitputting en verontreiniging van het bodem- en watersysteem en gaat de kwaliteit van onze natuur achteruit. Herstel van de veerkracht en klimaatrobuustheid van het water- en bodemsysteem is daarom een urgente opgave. Tegelijkertijd is het zaak om verdere klimaatverandering tegen te gaan door onze CO_2 uitstoot uit de (veen)bodems te beperken en koolstof vast te leggen. We zullen het watersysteem en ons grondgebruik moeten aanpassen, zodat het systeem zich kan herstellen en robuust genoeg wordt om klimaatverandering op te vangen.

Door grote regionale verschillen in ons bodem- en watersysteem hebben we een gevarieerd landschap. Dit betekent ook dat de opgaven en oplossingen in elk gebied anders zijn. Deze abiotische onderlegger is in het verleden bepalend geweest voor de natuurkwaliteit, het (grond)gebruik en de inrichting van onze provincie. En zal dat in de toekomst weer moeten worden om de ruimte toekomstbestendig te kunnen blijven gebruiken. In Overijssel onderscheiden we vier type gebieden, met eigen bodem- en waterkenmerken:

- Zandgronden: ontwikkelingen dragen bij aan het vergroten van de watervoorraad in het voorjaar, zodat ook in droge tijden voldoende water beschikbaar is. Hierbij kun je denken aan een tragere waterafvoer, hogere grondwaterstand, verbeterde sponswerking van de bodem en het opvangen van extreme neerslag.
- IJssel, Vecht en Delta: ontwikkelingen dragen bij aan een robuust watersysteem met hoge ecologische kwaliteit dat extremen kan opvangen en

Ruimte voor water in het Reestdal

afvlakken en het hele jaar voldoende afvoer heeft.

- Veengebieden: ontwikkelingen dragen bij aan het beperken van bodemdaling en uitstoot van broeikasgassen door het veen geleidelijk te vernatten, afhankelijk van bodemtype en lokale omstandigheden. Uitgangspunt is functie volgt peil.
- Ook in het stedelijk gebied krijgt water meer ruimte. Niet alleen om water vast te houden en te bergen, maar ook om te recreëren en hittestress tegen te gaan. Denk daarbij aan het 'ontstenen' van het stedelijk gebied.

Zo werken we aan een robuust bodem- en watersysteem dat klimaateffecten opvangt en zorgt voor voldoende (drink)water van goede kwaliteit. Door de bodem en het watersysteem meer en meer richtinggevend te laten zijn voor ontwikkelingen en (land)gebruik, versterken we het natuurlijke systeem en kunnen we anticiperen op zowel een teveel als een tekort aan water. Dit robuuste watersysteem biedt ook volop kansen voor recreatie, biodiversiteit en gezondheid. De beken, kanalen en weteringen vormen een samenhangend groenblauw netwerk waar mens, plant en dier gebruik van kunnen maken. Deze groenblauwe dooradering verbindt de afzonderlijke natuurgebieden en draagt zo bij aan de biodiversiteit. Wanneer bovendien routes worden toegevoegd, wordt het watersysteem zichtbaar en beleefbaar. Bewegen langs en op het water wordt aantrekkelijker en dit kan bijdragen aan de mentale en fysieke gezondheid.

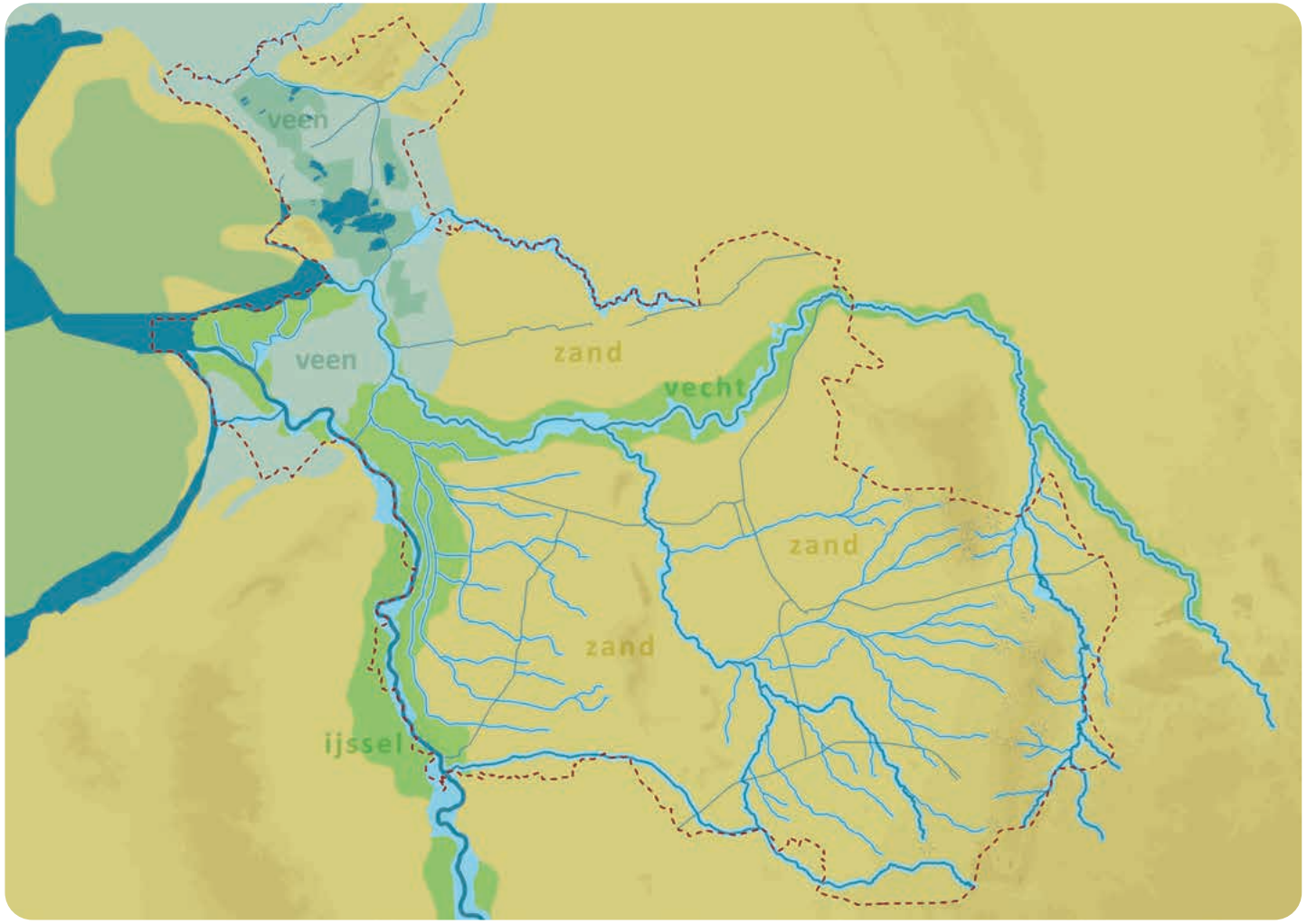

Kwaliteitsambitie 1: Bodem als basis met een robuust en beleefbaar watersysteem

Kwaliteitsambitie 2

Natuur als ruggengraat

Natuur ligt overal in de provincie 'om de hoek'. Veel dorpen en steden liggen dicht tegen natuurgebieden aan. Ze kunnen er echter veel beter mee verbonden worden door de dorpen en steden als 'poorten' naar de natuur te ontwikkelen. Een goede stad-landverbinding vergroot de toegankelijkheid en daarmee wordt bewegen en 'erop uitgaan' gestimuleerd. Dat is goed voor zowel de mentale als fysieke gezondheid en de sociale kwaliteit. Andersom kan natuur ook meer onderdeel worden van het stedelijk gebied, waardoor natuurinclusieve steden en dorpen ontstaan.

De aaneengesloten natuurcomplexen van het Vechtdal, de Regge en de Sallandse Heuvelrug vormen het 'Wilde Hart' van de provincie. De Wieden en Weerribben vormen samen de natuurlijke drager voor de natte identiteit in de kop van Overijssel. Ook elders kunnen natuurlijke landschappen ontstaan met een duidelijke identiteit. Hiermee wordt een robuust groenblauw netwerk gecreëerd met focus op gebieden waar meerdere biodiversiteitsopgaven samen komen of waar grote kansen zijn om andere opgaven mee te koppelen, denk aan opgaven voor waterkwaliteit en -kwantiteit, weidevogels, veenweidegebieden, recreatie of de bossenstrategie. Zo kan CO_2 worden vastgelegd door de aanleg van nieuwe bossen en landschapselementen in heel Overijssel. Nieuwe bossen kunnen eventueel gecombineerd worden met windenergie (windbos).

De Weerribben-Wieden is het grootste aaneengesloten laagveenmoeras van Noordwest Europa

Het Natuurnetwerk Nederland (NNN) bevordert de biodiversiteit, maar ook de ruimtelijke continuïteit en de beleefbaarheid van natuur. Dit maakt natuur alleen maar sterker: het stimuleren van continuïteit en formaat sluit aan bij het uitgangspunt om natuurlijke processen (erosie, sedimentatie door wind en water) weer vrij spel te geven. Zo biedt integratie van de natuuropgave in een bredere gebiedsopgave de gelegenheid om natuur een duidelijk gezicht te geven. De kwaliteit van de randen van natuurge-

bieden, de uitstraling van natuurgebieden en de robuustheid van natuurgebieden kunnen hierdoor worden vergroot. Het is van belang om rekening te houden met het veranderende klimaat en in te spelen op de migratie van plant- en diersoorten richting het noorden. Daarnaast zorgen we ervoor dat de condities op orde zijn voor een gunstige staat van instandhouding van alle soorten en habitats onder de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR).

Voor heel Overijssel streven we naar een basiskwaliteit natuur en een groenblauwe dooradering met natuur, landschap en water. Onder basiskwaliteit natuur wordt verstaan: een set van condities die nodig is om algemene soorten algemeen te laten zijn, blijven of worden. De groenblauwe dooradering verbindt natuurgebieden onderling en het stedelijk met het landelijk gebied. Het gaat hier om groene en blauwe verbindende elementen, zoals houtwallen, watergangen, kruidenrijke graslanden, soortenrijke stroken in de akkerbouw, die bijdragen aan de biodiversiteit.

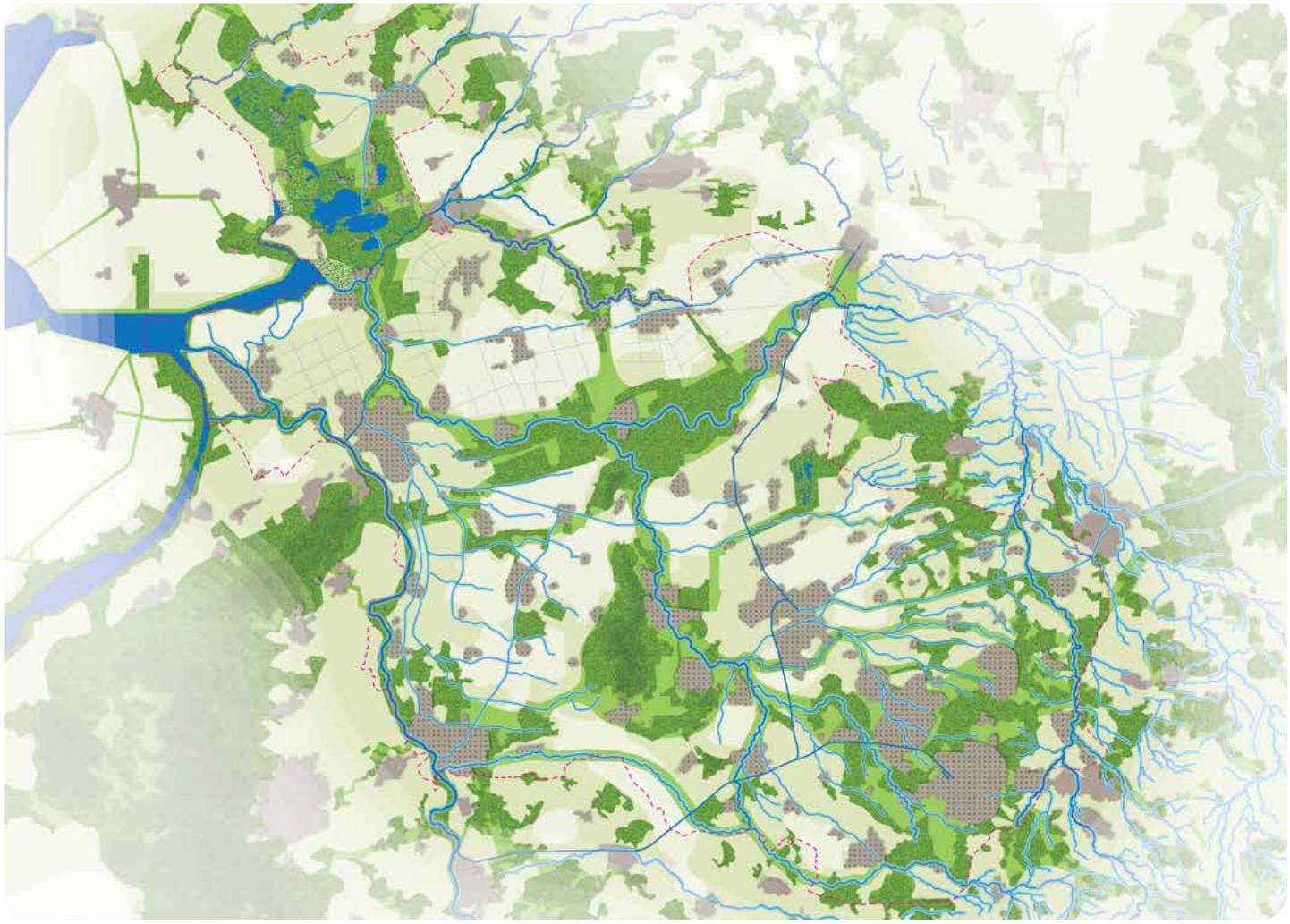

Kwaliteitsambitie 2: Natuur als ruggengraat

Kwaliteitsambitie 3

Voortbouwen aan de kenmerkende structuren van de agrarische cultuurlandschappen

Het aanzien van bijna driekwart van het oppervlak van de provincie wordt bepaald door het agrarische cultuurlandschap. Voedselproductie is en blijft hier de hoofdfunctie en beeldbepalend voor dit deel van de Overijsselse landschappen. Het vormt voor veel inwoners hun woon- of werkomgeving en voor nog meer mensen de omgeving waarin ze hun vrije tijd - fietsend, wandelend of varend - doorbrengen. Het herkennen, koesteren en verder uitbouwen van de dragende structuren van het agrarische cultuurlandschap is onze leidraad. De verschillende onderdelen van het agrarische cultuurlandschap worden tot grotere ensembles verenigd en bijeengehouden door een aantal karakteristieke structuren: de wegenstructuur, de structuur van waterlopen, de bebouwingslinten en de nederzettingsvormen. Door het voortborduren op die dragende structuren worden de samenhang en het karakter versterkt.

Het 'landbouw-landschap' is beeldbepalend in Overijssel en sterk in transitie. Grote delen van de jonge ontginningen zijn landbouwgebieden met generieke opgaven en kansen. Op andere plekken is ruimte voor landbouw met gebiedsspecifieke opgaven en kansen. Daarnaast is de verwachting dat er de komende decennia steeds meer boeren zullen stoppen. Hierdoor zullen veel agrarische erven herbestemd of herontwikkeld worden. Ontwikkelingen dragen bij aan een zorgvuldige inpassing en bouwen voort op de bestaande structuren van het desbetreffende landschap.

Herontdekken van de landschappelijke dragers en daarop voortbouwen kan ook het contrast tussen de verschillende landschappelijke ensem-

Het Twentse coulisselandschap met essen, oude hoeven, houtwallen en beekdalen (foto Regio Twente)

bles groter maken. De zandgebieden in Salland en Twente, elk met hun eigen structuur van essen, oude hoeven, beken, lanen en dorpen vormen een grote kwaliteit. Hier heersen beslotenheid en afwisseling. Het grootschalige open karakter van het veenweidelandschap in de Kop van Overijssel en het jonge ontginningslandschap ten noorden van de Vecht zijn van een uitgesproken kwaliteit: hier heersen horizon en verte. Het is de kunst om in beide verschillende karakters vormen van grondgebruik, bebouwingsvormen en infrastructuur zo te arrangeren dat deze karakters worden versterkt. Dit betekent ook dat de kenmerkende landschapsstructuren behouden en goed beheerd moeten worden om zo de contrasten van de Overijsselse cultuurlandschappen herkenbaar te houden.

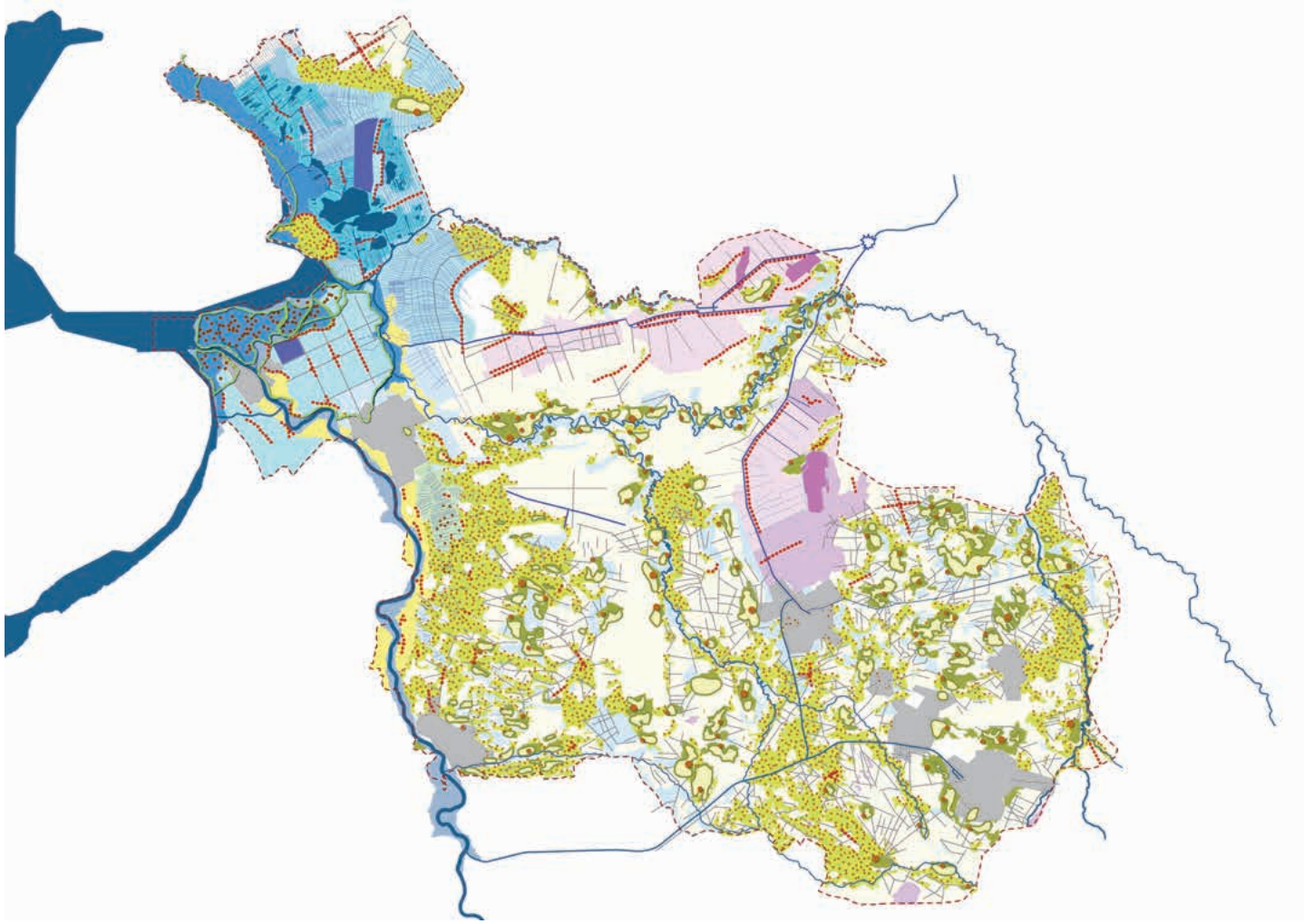

Kwaliteitsambitie 3: Voortbouwen aan de kenmerkende structuren van de agrarische cultuurlandschappen

Kwaliteitsambitie 4

Elke stad, dorp en buurtschap zijn eigen kleur: een brede waaier aan woon-, werk- en mixmilieus

Mensen koesteren verschillende wensen ten aanzien van hun woning en woonomgeving. Dit verschil in woonwensen neemt eerder toe dan af. Het aanbod van woonmilieus moet daarop reageren met een breed spectrum aan mogelijkheden. Wonen in het landschap, wonen in de stadsrand, wonen in de nieuwe stad, wonen in de oude stad. Het palet van steden en dorpen met een eigen karakteristieke opbouw, met eigen gebiedskenmerken en inbedding in het landschap is een bijzonder kenmerk van Overijssel. Het is goed de veelkleurigheid van het palet een impuls te geven. Hier gaat het om het herontdekken of zelfs opnieuw uitvinden van de eigen dragende kwaliteiten en (landschappelijke) structuren en daarop aansluiten met eigentijdse vormen van grondgebruik en inrichting. Daarbij ook inspelend op hittestress, vergroening en andere klimaatopgaven in de steden. We streven hierbij naar fraaie, groene en vitale dorpen en steden. Met eigen cultuurhistorische identiteit, klimaatbestendig en met natuur om de hoek.

Aansluiten op het eigen karakter en de ligging vormen het vertrekpunt voor het ontwikkelen van een brede waaier aan woon-, werk- en mixmilieus. Steden en dorpen op de zandgronden, op het veen, aan de IJssel, Vecht of in de Delta vertellen hun eigen verhaal. Daarnaast laat elke episode in de volkshuisvesting zijn eigen erfenis achter in de vorm van karakteristieke woon- en werkmilieus. Zo hadden we de naoorlogse flatwijken, de 'bloemkoolwijken' van de jaren '70 en '80, de VINEX-wijk en de buurten met particulier opdrachtgeverschap. Nu zien we dat 'tiny houses' op unieke woonplekken en hoogstedelijke compacte mixmileus populair zijn en daarnaast volop aandacht voor duurzaam bouwen.

Tuindorp Het Lansink in Hengelo werd gebouwd voor de Stork-arbeiders (foto Christian van der Meij)

Wij hebben dan ook de ambitie om het palet aan woon-, werk- en mixmilieus verder te verbreden. Deze ambitie realiseren we onder andere door de mogelijkheden voor herstructureren, transformeren en/of verdichten van bestaande bedrijventerreinen, wijken en erven ten volle te benutten. We kijken eerst naar de mogelijkheden binnen de steden en dorpen, voordat we gaan uitbreiden (inbreiden gaat voor uitbreiden). Als inbreiding niet mogelijk is, dan is uitbreiding in de groene omgeving onder voorwaarden mogelijk. Dit vraagt een visie van gemeenten op hun kernen en de ontwikkelingsmogelijkheden daarin.

In de kernrandzones is een hoge dynamiek, maar ook een grote ruimtelijke druk. Daarom is het belangrijk dat hier een goede mix en balans van functies komt. Hierbij wordt tegelijkertijd verrommeling van de randen tegengaan en te grote verdichting voorkomen. De kernrandzones vervullen een cruciale rol doordat ze zowel poort van de stad/ dorp als toegang vanuit de stad/ dorp naar de groene omgeving zijn.

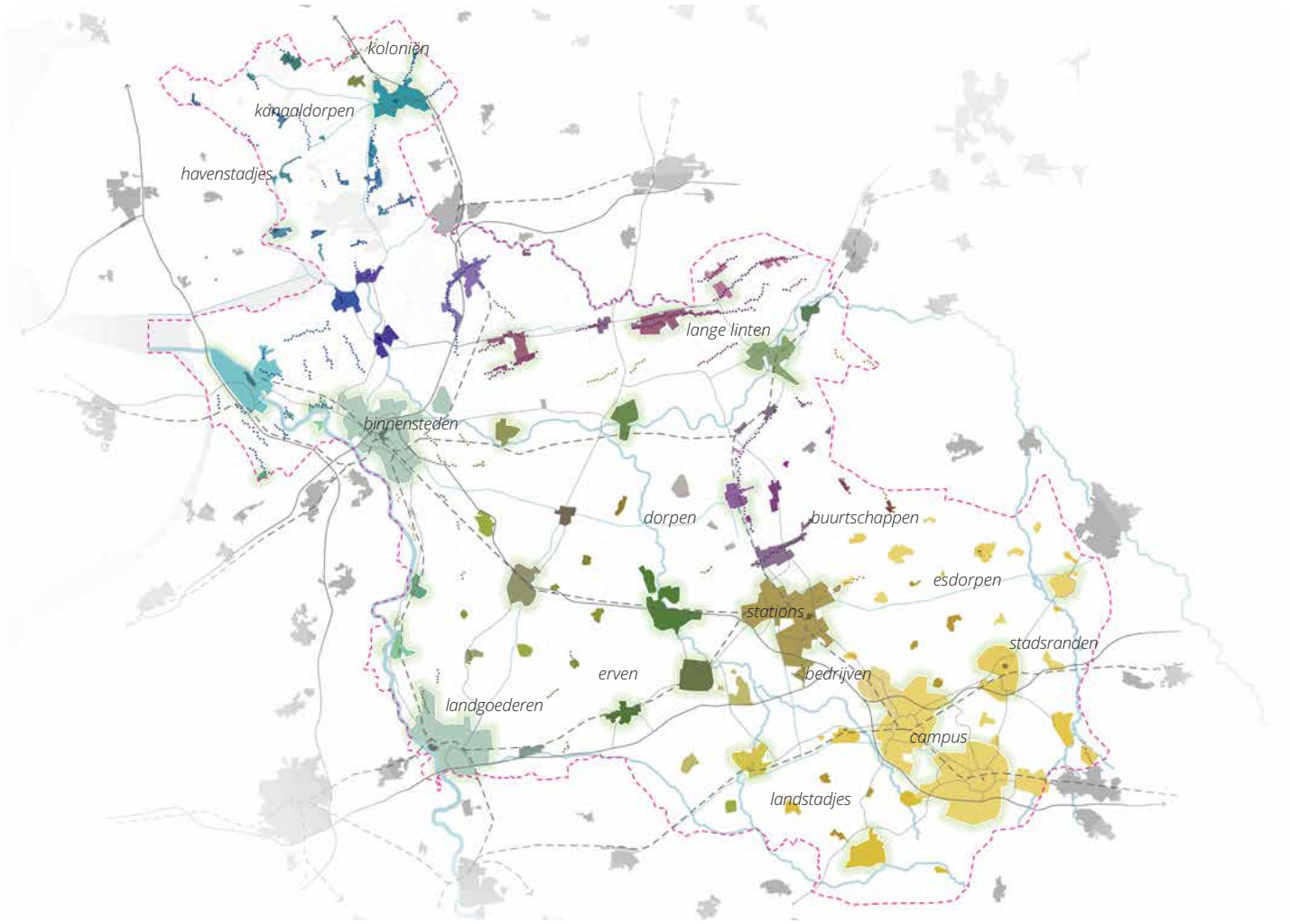

Kwaliteitsambitie 4: Elke stad, dorp en buurtschap zijn eigen kleur: een brede waaier aan woon-, werk- en mixmilieus

Kwaliteitsambitie 5

Het contrast tussen dynamische en luwe gebieden versterken

Het contrast tussen rust en drukte is een grote kwaliteit van Overijssel. We hebben gebieden waar het 's nachts nog echt donker is, maar ook gebieden waar het licht nooit uit gaat. Dit contrast willen we versterken door hoog dynamische ontwikkelingen te concentreren rondom bestaande hoofdinfrastructuur, stedelijk gebied en bedrijventerreinen en daarnaast de luwe en donkere gebieden beschermen. Deze kwaliteit wordt namelijk steeds zeldzamer.

De infrastructurele hoofdstructuur is de motor voor de ontwikkeling en dynamiek (bundeling van stedelijke functies), maar respecteert tegelijkertijd de relatieve 'luwte' (extensieve vormen van grondgebruik). Dit draagt naast onze bereikbaarheidsambitie ook bij aan onze ambities voor veiligheid en gezondheid, omdat we zo de overlast van het verkeer (geluid, stof) zo veel mogelijk concentreren rond een beperkt aantal routes. Het is belangrijk om de steeds grotere vraag naar nieuwe vormen van energieopwekking ook te koppelen aan de dynamische gebieden. Denk aan het koppelen van windenergie aan bundels van infrastructuur.

De Hanzedagen in Kampen (foto Tennekes)

We bouwen voort op de sterke netwerken die er zijn en optimaliseren mobiliteit binnen het Dagelijks Stedelijk Systeem (DSS). Binnen het DSS streven we naar een samenhangende en duurzame ontwikkeling van wonen, werken, voorzieningen, cultuur en mobiliteit. Verstedelijking en andere ontwikkelingen moeten passen bij het DSS en dragen bij aan opgaven, zoals de CO_2-reductie, biodiversiteit en klimaatadaptatie. Daarbij sturen we ook steeds meer op het combineren van gebiedsopgaven, waardoor de beschikbare ruimte zo effectief mogelijk wordt gebruikt. Bij het transformeren van bedrijventerreinen worden de 'confectiepakken' van het verleden vervangen door maatwerk. We zetten in op duur-

zaamheid, circulariteit, mengen en stapelen van functies en ruimte geven aan de energieopgave.

Regio's zijn onderling goed met elkaar verbonden en aangesloten op het (inter)nationale netwerk. Dit geldt ook voor het spoorwegennet. We zetten in op dynamische stationsomgevingen en het verbeteren van het netwerk voor fietsers en voetgangers. Met de ambitie dat steeds meer mensen de auto laten staan en het aantrekkelijker wordt om met fiets en openbaar vervoer op pad te gaan. Dit is niet alleen goed voor het klimaat, maar zorgt ook voor meer beweging en draagt zo bij aan de fysieke en mentale gezondheid.

De donkere gebieden zijn grofweg onze natuurgebieden en grote landbouwgebieden. Hier is het 's nachts nog echt donker en kun je de sterrenhemel nog zien. Hier wonen relatief weinig mensen en zij genieten van de luwte en donkerte. Deze gebieden worden gekoesterd en we proberen het rustige en onthaaste karakter te behouden.

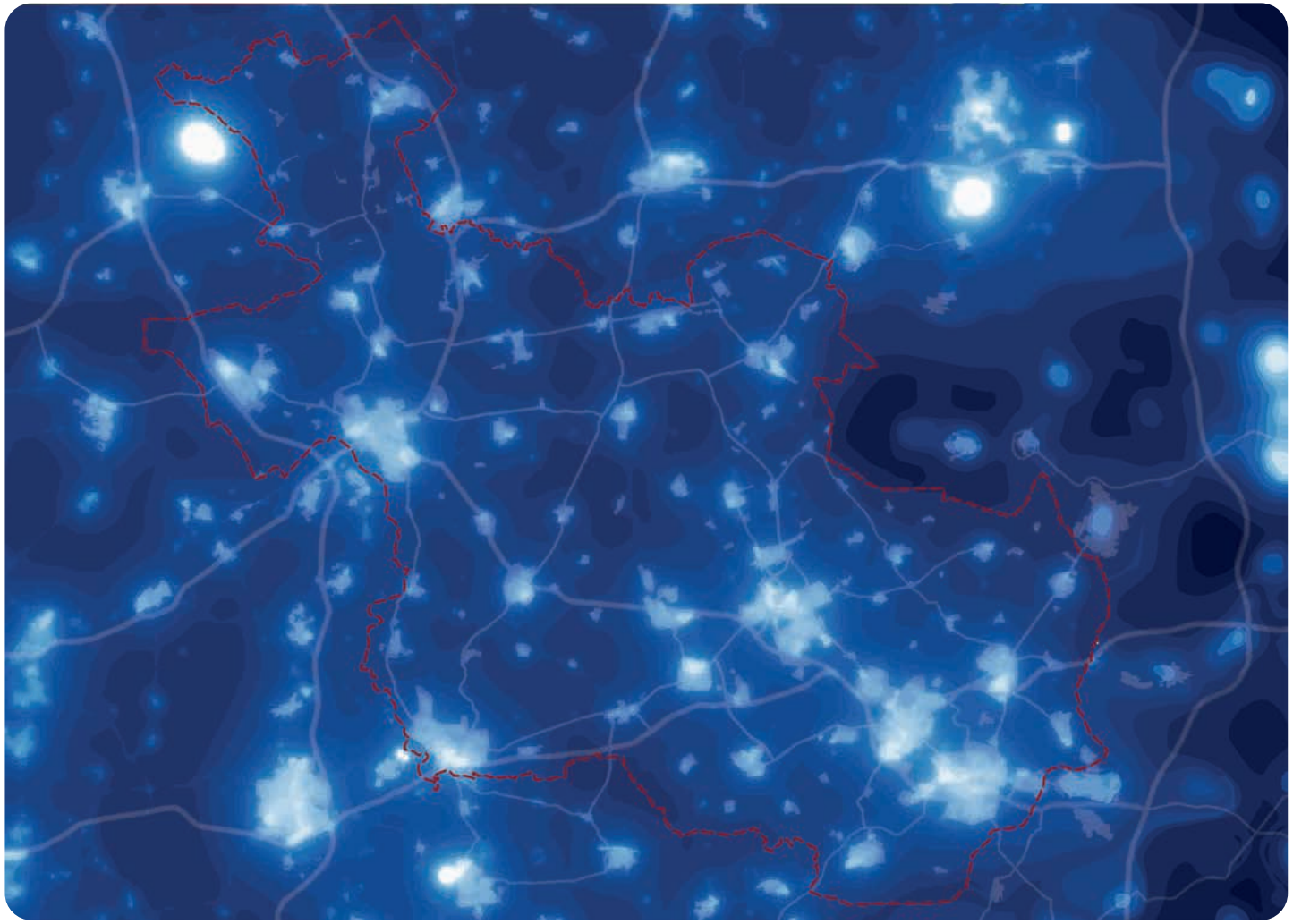

Kwaliteitsambitie 5: Het contrast tussen dynamische en luwe gebieden versterken

Kwaliteitsambitie 6

Aantrekkelijke routes voor een toegankelijk en beleefbaar Overijssel

Het landschap in Overijssel heeft veel supporters. Verschillende groepen mensen met verschillende aanspraken en behoeften maken gebruik van de mogelijkheden die het landschap biedt voor grote en kleine ommetjes, voor grote en kleine tochten en ontdekkingsreizen. Een netwerk van routes voor wandelen, fietsen, paardrijden en varen verhoogt de belevingskwaliteit aanzienlijk, omdat het de binnensteden, dorpscentra, landgoederen, de recreatievoorzieningen, de toeristische attracties en de natuurgebieden verbindt. Een verbindend netwerk, niet alleen als ontsluiting, zodat je er kan komen, maar ook als ruimtelijke structuur, zodat je het landschap kan ervaren. Daarnaast stimuleren aantrekkelijke routes en een toegankelijk landschap het naar buiten gaan wat onder meer goed is voor de mentale en fysieke gezondheid. De kernrandzones vervullen een cruciale rol in de verbinding tussen stad en land. Zij zijn zowel de poort van de stad en het dorp als de toegang vanuit de stad en het dorp naar de groene omgeving.

Aantrekkelijke routes voor een toegankelijk en beleefbaar Overijssel zijn er op twee schaalniveaus. De langzame routes van fietspaden, wandelpaden en vaarroutes, zoals hierboven benoemd, maar ook de dynamische, snelle routes van de grotere wegen en spoorwegen.

Provinciale wegen hebben naast verbindende functie ook een belangrijke rol als ruimtelijke drager. Weg en omgeving moeten altijd in samenhang worden benaderd en behandeld als integrale gebiedsopgave. Vanaf de weg worden omgevingskwaliteiten zichtbaar gemaakt, zodat het landschap kan worden beleefd vanuit de auto. Het groen langs de wegen draagt bij aan het leefgebied van plant en dier en het versterkt landschappelijke

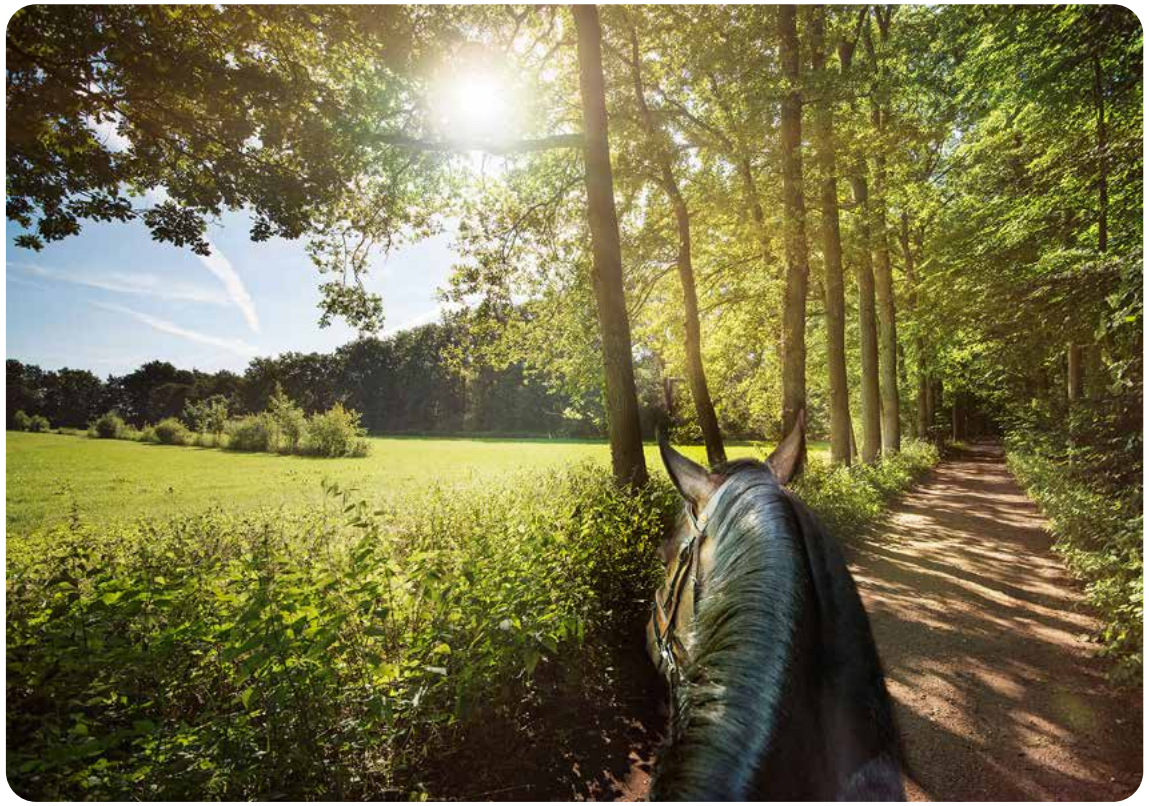

Aantrekkelijke routes maken Overijssel beleefbaar en toegankelijk (foto Regio Twente)

structuren. Verschillende routes vertellen de verhalen van Overijssel. Zo onderscheiden we o.a. de veenroute, Twenteroute en IJsselroute. Daarnaast draagt de weg bij aan de oriëntatie van de weggebruiker door vensters, zichtlijnen op landmarks, dorpssilhouetten, dorpspassages, rivierfronten, bruggen en stedelijke entrees.

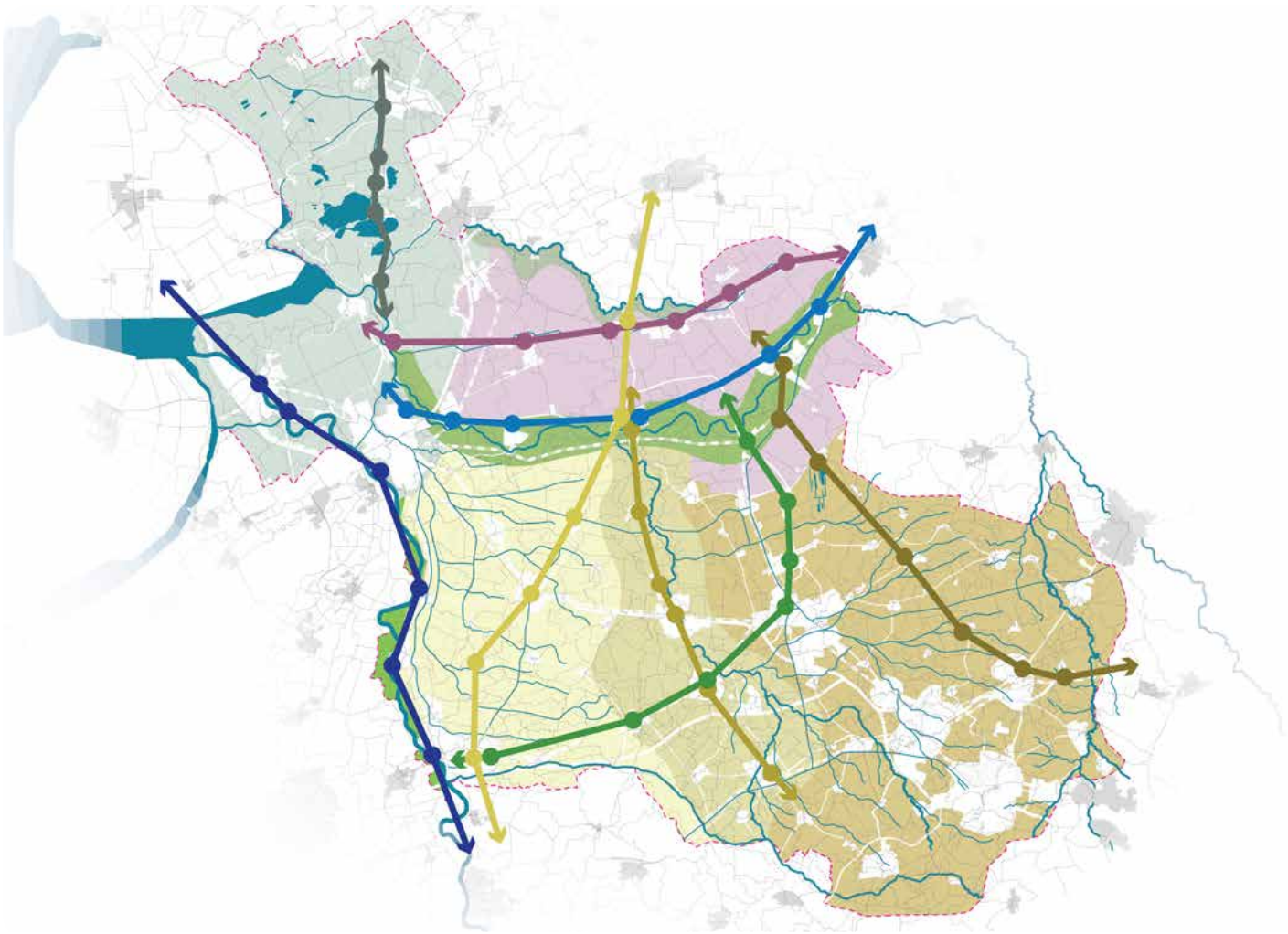

Kwaliteitsambitie 6: Aantrekkelijke routes voor een toegankelijk en beleefbaar Overijssel

Kwaliteitsambitie 7

Sterke merken van Overijssel

Gedeelde verhalen en waardering van gebieden met een sterke 'sense of place' zorgen ervoor dat mensen er identiteit en betekenis aan toekennen. Door gedeelde verhalen, tradities en gemeenschappen geven mensen betekenis aan een gebied en voelen zij zich ermee verbonden. Overijssel heeft een aantal 'sterke merken' in huis, die veelal gelinkt zijn aan het agrarische cultuurlandschap. De waterrijke Kop van Overijssel, de Hanzesteden, het Wilde Hart van Vecht, Regge en Sallandse Heuvelrug, het landgoederenlandschap ten noorden van Deventer, het rivierenlandschap van de IJssel, de Twentse steden en het Nationaal Landschap Noordoost Twente met Dinkeldal zijn ijzersterke identiteiten met een sterk potentieel.

De verschillende identiteiten van deze gebieden zijn aanknopingspunten voor gebiedsgerichte ontwikkeling. Cultuurhistorische en landschappelijke waarden kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan de identiteit. We willen de potentiële kwaliteiten zoveel mogelijk verzilveren. Daarbij kun je denken aan inrichtingskwaliteit, een eigen gezicht geven, het stimuleren van ondernemerschap, streekproducten en vergroting, verdieping en verbreding van de recreatieve mogelijkheden. Niet alleen vanuit economisch oogpunt, maar ook om een aantrekkelijke leefomgeving te creëren en om de vitaliteit en de dynamiek in genoemde gebieden op gang te houden. Het behouden en versterken van de bestaande identiteit én het toevoegen van nieuwe identiteit vereist immers investeringen en het stimuleren van nieuwe ontwikkelingen, herstructurering en transformatie.

Je kunt op verschillende schaalniveaus kijken naar onze sterke merken. Zo kun je uitgaan van vier windstreken: het 'open' landschappelijk patroon van de laagveengebieden en kleicomplexen in

De uitgestrekte landgoederen zijn onderdeel van het aantrekkelijke Twentse coulisselandschap

Noordwest-Overijssel, de lange lijnen in het Sallandse occupatiepatroon, de intimiteit van het Twentse boerenland en de stoere maat van de grote ontginningen van het Vechtdal. Maar kijk je preciezer, dan zie je binnen deze eenheden ook weer verschillen. Vanwege de verschillen in het bodem- en watersysteem zijn gebieden op een andere manier in cultuur gebracht, waardoor het landschap, de nederzettingen en daarmee de ordende en dragende structuren ook steeds anders zijn. Binnen de windstreken is er vaak op korte afstand sprake van grote variatie. Denk aan het lieflijke landschap van Reestdal naast de grootschalige rationele ontginningen rond Nieuwleusen en Dedemsvaart.

De landschappelijke identiteiten (landschapsensembles) bieden een goed aangrijpingspunt voor gebiedsgerichte plan- en strategievorming. Naast cultuurhistorische, aardkundige en archeologische waarden kunnen ook gemeenschappen en de tradities een belangrijke bijdrage leveren aan de identiteit en een belangrijke inspiratiebron zijn voor ontwikkelingen. De sterke merken zijn geen blauwdruk, maar geven aanleidingen om ontwikkelingen op een gebiedseigen manier in te vullen.

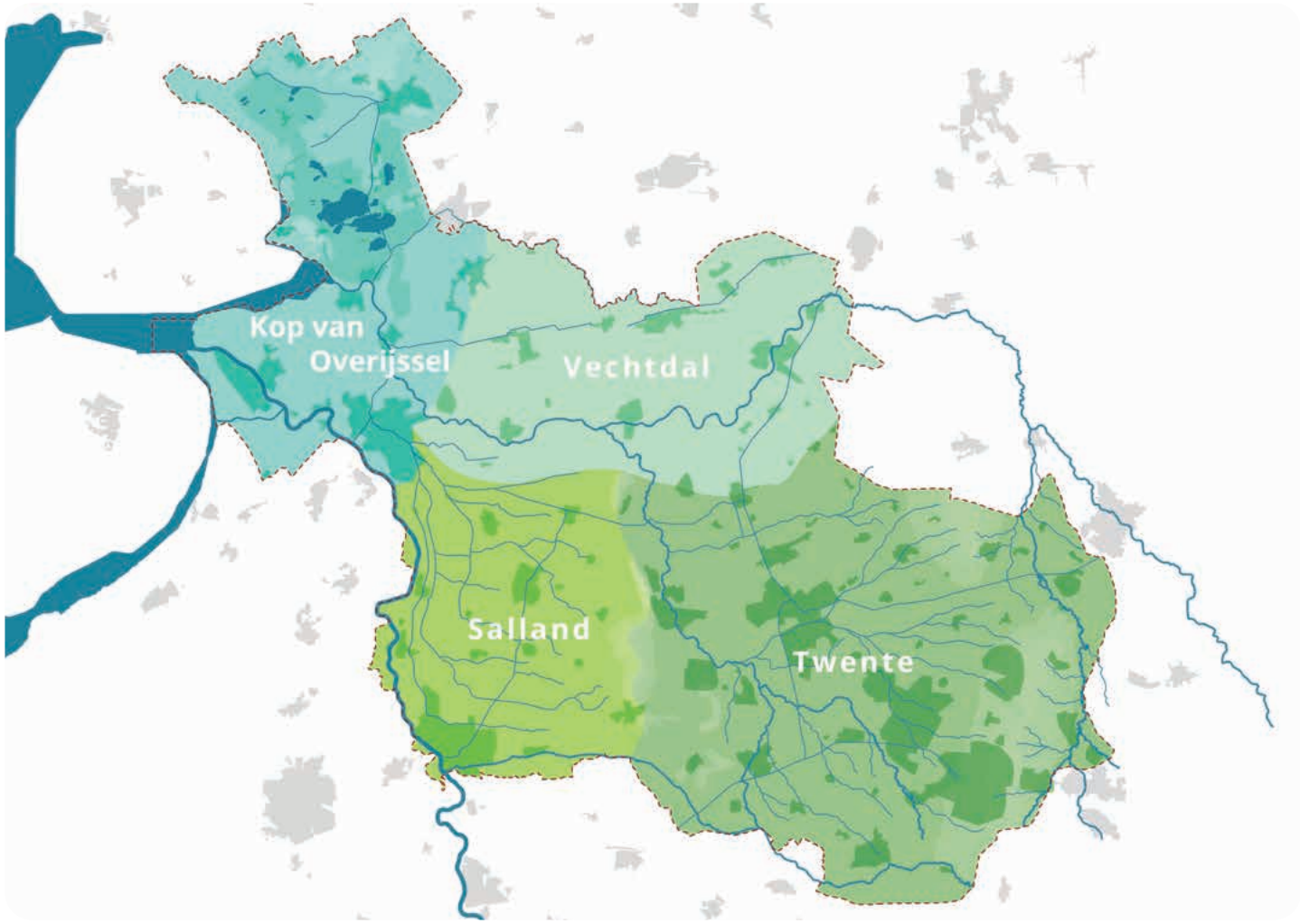

Kwaliteitsambitie 7: Sterke merken van Overijssel

Werken met gebiedskenmerken

Inleiding

We realiseren ruimtelijke kwaliteit door naast bescherming vooral in te zetten op het verbinden van bestaande kwaliteiten en nieuwe ontwikkelingen. Hierbij zijn de gebiedskenmerken ons uitgangspunt. Dit zijn de ruimtelijke kenmerken van een gebied of een gebiedstype, die bepalend zijn voor de karakteristiek en kwaliteit ervan. Dat kan bijvoorbeeld het open karakter van een landschap zijn, het patroon van houtwallen, een bepaalde bebouwingsstructuur of een hoge grondwaterstand. Terwijl een afzonderlijke houtwal geen provinciaal belang vertegenwoordigt, wordt dat anders als die in een netwerk van houtwallen bepalend is voor de karakteristiek van een landschapstype. Het is dan van belang dat in alle gemeenten waar dat landschapstype voorkomt, die houtwallenstructuur wordt gerespecteerd en waar mogelijk wordt versterkt en hersteld. Daarmee wordt de herkenbaarheid en zichtbaarheid van dit gebiedstype in Overijssel vergroot en het contrast met andere landschapstypen in stand gehouden. Vanwege het rijke palet aan landschapstypen in de provincie is het in stand houden van de variatie en het contrast tussen landschapstypen van provinciaal belang. Vandaar dat hier op provinciaal niveau sturing en instrumenten voor worden ingezet.

In het Overijssel van de toekomst staan vier waarden centraal: duurzaamheid, gezondheid, ruimtelijke kwaliteit en sociale kwaliteit. Hiermee dragen we bij aan de brede welvaart van onze inwoners. Deze Rode Draden zijn belangrijk voor een mooi, sociaal, duurzaam en gezond Overijssel. Dit komt terug in onze Omgevingsvisie en werkt door in onze beleidskeuzes en ons Omgevingsplan, inclusief de Catalogus Gebiedskenmerken.

De gebiedskenmerken zijn ondergebracht in 4 lagen:
1. Natuurlijke laag (in en op de bodem)
2. Laag van het agrarische cultuurlandschap (grootschalig gebruik en inrichting van de bodem)
3. Stedelijke laag (bebouwing en infrastructuur)
4. Laag van de beleving (o.a. identiteit, recreatie en landgoederen)

Deze lagen zijn zo onderscheiden omdat de ingrepen in de fysieke leefomgeving in elke laag volgens eigen principes en processen verlopen. Uiteraard staan ze niet los van elkaar, maar zijn ze altijd met elkaar verbonden. Immers, plekken die eerst natuurlijk waren, zijn nu bebouwd en in een enkel geval andersom. Vaak liggen ze over elkaar heen en hebben we op één plek te maken met kenmerken van verschillende lagen. Op andere plekken is dat niet zo en domineert een bepaalde laag.

Per laag onderscheiden we in deze Catalogus Gebiedskenmerken verschillende gebiedstypen en per gebiedstype beschrijven we:

- Kenmerken: hoe is het type opgebouwd, hoe ziet het eruit?
- Ontwikkelingen: hoe heeft het zich ontwikkeld, wat speelt er?
- Ambities: wat is de visie op de toekomst van het gebiedstype?
- Sturing: door welk handelen kan die visie worden bewerkstelligd?

De gebiedskenmerken zijn sturend voor de vraag hoe een ontwikkeling invulling krijgt. De gebiedskenmerken zijn soms normstellend, maar meestal richtinggevend of inspirerend.

Werken met gebiedskenmerken

Als er in een bepaald gebied een verandering aan de orde is (bijvoorbeeld de aanleg van een weg, woningbouw, schaalvergroting van de landbouw of inrichting als natuur), dan worden eerst de of-vraag en de waar-vraag (de redeneerlijn) beantwoord. Als die positief zijn beantwoord, dan komen we bij de Catalogus Gebiedskenmerken om antwoord te kunnen geven op de hoe-vraag. De gebiedskenmerken sturen dan de manier waarop de ontwikkeling moet plaatsvinden: welke kenmerken en kwaliteiten behouden, versterkt en ontwikkeld moeten worden. De 'hoe' vraag wordt hiermee beantwoordt.

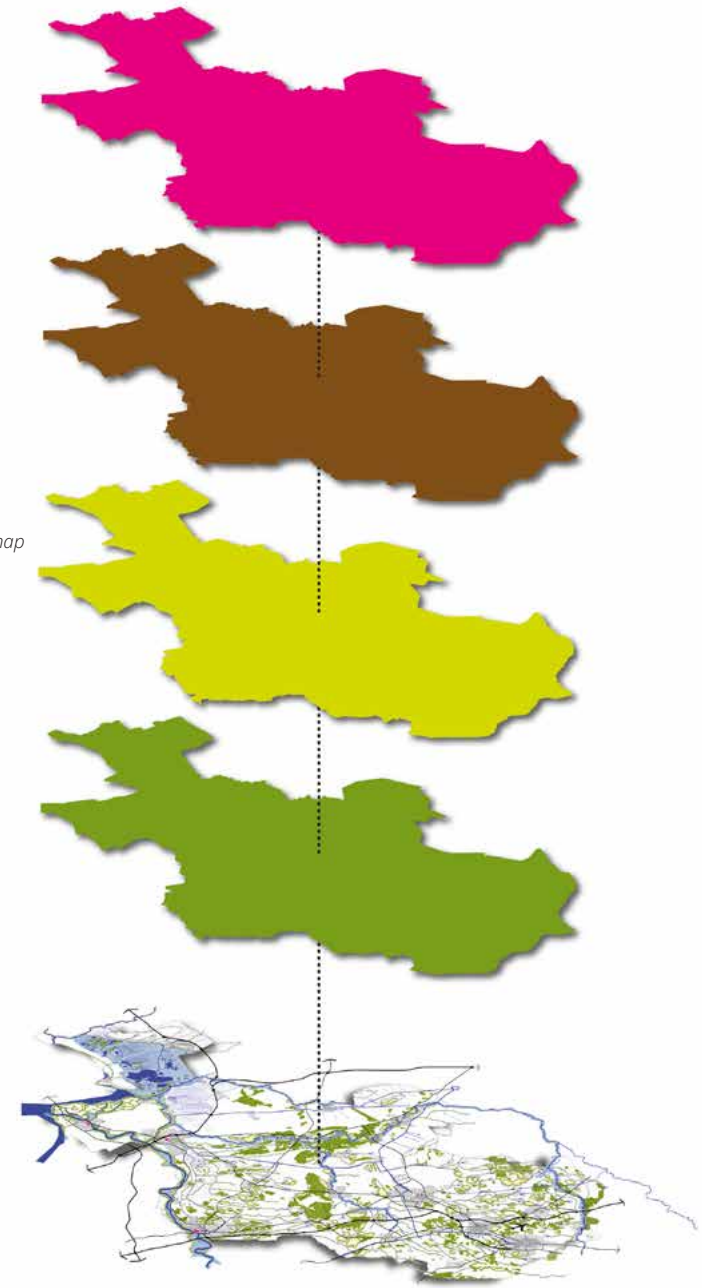

Kenmerken
'Wat is er?'

Ontwikkelingen
'Wat speelt er?'

Ambitie
'Waar willen we naar toe?'

Sturing
'Hoe kun je het bereiken?'

Voor het betreffende gebied worden eerst de relevante kenmerken uit de vier lagen in beeld gebracht. Vervolgens wordt aan de hand van de kenmerken onderzocht hoe de ontwikkeling kan bijdragen aan het behouden en versterken van de gebiedskenmerken. Uit dit onderzoek zal blijken dat soms één kenmerk uit een laag en soms een combinatie van kenmerken uit verschillende lagen samen mogelijkheden bieden om op voort te bouwen en om nieuwe kwaliteiten te ontwikkelen. De gebiedskenmerken bieden zo in de eerste plaats een werkwijze en een inspiratiebron aan om tot een versterking van de gebiedskwaliteiten te komen. Maar, de stapeling van lagen leidt niet automatisch tot een goed plan die de ruimtelijke kwaliteit ter plekke versterkt. De vier lagen moeten nog gewogen, geordend en samengebracht worden, daarvoor moeten keuzes worden gemaakt. Dat kan alleen in een goed ontwerp, aangestuurd door een bezield opdrachtgever en betrokken actoren.

Hardheid van de sturing

In de kolom Sturing is de 'hardheid' van de diverse provinciale belangen verwoord:

- Normerend: leiden ertoe dat een passende regeling in het Omgevingsplan wordt opgenomen. Met deze formulering schrijft de provincie niet voor hoe de regeling in het Omgevingsplan er precies uit moet zien, maar beschrijft ze het effect ten aanzien van de kwaliteitsambities en opgaven van provinciaal belang dat met de door de gemeente vast te stellen regeling moet worden bereikt.
- Richtinggevend: geven een manier aan waarop de kwaliteitsambities van provinciaal belang gerealiseerd kunnen worden. Gemeenten kunnen hier echter gemotiveerd van afwijken, mits aannemelijk is gemaakt dat met het alternatief de kwaliteitsambities even goed of zelfs beter worden gerealiseerd.
- Inspiratie: ontwikkelingsrichtingen waarmee onze kwaliteitsambities gerealiseerd kunnen worden. Initiatiefnemers, waaronder gemeenten, kunnen zich hierdoor bij hun plannen laten inspireren, maar zijn vrij eigen keuzes te maken.

Kaartbeelden bij de vier lagen

Per laag is een kaartbeeld opgenomen, waarop de huidige situatie van de gebiedstypen is weergegeven. De kaartbeelden beperken zich tot de hoofdlijn, zoals relevant op het provinciale schaalniveau. De schaal die wij hanteren vraagt maatwerk op lokale schaal. Dat betekent dat de inventarisatie en analyse van de concrete situatie uitwijst hoe de gebiedskenmerken zich ter plekke manifesteren. Bovendien kunnen we sommige elementen we niet op kaartbeelden zichtbaar maken. In zulke gevallen is het wel belangrijk deze kenmerken te inventariseren en om de ambities en sturing van deze Catalogus te benutten.

Voorbeeld: uitbreiding bedrijventerrein

Voordat de verschillende lagen, gebiedstypen met hun gebiedskenmerken, hun kwaliteitsambities en sturing aan de orde komen, volgt eerst een voorbeeld waarmee we de werkwijze toelichten. Het voorbeeld gaat over een mogelijke uitbreiding van een bedrijventerrein.

In dit voorbeeld gaan we ervan uit dat de globale locatie en de grootte van de uitbreiding een gegeven is. Er is zorgvuldig omgegaan met de ruimte, wat onder andere betekent dat er al is gekeken naar mogelijkheden om de hoogte of de diepte in te bouwen (niet meer parkeren op maaiveld) en er is een goede verdeling van de milieucategorieën gemaakt.

Hier laten we zien hoe er – werkend met de gebiedskenmerken in deze catalogus – randvoorwaarden en bouwstenen voor de verdere uitwerking van het ontwerp kunnen worden gegenereerd. De werkwijze bestaat uit 3 stappen:

- Stap 1: Identificeren van de relevante gebiedstypen uit de vier lagen en de bijbehorende kwaliteitsambities en randvoorwaarden.
- Stap 2: Zet de ambities en randvoorwaarden om in bouwstenen voor het ontwerp.
- Stap 3: Verwerk de bouwstenen tot een samenhangend ontwerp voor de gewenste ontwikkeling.

In het voorbeeld wordt aan de hand van de gebiedstypen in de vier lagen op de plek waar het bedrijventerrein gedacht is, de randvoorwaarden en uitgangspunten geïnventariseerd (stap 1). Vervolgens wordt er voor elk van de lagen een bouwsteen voor het totale ontwerp ontwikkeld (stap 2). Stap 3 behandelen we in dit voorbeeld niet omdat iedere ontwerper, in samenspraak met opdrachtgever en betrokkenen, een ontwerp maakt. De ruimtelijke kwaliteit is daarmee de resultante van enerzijds de sturing die voortkomt uit kwaliteitsambities en randvoorwaarden en anderzijds de kwaliteit van het ontwerpend zoekproces. Deze creatieve ruimte heeft een ontwerpproces in onze ogen altijd nodig.

Dit voorbeeld laat zien dat het goed mogelijk is – door trouw te blijven aan de kenmerken, de ambities en de sturingsprincipes van de gebiedskenmerken vanuit het hogere schaalniveau – het begrip ruimtelijke kwaliteit concreet te maken.

Stap 1 Kenmerken en ambities

Natuurlijke laag

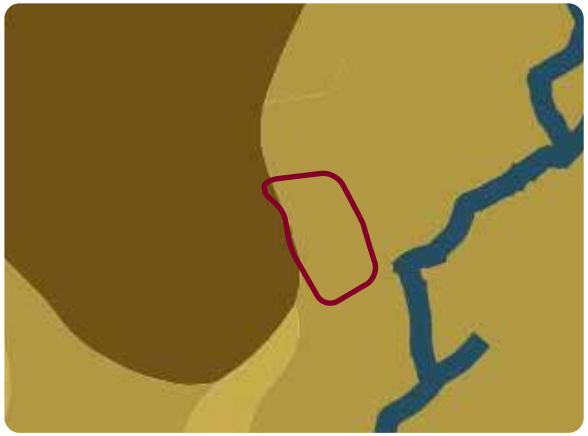

De locatie ligt op de overgang van de stuwwal naar dekzandvlakte met beekloop.

Randvoorwaardelijk (norm) zijn onder meer:

- Instandhouding van het reliëf.
- Instandhouding van het watersysteem, de waterkwaliteit en voldoende ruimte voor water en natuurlijke dynamiek.

Ambities (richtinggevend) zijn onder meer:

- Beleefbaar maken van de overgang van hoog naar laag en van nat naar droog. De afwisseling van beekdal en dekzandrug is uitgangspunt.
- Bij de beeklopen extra ruimte maken voor de dynamiek van het stromende water, versterking van de samenhang in het beeksysteem en deze beleefbaar maken.

Laag van het agrarische cultuurlandschap

De locatie ligt op de overgang van het essenlandschap naar de jonge heide- en broekontginningen.

Randvoorwaardelijk (norm) zijn onder meer:

- Instandhouding van de karakteristieke openheid, de huidige bodemkwaliteit en het reliëf van de essen.
- Instandhouding van de openheid.

Ambities (richtinggevend) zijn onder meer:

- In het essenlandschap is op de flanken ruimte voor ruimtelijke ontwikkeling met respect voor en bijdragend aan versterking van het landschappelijk raamwerk.
- In de heideontginningen draagt de ontwikkeling bij aan versterking van de dragende lineaire structuren, de ruimtemaat en een robuust watersysteem.

Stedelijke laag

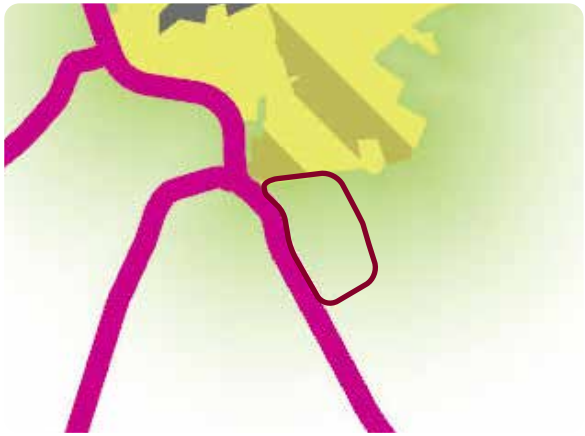

De locatie ligt aan de rand van een dorp op het zand, aan een provinciale route en in de nabijheid van andere bedrijvigheid.

Ambities (richtinggevend) zijn onder meer:

- Ontwikkelingen dragen bij aan het DNA en karakter van de kern. Daarnaast aan het vasthouden, infiltreren en tijdelijk bergen van water en langzaam verkeersroutes verbinden de ontwikkeling met de omgeving.
- Inzetten op een goede stad-landverbinding en de ontwikkeling slim combineren met andere opgaven die hier spelen.
- Ontwikkelingen gaan zuinig en zorgvuldig om met de ruimte en spelen in en maken gebruik van de lokale kwaliteiten, waaronder erfgoed.
- Maak een voorkant richting de provinciale route.

Stap 2 Bouwstenen voor het ontwerp

Laag van de beleving

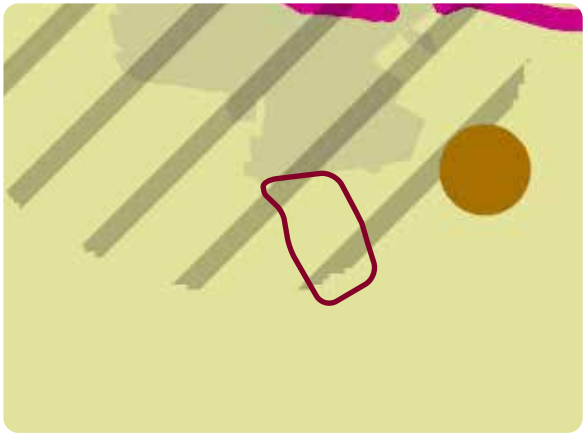

De locatie ligt in Twente, nabij recreatieve routes en een landgoed.

Randvoorwaardelijk (norm) zijn onder meer:

- Behoud, herstel en aanleg van landschappelijke recreatieve routes tussen dorp en land gericht op de continuïteit van routes.

Ambities (richtinggevend) zijn onder meer:

- Voortbouwen aan het Twentse coulisselandschap met de stuwwallen, beekdalen, bossen, houtwallen, boerenerven en landgoederen.
- Behoud en herstel van het monumentale karakter van de landgoederen en ontwikkelen tot landgoederenzone door een samenhangende lanen-, wegen- en padenstructuur.
- Barrières tussen dorp en land slechten, bijvoorbeeld door ommetjes vanuit het dorp mogelijk te maken.

Natuurlijke laag

Ambitie: Bodem als basis met een robuust en beleefbaar watersysteem

Op de grens van de locatie ligt een beekloopje, deze kan meer betekenis krijgen door de loop als een route voor mens, plant en dier te ontwikkelen, door bijvoorbeeld:

- De loop te verbreden tot een waterrijke zone met moerasbossen.
- Dit biedt kansen om water vast te houden, natuur te ontwikkelen en filtert tevens het zicht op het bedrijventerrein.
- Wanneer het schouwpad erlangs wordt opengesteld, ontstaat een doorgaande wandelroute langs het bedrijventerrein, door de dorpsrand en naar de landgoederen in de omgeving.

Laag van het agrarisch cultuurlandschap

Ambitie: Voortbouwen aan de kenmerkende structuren van het essenlandschap

De locatie maakt deel uit van groot essencomplex, waaraan het dorp is ontstaan: de ontwikkeling van het bedrijventerrein moet dit kenmerk versterken, door bijvoorbeeld:

- De es open te houden.
- Vrijkomende erven te benutten voor de ontwikkeling van werkerven op de flank van de es.
- Hoogteverschillen weer beleefbaar te maken door beplantingen, reliëf en routes.

Stedelijke laag

Ambitie: Elk dorp zijn eigen kleur: een brede waaier aan woon-, werk- en mixmilieus

Veel bedrijventerreinen zijn eenvormig en liggen als een 'no go area' tussen dorp en landschap. Met de ontwikkeling van een nieuw werklandschap aan de rand van het dorp kan de binding tussen dorp, bedrijvigheid en landschap versterkt worden, bijvoorbeeld door:

- Voort te bouwen aan de karakteristieke bebouwingsstructuren en het DNA van het dorp.
- Inzetten op vasthouden, infiltreren en tijdelijk bergen van water in de waterrijke moeraszone.
- Het netwerk van informele paden en routes respecteren en continueren.
- Mixen van functies ontwikkelen: werken met wonen of voorzieningen.

Laag van de beleving

Ambitie: Aantrekkelijke routes voor een toegankelijk en beleefbaar Overijssel

De locatie ligt op de overgang naar de voormalige heidegronden waar landgoederen zijn aangelegd. Deze kenmerken kunnen benut worden bij de ontwikkeling van een bedrijventerrein door:

- Het versterken van de doorgaande laanstructuren. Zo kan het bedrijventerrein ruimtelijk stevig worden ingebed in het Twentse coulisselandschap en de kwaliteit, toegankelijkheid en uitstraling van de landgoederen vergroten.
- Op schaalniveau van het terrein zelf kunnen nieuwe lange lanen het ruimtelijk raamwerk gaan vormen voor de bedrijvigheid.
- De lanen sluiten aan op de bestaande recreatieve routes en zorgen zo voor een aantrekkelijk en toegankelijk bedrijventerrein.

Aanleidingen en referenties voor een goed ontwerp

Hoofdstuk 1

Natuurlijke laag

Inleiding

De natuurlijke laag is ontstaan doordat abiotische en biotische processen inwerken op de ondergrond van bodem en geologie. Abiotische processen zijn bijvoorbeeld ijs-, wind- en waterstromen, maar ook erosie en sedimentatie. Biotische processen zijn het gevolg van de vestiging van plant- en diersoorten.

Overijssel bestaat voornamelijk uit een dekzandcomplex dat afloopt van oost naar west. Een paar noord-zuid georiënteerde stuwwallen doorsnijden het dekzand. Het is van oudsher een nat en bij tijd en wijle heel nat landschap waar het water maar moeilijk uit weg kon. Hier heeft zich hoogveen ontwikkeld. In het westen zijn langs de voormalige Zuiderzee kleicomplexen en laagveengebieden ontstaan. Zo is de zoetwaterdelta van de IJssel, de Vecht en het Zwarte Water met de laagveenmoerassen (nationaal en internationaal gezien) het meest bijzondere deel in deze laag en vraagt nadrukkelijk aandacht. De aardkundige kaart in de Cultuurhistorische Waardenkaart van Overijssel biedt een meer gedetailleerd beeld van de bodem van Overijssel.

Vanouds bestaat er in de natuurlijke laag een sterke samenhang tussen het natuur- en het watersysteem. In essentie maakt het watersysteem één grote beweging van de brongebieden (op de flanken van de stuwwallen), naar de beken en weteringen (in de zandgebieden) en via de Vecht en het Zwarte Water tenslotte naar de IJssel en de Randmeren. Dit proces heeft in Overijssel geleid tot een rijk en gevarieerd spectrum aan natuurlijke landschappen. Vervolgens heeft dit natuurlijke landschap plek en betekenis gekregen in het menselijk occupatieproces. Het natuurlijk landschap vormt daarmee de basis voor de inrichting van onze provincie.

Lange tijd is de natuurlijke laag sturend geweest voor een groot deel van de ruimtelijke ontwikkelingen. Mensen vestigden zich bijvoorbeeld op de hoge en droge plekken, wegen werden aangelegd bij goed doorwaadbare plekken in de rivier. Pas de laatste eeuw is door technische mogelijkheden de koppeling tussen ruimtelijke ordening en de natuurlijke ondergrond steeds losser geworden en zijn door menselijke ingrepen de kwaliteiten van de natuurlijke laag aangetast. Dit leidt nu tot problemen, zoals verkeerde locatiekeuzen leiden tot wateroverlast, door versnippering van de natuurcomplexen gaat de biodiversiteit achteruit. Ook is de afgelopen eeuw de (chemische) bodemkwaliteit verslechterd, zowel door lokale bedrijfsmatige activiteiten als door diffuse belasting, waardoor de ondergrond nu niet overal geschikt is voor de gewenste functie.

De ambitie is om de ruimtelijke ontwikkelingen beter af te stemmen op de natuurlijke laag, waarbij bodem en water leidend zijn. Dit kan er voor zorgen dat de natuurlijke kwaliteiten van de provincie weer beeldbepalend worden. En dit niet alleen in de natuurcomplexen in de provincie, maar ook in het agrarisch landschap, in de

Landgoed Junne is een bijzonder en verrassend landgoed met een rijke historie en een grote diversiteit aan landschappen

stedelijke gebieden en in de dorpen, bijvoorbeeld in nieuwe waterrijke woonmilieus en nieuwe natuur in stad en dorp.

Ontwikkelingen

Echt natuurlijk landschap is geheel verdwenen. De natuurlijke laag is grotendeels ontgonnen en als landbouwgrond in cultuur gebracht. De steeds diepere drooglegging en snelle afwatering en de bemesting hebben de natuurlijke kwaliteiten onder druk gezet. Bovendien heeft de verstedelijking het areaal natuurlijk landschap verder teruggedrongen. Al met al is de omvang, diversiteit en kwaliteit van natuurlijke milieus sterk achteruit gegaan. De natuurlijke laag heeft een andere plek en betekenis gekregen in het occupatieproces.

Bedreigende ontwikkelingen:

- Verdroging
- Bodemdaling
- Vermesting en verrijking met nutriënten
- Nivellering van karakteristieke verschillen en het verlies van aardkundige waarden
- Versnippering en opdeling in kleine eenheden
- Uitsterven en verdwijnen van flora en fauna

Ambitie

Bij locatiekeuzen en inrichtingsopgaven voortbouwen op de natuurlijke laag is een duurzame strategie: het betekent de veerkracht van het bodem- en watersysteem in tact laten of versterken en daarmee anticiperen op klimaatverandering, het betekent het behoud van de aardkundige waarden, behouden en versterken van de rijkdom aan plant- en diersoorten (biodiversiteit).

Bodem als basis met een robuust en beleefbaar watersysteem

- Continuïteit van beeklopen en weteringen herstellen.
- Op basis van gezamenlijke gebiedskennis zoveel mogelijk streven naar een ‘natuurlijk’ waterpeil.
- Beken en rivieren krijgen zoveel mogelijk hun dynamiek terug en zoeken hun eigen weg.
- Functies en inrichting afstemmen op de condities van de natuurlijke laag en het watersysteem door bijvoorbeeld te bouwen op de hooggelegen en droge gebieden of in de natte delen van het landschap aangepast te bouwen.
- Weer tevoorschijn halen van de natuurlijke laag en het watersysteem; waar mogelijk zijn biotische gegevenheden (bodem, water) een inspiratiebron voor inrichtingsplannen.
- Aanpak verdroging door water zoveel mogelijk vast te houden en te infiltreren in de bodem
- Het bereiken c.q. behouden van een goede waterkwaliteit.

Natuur als ruggengraat

- Arealen van en samenhang tussen de gebieden vergroten; continuïteit en uitwisseling tussen gebieden bevorderen.
- Variatie in natuurlandschappen behouden en vergroten.
- Samenhang tussen de componenten (hoog-droog; laag/ nat) versterken.
- Kwetsbare onderdelen vrijwaren van gebruiksdruk en slijtage.
- Ruimte geven aan abiotische en natuurlijke processen. Beplanting en inrichting hierop afstemmen.

Natuurlijke laag

1.1 Stuwwal

1.2 Dekzandvlakte en - rug

1.3 Brongebied

1.4 Beekdal en natte laagte

1.5 Laagveengebied en laagveenrestant

1.6 Hoogveengebied en hoogveenrestant

1.7 Rivierengebied
- Rivierdal
- Komgrond
- Oeverwal/ rivierduin

1.8 Zeekleigebied
- Getijdenvlakte
- Getijdenrug
- Getijdengeul

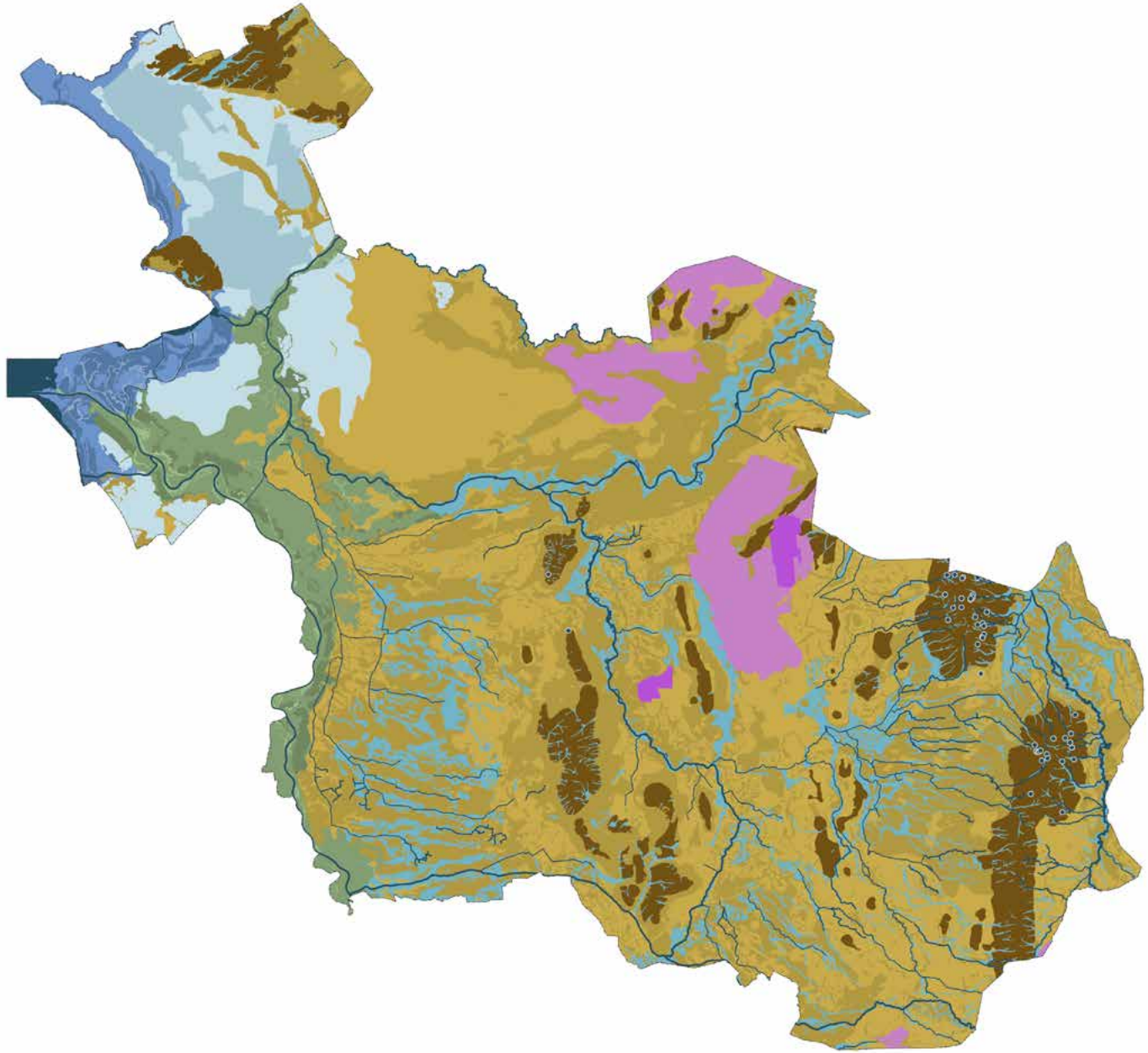

1.1 Natuurlijke laag • Stuwwal

De bloeiende heide op de Sallandse Heuvelrug (foto Luc Bruinsma)

Kenmerken

De stuwwallen zijn aardlagen die tijdens de voorlaatste ijstijd zijn opgestuwd. Door de vaak grote hoogteverschillen zijn de ruggen op een aantal plekken al van verre zichtbaar. Vanaf de top bieden ze spectaculaire zichten over de provincie. De stuwwallen hebben als regionale inzijggebieden een belangrijke functie in het watersysteem. Het zijn de 'ingangen' van regionale en lokale stelsels van grondwaterstromen.

Lagen met diverse bodemsamenstelling zijn scheef gedrukt, waardoor er voedselrijke en armere, waterdoorlatende en ondoorlatende lagen direct naast elkaar kunnen liggen. Zo bestaan de Twentse stuwwallen voor een groot deel uit tertiaire (zee)klei en keileem. Hierdoor zijn ze overwegend nat en komen er talrijke brongebieden voor. De Steenwijker Kamp is geologisch gezien geen stuwwal, maar een eindmorene. De ruimtelijke kenmerken zijn vergelijkbaar en daarom rekenen we deze Kamp tot de stuwwallen.

De verschillende stuwwallen hebben zich in de loop van de tijd allemaal anders ontwikkeld. In de occupatiegeschiedenis zijn sommige stuwwallen betrekkelijk ongemoeid gelaten. Op andere kwamen grote en kleinere escomplexen tot ontwikkeling. De hoge delen werden vaak als heidevelden voor begrazing in gebruik genomen, later zijn grote delen ervan bebost.

Bodem: podzolgronden
Hydrologie: lokale inzijging
Natuurlijk bostype: op de hoogste delen wintereiken-beukenbos, in de lagere delen berken-zomereikenbos en elzen-eikenbos
Cultuurlandschap: essenlandschap, oude hoevenlandschap, jonge heide- en broekontginningen, ontginningsbos

Kansen voor

- Water vasthouden
- Bossenstrategie
- Natuur en landschap

Ontwikkelingen

- De infiltratie naar de ondergrond is afgenomen door oppervlakkige afwatering, waterwinning en het op grote schaal bebossen met naaldhout. Hierdoor is de verdroging een steeds groter probleem geworden op de stuwwallen.
- Op de stuwwallen is het microreliëf grotendeels verdwenen, waardoor de stuwwal gevoelig is voor afspoeling en het lastig is om water vast te houden en te laten infiltreren in de bodem.

Ambitie

Het eigen karakter van de afzonderlijke stuwwallen behouden en versterken, het reliëf is daarbij beeldbepalend. Overgangen naar andere landschappen accentueren en zichten op en vanaf de stuwwal versterken. Er wordt een robuust watersysteem gerealiseerd, waarin het winteroverschot wordt vastgehouden, zodat droogte in de zomer opgevangen kan worden. Dit betekent onder andere:

- Oppervlakkige afwatering tegengaan of vertragen.
- Vergroten van de grondwatervoorraad door water langer vast te houden en te infiltreren in de bodem.
- De ontwateringsbasis rond stuwwallen en in afstromende beken verhogen.
- Naaldbossen vitaliseren door het toevoegen van loofbomen of heide en nieuwe gemengde bossen aanplanten.

Sturing

Norm

- Stuwwallen krijgen een beschermende regeling, gericht op instandhouding van de hoofdlijnen van het huidige reliëf.

Richting

- Ontwikkelingen dragen bij aan het beter zichtbaar en beleefbaar maken van de hoogteverschillen en van de overgang tussen de stuwwal en de omgeving.
- Ontwikkelingen dragen bij aan de versterking en zichtbaarheid van de 'natte voet' van de stuwwal (kwelzone, brongebied), waardoor beter gebruik gemaakt kan worden van deze potentiële natuurlijke kwaliteiten.
- Ontwikkelingen op de flank van de stuwwal dragen bij aan het infiltreren en vasthouden van water.
- Ontwikkelingen brengen microreliëf terug op de flanken van de stuwwal.

Inspiratie

- Bij bosaanplant wordt gekozen voor loofhout of een mix van loof- en naaldhout.

Naaldbos vitaliseren door loofbomen aan te planten tussen de naaldbomen

1.2 Natuurlijke laag • Dekzandvlakte en dekzandrug

Stuifzand bij Beerzerveld (foto Arnold Lassche)

Kenmerken

De dekzandgronden beslaan een groot gedeelte van de provincie. Na de ijstijden bleef er in grote delen een reliëfrijk, door de wind gevormd, zandlandschap achter. Dit landschap wordt gekenmerkt door relatief grote verschillen tussen hoge, droge en lage, natte gebieden. Soms vlak bij elkaar, soms verder van elkaar verwijderd. Delen hiervan hebben zich ontwikkeld tot stuifzand, doordat heidevelden te intensief werden gebruikt en niet konden herstellen. De blootgelegde grond raakte door wind in beweging en er ontstonden stuifzanden. Deze gebieden zijn nu grotendeels bebost. De dekzandgebieden zijn door de eeuwen heen voor het overgrote deel in cultuur gebracht als essenlandschap, oude hoevenlandschap en jonge heide- en broekontginningen.

Ontwikkelingen

- Het kenmerkende reliëf is op veel plaatsen vervlakt, bijvoorbeeld door egalisaties ten behoeve van de landbouw. Hierdoor is het natuurlijke watersysteem verloren gegaan en wordt verdroging een steeds groter probleem.
- De aanvoer van water is op dit moment al lastig op de zandgronden en dit wordt op termijn steeds lastiger.
- De vraag naar drinkwater neemt toe, maar de winningen staan onder druk vanwege waterschaarste en natuurwaarden.

Ambitie

Natuurlijke verschillen tussen hoog/droog en laag/nat meer sturend en beter beleefbaar maken, bijvoorbeeld door een meer natuurlijk watersysteem en gebiedseigen beplanting. De afwisseling tussen beekdalen en dekzandruggen (de (strekkings) richting van het landschap) beter benutten en de inrichting en het grondgebruik daarop aanpassen.

Bodem: podzolgronden
Hydrologie: lokale inzijging
Natuurlijk bostype: op de hoogste delen wintereiken-beukenbos, in de lagere delen berken-zomereikenbos en elzen-eikenbos
Cultuurlandschap: essenlandschap, oude hoevenlandschap, jonge heide- en broekontginningen, ontginningsbos

Kansen voor

- Water vasthouden
- Bossenstrategie
- Natuur en landschap

Daarnaast willen we de verdroging aanpakken door snelle afwatering tegen te gaan en het realiseren van een robuust bodem- en watersysteem, waarbij het winteroverschot wordt vastgehouden zodat droogte in de zomer beter opgevangen kan worden. Dit betekent onder andere:

- Oppervlakkige afwatering tegengaan of vertragen.
- Vergroten van de grondwatervoorraad door water langer vast te houden en te infiltreren in de bodem.
- Naaldbossen vitaliseren door het toevoegen van loofbomen of heide en nieuwe gemengde bossen aanplanten.

Sturing

Norm

- Dekzandvlakten en -ruggen krijgen een beschermende regeling gericht op instandhouding van de hoofdlijnen van het huidige reliëf.

Richting

- Ontwikkelingen dragen bij aan het beter zichtbaar en beleefbaar maken van de hoogteverschillen en het watersysteem. Dit geldt ook voor (her)inrichting.
- Bij ontwikkelingen is de (strekkings)richting van het landschap, de afwisseling van beekdalen en ruggen, het uitgangspunt.
- Ontwikkelingen dragen bij aan een robuust bodem- en watersysteem door water vast te houden en te laten infiltreren in de bodem.

Inspiratie

- Bij bosaanplant wordt gekozen voor loofhout of een mix van loof- en naaldhout.

Het watersysteem zichtbaar en beleefbaar maken op de dekzandvlaktes

1.3 Natuurlijke laag • Brongebied

De brongebieden hebben ieder hun eigen karakter. Soms zijn het kleine natte plekken in een broekbos, soms iets grotere open ruimtes in glooiend landschap met kleinschalige waterpartijen. (foto: Luc Jehee)

Kenmerken

Brongebieden zijn gebieden waar grondwater dat afkomstig is van hogere delen als schoon kwelwater aan de oppervlakte komt. De brongebieden zijn vaak moeilijk herkenbaar. Door het constante opborrelen van water in een vrijwel constante temperatuur ontwikkelt zich hier zeer waardevolle flora en fauna. Uniek voor Nederland is het Dal van de Mosbeek dat ontstaat uit een serie van bronnen met een uniek stroomhoogveentje.

Alleen al in Noordoost Twente komen zo'n 200 bronnen voor. Veel bronnen zijn in de loop van de tijd door ontwatering en afname van de kweldruk verdwenen of minder sterk geworden. Ook zijn veel bronnen door ophoging of egalisatie 'begraven' en nu als landbouwgrond in gebruik. Een ander deel van de brongebieden heeft in diverse gedaantes overleefd.

Ontwikkelingen

- De brongebieden zijn als gras- en weiland in gebruik genomen, waardoor de potenties van natuurontwikkeling en klimaatadaptatie niet volledig worden benut.

Bodem: diverse samenstellingen
Hydrologie: kwel
Natuurlijk bostype: bronbossen
Cultuurlandschap: essenlandschap, oude hoevenlandschap, jonge heide- en broekontginningen, ontginningsbos

Kansen voor

Water vasthouden

Natuur en landschap

Ontwikkelingen dragen bij aan de natuurkwaliteit, beleefbaar maken van de brongebieden mag dit niet in de weg zitten

Ambitie

De bronnen als kleine beginpunten van het watersysteem weer laten stromen en zichtbaar maken. Het gebied er omheen koesteren. De (potentieel) bijzondere natuurwaarden beschermen en versterken en de eeuwenoude betekenis van deze plekken op ingetogen wijze weer beleefbaar maken. Oppervlakkige afwatering tegengaan of vertragen.

Sturing

Norm

- Brongebieden krijgen een beschermende regeling gericht op instandhouding van de kwel, het watersysteem, de waterkwaliteit en de natuurkwaliteit.

Richting

- Ontwikkelingen in de nabijheid van de bron dragen bij aan de versterking van de natuurlijke kwaliteiten en een toename van de kweldruk.
- Het op bescheiden schaal beter zichtbaar en beleefbaar maken van de bronnen en het watersysteem.

1.4 Natuurlijke laag • Beekdal en natte laagte

Het beekdal inrichten als een corridor voor dieren en planten, maar ook beleefbaar en toegankelijk voor inwoners en bezoekers

Kenmerken

Het Overijsselse zandlandschap is van oorsprong kletsnat. In de laagtes van de zandgronden verzamelde het water zich. Hier ontwikkelden zich moerassen en broekbossen, waar het water in de loop van het seizoen geleidelijk uit weg sijpelde naar de lager gelegen delen, naar de beken en rivieren. Het stelsel van beken en beekdalen dat door de Overijsselse zandgronden stroomt, is een essentieel onderdeel van het natuurlijk watersysteem. Soms waren er geen beken, maar zocht het water via laagtes zijn weg over het maaiveld met name in de flauw hellende gebieden. Zo ontstonden in Salland de weteringen.

Een beek ontspringt in de brongebieden op de hogere zandgronden en wordt gevoed door grondwater uit het stroomgebied van die beek. Stroomgebieden worden van elkaar gescheiden door een waterscheiding, het hoogste punt tussen twee stroomgebieden. Kleine beken vloeien samen tot grotere beken en vormen uiteindelijk rivieren. De Vecht, Regge en Dinkel zijn rivieren die het landschap hebben uitgesneden. Zij kennen soms steile oevers, natuurlijke erosie in de buitenbocht, sedimentatie in de binnenbocht en vrije afstroming.

Een natuurlijk beekdal bestaat niet alleen uit de loop van een beek, maar ook uit de aanliggende lage delen die periodiek kunnen overstromen. Beekdalen en natte laagtes zijn een dynamisch landschap met een open karakter en hogere randen. De dynamiek van het water en de wind bepaalt de verschijningsvorm, de gedaante wisselt. ‘s Zomers is de beek vaak een smalle stroom met droge geulen, ’s winters een brede stroom met meestromende geulen.

Ontwikkelingen

- De beekdalen en laagtes werden in de loop van eeuwen doorgegraven, verbonden en steeds sterker ontwaterd, waarbij vanaf de vorige eeuw

Bodem: beekeerdgronden
Hydrologie: lokale en diepe kwel, stagnatie
Natuurlijk bostype: elzen- eikenbos, eiken-haagbeukenbos, vogelkers-essenbos
Cultuurlandschap: maten- en flieren-landschap, kraggenlandschap

Kansen voor

- Water vasthouden
- Bossenstrategie
- Natuur en landschap

ook de natuurlijke beken over grote lengte zijn rechtgetrokken. Dit alles om de lagere en hogere gronden sneller te ontwateren ten behoeve van voedselproductie.
- De snelle waterafvoer heeft uiteindelijk geleid tot verdroging bovenstrooms en wateroverlast benedenstrooms.

Ambitie

Beekdalen als dragende structuren van het landschap weer functioneel en ruimtelijk betekenis geven. De natuurlijke dynamiek wordt hersteld en beekdalen worden vormgegeven als groenblauwe verbindingen voor mens, plant en dier.

De continuïteit van het watersysteem en ruimte voor water zijn leidend. Door het beeksysteem als eenheid te beschouwen en het vasthouden van water te bevorderen, kan wateroverlast benedenstrooms en watertekort (droogte) bovenstrooms worden tegengegaan. Dit betekent onder andere:
- Beekdalen verondiepen en rechtgetrokken beken weer laten meanderen.
- In het voorjaar later het land op, zodat het water langer vastgehouden kan worden en kan infiltreren in de bodem.
- Beekdalen vergroenen en inheense bomen aanplanten. Schaduw zorgt ervoor dat het water zomers minder warm wordt en minder snel verdampt.

Sturing

Norm
- Beekdalen en natte laagtes krijgen een beschermende regeling gericht op instandhouding van het watersysteem, de waterkwaliteit, voldoende ruimte voor water en het versterken van natuurlijke dynamiek.
- De duinen, die bijvoorbeeld langs de Vecht veel voorkomen, krijgen een beschermende regeling gericht op de instandhouding van het kenmerkende reliëf en waar relevant de natuurkwaliteit.
- Het waterpeil is niet lager dan voor graslandgebruik noodzakelijk is.

Richting
- Ontwikkelingen, in of in de directe nabijheid van beekdalen en natte laagtes, dragen bij aan extra ruimte voor de dynamiek van het stromende water, het vasthouden van water en aan de versterking van de samenhang in het beeksysteem.
- Ontwikkelingen dragen bij aan de zichtbaarheid, bereikbaarheid en beleefbaarheid van het water.
- Ontwikkelingen mogen het beekdal als verbinding voor planten en dieren niet onderbreken.

Inspiratie
- Inrichten en beheren met perspectief op het hele beeksysteem, van bron tot benedenloop. De oeverlanden komen onder invloed van de waterdynamiek. (Broek)bos op de hogere randen.

De kalkrijke Mosbeek is een belangrijke verbinding voor mens, plant en dier

1.5 Natuurlijke laag • Laagveengebied, laagveenrestant en kraggenlandschap

De Weerribben-Wieden is het grootste aaneengesloten laagveenmoeras van Noordwest Europa

Kenmerken

De laagveengebieden zijn grote gebieden waar onder invloed van stagnerend water en grondwater uitgestrekte veenmoerassen zijn ontstaan. Het is een samengesteld landschap van rietland op een pakket veenlagen (kraggen) en vaarten, afgewisseld met bos.

De laagveengebieden zijn ontstaan door turfwinning, rietteelt en extensieve veehouderij. Het semi-natuurlijk laagveenrestant van de Weerribben-Wieden bestaat uit relicten van dit gebiedstype met een hoge water- en natuurkwaliteit. Door een uitgekiend beheer (fijn regelen van de waterstand en waterkwaliteit, openhouden van petgaten) worden hier rietteelt en laagveenmoeras in stand gehouden.

Elders zijn de laagveenmoerassen ontwaterd en in cultuur gebracht als veenweidegebied of polder. Denk bijvoorbeeld aan het Staphorsterveld en Polder Mastenbroek.

Ontwikkelingen

- Het waterpeil hooghouden is noodzakelijk om veenoxidatie, bodemdaling en CO_2 uitstoot tegen te gaan.
- Door de lage grondwaterstanden in de Noordoostpolder zijgt veel water weg vanuit de Weerribben-Wieden. Om het laagveenmoeras nat te houden moet water aangevoerd worden.
- Het laagveenmoeras van de Weerribben-Wieden wordt natgehouden, terwijl in de omliggende landbouwpolders het waterpeil lager wordt door bodemdaling en veenoxidatie. Hierdoor wordt het hoogteverschil tussen beide gebieden steeds groter en dit vergroot ook de wegzijging vanuit de Weerribben-Wieden.

Bodem: laagveen, in de IJsseldelta afgedekt met zeeklei en/of zand
Hydrologie: kwel en stagnant water
Natuurlijk bostype: elzenbroekbos, berkenbroekbos
Cultuurlandschap: laagveenontginningen, kraggenlandschap

Kansen voor

Klimaatadaptatie

Natuur en landschap

Ambitie

Weerribben-Wieden, het grootste aaneengesloten laagveenmoeras van Noordwest Europa, robuust verbinden met Rottige Meenten in Friesland en Oldematen-Veerslootslanden in het zuiden. Het gebied heeft een hoge biodiversiteit en biedt mogelijkheden voor recreatie (wandelen, fietsen, varen, verblijven). De omliggende kernen fungeren als poorten naar de natuur.
Een hoog waterpeil in en rond het gebied is van belang om veenoxidatie en bodemdaling tegen te gaan en het veenlandschap te behouden. Behoud en verbetering van de waterkwaliteit door wegzijging te verminderen, zoveel mogelijk gebiedseigen water in het gebied te houden en alleen schoon water in te laten. Daarbij hoort ook het open karakter, dit is zowel ruimtelijk waardevol, als ook voor weidevogels.

Sturing

Norm

- De laagveenrestanten krijgen een beschermende regeling gericht op instandhouding van de waterkwaliteit, de natuurkwaliteit en bijbehorend waterpeil.
- De overige laagveengebieden krijgen een beschermende regeling gericht op behoud van het veenpakket. Het waterpeil is hier niet lager dan voor graslandgebruik noodzakelijk is.

Richting

- Ontwikkelingen dragen bij aan verhoging van het waterpeil om bodemdaling en verdwijnen van het veenpakket tegen te gaan en, waar mogelijk, aan toename van de natuurkwaliteit en het areaal levend laagveen.

Inspiratie

- Verzachten van de overgangen tussen de laagveenrestanten en het omliggende laagveengebied.
- De laagveengebieden beleefbaar en toegankelijk maken. Mogelijkheden voor natuurontwikkeling combineren met extensievere vormen van recreatie. De recreatieve potenties zijn in balans met de natuurwaarden.

Weidevogels houden van natte en open laagveengebieden

1.6 Natuurlijke laag • Hoogveengebied en hoogveenrestant

Landgoed Het Lankheet bestaat voornamelijk uit naaldbos, heide, hoogveen en vennen (foto Mark van Veen)

Kenmerken

Hoogveen ontwikkelde zich op grote en kleine schaal op plekken waar de waterhuishouding los stond van de rest van het watersysteem. Deze gebieden waren volledig afhankelijk van regenwater en daardoor ontstonden hier veenmoerassen. Deze groeiden als een dikke spons van veenmossen steeds verder omhoog, los van het grondwater. De extreem zure en voedselarme omstandigheden leidden tot natte, slecht toegankelijke moerasgebieden, waar vrijwel geen boom kon groeien.

De grootste delen van het hoogveen zijn afgegraven en als turfblokken verstookt, maar we hebben nog enkele hoogveenrestanten, zoals Engbertsdijkvenen en het Wierdense Veld. Hier wordt de waterstand kunstmatig hoog gehouden, zodat het hoogveen zich op een aantal geïsoleerde plekken kan regenereren. Deze hoogveenrestanten worden gekenmerkt door een hoge waterkwaliteit, een hoge waterstand en een hoge natuurkwaliteit. Lokaal is sprake van levend hoogveen (veenaangroei).

Ontwikkelingen

- De hoogveenrestanten zijn erg gevoelig voor droogte. Door klimaatverandering komt dit steeds vaker voor.
- De hoogveenrestanten zijn N2000 gebieden. De harde overgang naar de omliggende, vaak intensieve, landbouwgebieden maakt het lastig om de natuurdoelen te halen.
- In de directe omgeving van enkele hoogveenrestanten wordt drinkwater gewonnen. Dit vergroot de kans op verdroging.

Bodem: hoogveen
Hydrologie: regenwaterlens
Natuurlijke vegetatie: veenmos
Cultuurlandschap: hoogveenontginningen, veenkoloniaal landschap

Kansen voor

Klimaatadaptatie

Natuur en landschap

De kraanvogel broedt graag in hoogveenmoerassen

Ambitie

De hoogveengebieden zijn grotendeels ontgonnen en in cultuur gebracht. Hier en daar is een klein hoogveenrestant achtergebleven. Maak de ruimtelijke samenhang tussen beide delen inzichtelijk, zodat een leesbaar landschap ontstaat.

Houd de hoogveenrestanten in stand en breng het hoogveen op een aantal plekken opnieuw tot groei. Dit bevordert ook de opname van CO_2. Het open en natte karakter behouden door het waterpeil rond de venen te verhogen.

Sturing

Norm

- De hoogveenrestanten krijgen een beschermende regeling gericht op de instandhouding van het levend hoogveen, het waterpeil, de waterkwaliteit, de waterkwantiteit en de natuurkwaliteit.
- De overige delen van het hoogveengebied krijgen een beschermende regeling gericht op het behoud van het nog resterende veenpakket. Het waterpeil is hierop afgestemd.

Richting

- Ontwikkelingen in de nabijheid van hoogveenrestanten dragen bij aan de verbetering van de hydrologie om verdroging van het veenpakket tegen te gaan en, waar mogelijk, aan de toename van de natuurkwaliteit en het areaal levend hoogveen.

Inspiratie

- Beheer is gericht op de instandhouding van de variatie en de vitaliteit van het hoogveen.

1.7 Natuurlijke laag • Rivierengebied

De IJssel bij Deventer (foto Emy Visser)

Kenmerken

De rivieren IJssel en Vecht zijn continue structuren die als ruimtelijke eenheden fungeren. Vanwege de hoge natuurlijke dynamiek is het rivierdal lang het domein van natuurlijke processen gebleven. Door de voedselrijkdom van de gronden en de regelmatige overstromingen zijn deze gronden al eeuwenlang als wei- en hooiland in gebruik. De rivier en het rivierdal staan nog steeds onder invloed van de rivierdynamiek met wisselende waterstanden, stroomsnelheden en processen als erosie en sedimentatie. Het beeld van een natuurlijk rivierdal is gevarieerd: geulen, hanken en poelen, afgesneden meanders, (begraasde) ruigte, struweel, opgaand (zachthoutooi)bos. Vanwege toenemende waterovarlast werden de rivieren vanaf de twaalfde eeuw bedijkt.

De oeverwallen langs de IJssel en het Zwarte Water zijn de hogere gronden langs de rivier. Deze bestaan uit zand en leemhoudend materiaal, dat ooit door de rivier is afgezet. Van nature groeien hier rijke en afwisselende loofbossen (hardhoutooibos) met een weelderige struikenlaag. Het zandige materiaal van de oeverwallen verwaaide in de omgeving van de oeverwal hier en daar tot 'rivierduinen'. De oeverwallen werden als eerste bewoond en bewerkt en fungeerden als uitvalsbasis bij het in cultuur brengen van de omgeving.

De kommen liggen verder van de rivier af en hier werd door overstromingen fijner materiaal afgezet. Dit resulteerde in zware kleipakketten. In de delen waar het water bleef staan ontwikkelde zich via verlanding moerasbos.

Ontwikkelingen

- In het rivierdal zijn rivierverruimende maatregelen nodig voor de piekafvoer van de rivieren.

Bodem: vaaggronden, overslaggronden
Hydrologie: periodieke overstroming, inzijging
Natuurlijk bostype: schietwilgenbos, zacht- en hardhoutooibos, abelen-iepenbos,eiken-haagbeukenbos, (elzenrijk) essen-iepenbos
Cultuurlandschap: rivierenlandschap

Kansen voor

Klimaatadaptatie
Natuur en landschap
Bossenstrategie

Deze opgave wordt vaak gecombineerd met natuurontwikkeling.
- De kommen zijn vanwege de moeizame ontwatering lang extensief gebruikt. Door de bedijking van de rivieren en de ontwatering zijn de natuurlijke condities van dit gebiedstype nu verdwenen.

Ambitie

In het rivierdal, de uiterwaarden, worden water- en natuurprojecten gecombineerd. Zo kan een samenhangende, ruimtelijke structuur ontwikkeld worden, waarin de rivier meer ruimte heeft voor piekafvoer. Hierbij zijn de beleefbaarheid en zichtbaarheid van het water, de natuurlijke dynamiek en de cultuurhistorie belangrijke uitgangspunten.

De oeverwallen ontwikkelen als ruimtelijk herkenbare structuren langs de rivier. De natuurlijke kwaliteiten kunnen versterkt worden als voor de juiste beplanting wordt gekozen. Daarnaast kan op een aantal plekken de natuurlijke overgang van de hoge oeverwal naar het dynamische rivierdal hersteld worden.

In de kommen wordt gewerkt aan het herstel van het oorspronkelijke karakter, een laag en nat gebied met zware klei. Dit biedt kansen voor natuurontwikkeling (kleimoeras) en klimaatmaatregelen.

Sturing

Norm
- Het rivierdal krijgt een beschermende regeling gericht op de instandhouding van een robuust watersysteem, de waterkwaliteit, ruimte voor water en de natuurkwaliteit.

Ruimte voor water, rivierdynamiek en natur in het Vechtdal

- De duinen krijgen een beschermende regeling gericht op de instandhouding van het kenmerkende reliëf en waar relevant de natuurkwaliteit.

Richting
- Ontwikkelingen in het rivierdal dragen bij aan ruimte voor de rivier, de rivierdynamiek, hermeandering en/of het vasthouden van water. Daarnaast wordt gewerkt aan het versterken van een open en afwisselend dynamisch landschap van geulen of meanders, open vlaktes en zachthoutooibos.
- Ontwikkelingen op de oeverwallen dragen bij aan herstel van de natuurlijke variatie: bos op de hogere delen en open ruigte langs de voet.
- Ontwikkelingen in de komgronden dragen bij aan het lage, natte karakter en het ontwikkelen van kleimoeras met ofwel moerasbos ofwel ruimte voor weidevogels.

1.8 Natuurlijke laag • Zeekleigebied

De voormalige Zuiderzeedijk met links de Noordoostpolder en rechts daarvan het 'oude land' met zeeklei op veen

Kenmerken

Het zeekleigebied is het overgangsgebied tussen de zoetwaterdelta van de rivieren en de voormalige Zuiderzee. Vóór de bedijking was het een dynamisch open gebied met een stevige kleiondergrond. Onder invloed van de zee, wind en erosie ontstond hier een herkenbaar waaierpatroon met geulen, kreken en kreekruggen en hogere oevers met daartussen laagtes. In de laagtes vond later veenvorming plaats. Door de invloed van de voormalige Zuiderzee was er verdere opslibbing in de vorm van kleiafzettingen. Het landschapsbeeld is er één van geulen, hogere oevers en overstromingsvlaktes. In gebieden waar de omstandigheden minder dynamisch waren, ontwikkelde zich kleimoeras met diverse verlandingsstadia.

Langs de voormalige Zuiderzeekust vind je nu de Noordoostpolder en de Randmeren. Deze grote zoetwaterpartijen zijn een restant van het voormalige open water (open water, rietlanden, oevervegetatie) en vormen de overgang naar het 'nieuwe land'. Je vindt hier vaak hoge randen van afgezet, opgestoven zand.

Ontwikkelingen

- De aanleg van de Noordoostpolder heeft ertoe geleid dat een deel van de zeekleigebieden inklinkt. Het water zijgt weg naar de Noordoostpolder, waardoor deze polders gevoelig zijn voor droogte.
- Op termijn wordt het IJsselmeerpeil dynamischer, zodat er voldoende zoet water is in Nederland. De peilstijging is bovendien nodig, zodat we kunnen blijven spuien als de zeespiegel stijgt.
- Het Kampereiland ligt buitendijks. Dit betekent dat de waterveiligheid hier grote aandacht verdient. Er wordt onderzoek gedaan naar een

Bodem: zeeklei, rivierklei
Hydrologie: vroeger overstroming, nu plaatselijk kwel
Natuurlijk bostype: essen-iepenbos
Cultuurlandschap: zeekleilandschap

Kansen voor

Klimaatadaptatie

Natuur en landschap

slimme delta, waarin waterveiligheid gecombineerd wordt met natuurontwikkeling en drinkwaterwinning.

Ambitie

De grootsheid en het open karakter van het zeekleigebied bewaren en versterken. Langs de waterrijke randen, wielen en kwelplekken zijn kansen voor natuurontwikkeling, als herinnering aan de herkomst van dit landschapstype. Ontwikkelingen houden rekening met een mogelijke peilstijging van het IJsselmeer.

Sturing

Norm

- Het patroon van geulen en kreken, hogere oevers en kreekruggen en (voormalige) overstromingsvlaktes krijgt een beschermende regeling gericht op de instandhouding van dit karakteristieke patroon met bijbehorend reliëf.

Richting

- Ontwikkelingen houden rekening met een dynamischer peil van het IJsselmeer.

Inspiratie

- Waar mogelijk kleimoeras ontwikkelen met diverse verlandingsstadia: open water, rietmoeras en/of moerasbos.
- Langs de Randmeren waar mogelijk natuurlijke oevers realiseren en de randkwaliteit en randlengte benutten.
- Waar mogelijk een beleefbaar en toegankelijk natuurlandschap realiseren.

Zicht op het Kampereiland en daarachter het Ketelmeer, de voormalige Zuiderzee (foto Anne Nijland)

Hoofdstuk 2

Laag van het agrarische cultuurlandschap

Inleiding

Het agrarische cultuurlandschap is bij uitstek een gebruikslandschap. Het is de weerslag van de manier waarop de mens heeft ingespeeld op de natuurlijke omstandigheden en die ten nutte heeft gemaakt. Het aanzien van ruim tweederde van Overijssel wordt bepaald door het agrarische gebruik. Dit landschap bestaat uit zowel de agrarische gronden, de beplantingen, routes, waterlopen en het reliëf als de erven, buurtschappen en dorpen. Vanuit de nederzettingen werden de omliggende gronden ontgonnen, daardoor is er een sterke ruimtelijke en functionele relatie met het omringende landschap ontstaan.

Bij de ontwikkeling van de cultuurlandschappen hebben ideeën over schoonheid nooit een rol gespeeld. Wel zijn we ze in de loop van de tijd gaan waarderen om hun ruimtelijke kwaliteiten. Vooral de herkenbaarheid, het contrast en de afwisseling worden gewaardeerd. Daarbij spelen ook de cultuurhistorie en het verhaal van het landschap een steeds belangrijkere rol, evenals de natuurwaarden, de aanwezigheid van gebiedseigen soorten, planten en dieren. Er zijn grote verschillen in de leeftijd van de verschillende landschappen. De eerste hoge plekken van het dekzand werden vanaf 400 na Christus op een nu nog herkenbare wijze in cultuur gebracht. Steeds werden andere gebieden en mogelijkheden gezocht, tot in de jaren ‘60 van de afgelopen eeuw zijn natuurlijke gebieden gecultiveerd. Dit verschil in ‘tijdsdiepte’ geeft mede richting aan de ontwikkeling van deze gebieden.

Ontwikkelingen

Het geschakeerde patroon van akkers, weiden, hooiland en bebouwing (hoeven, kernen, dorpen) is door de eeuwen heen gegroeid. Structuur, maatvoeringen en landschapselementen werden keer op keer aan de veranderende omstandigheden aangepast. Vanaf 1900, maar met name vanaf de Tweede Wereldoorlog, zijn de verschillen tussen de cultuurlandschappen steeds minder groot geworden. De uitvinding van kunstmest en het prikkeldraad, de beheersing van de waterhuishouding, en de schaalvergroting en modernisering van de landbouw hebben de vaak eeuwenoude cultuurlandschappen in een relatief korte periode veranderd. De landbouw die de cultuurlandschappen vormgaf, heeft zich zo ontwikkeld, dat ze niet meer vanzelfsprekend past in haar oude jas. Egalisatie om makkelijker te kunnen maaien en oogsten, heeft in veel gebieden het microreliëf uitgevlakt. Natuurlijke laagtes waar tijdelijk water werd opgevangen en kon infiltreren zijn verdwenen. Door gebruik van zwaarder landbouwmateriaal is sprake van bodemverdichting en door het toepassen van meststoffen is op verschillende plaatsen sprake van een overbemesting. Tegelijk is in Salland en Noordoost Twente het kleinschalige landschap deels intact gebleven. Boeren zijn hier met een beperkt verdienvermogen, in staat geweest om veel van dit gewaardeerde landschap te behouden.

De hoge waterstand is typerend voor de veenweidegebieden in de Kop van Overijssel

Landschapselementen hebben hun functie als bijvoorbeeld perceelscheiding of geriefhout verloren en verdwijnen uit het landschap. Dit heeft ook gevolgen voor planten en dieren, de biodiversiteit. Door uniforme, vaak grootschalige agrarische bebouwing en schaalvergroting van percelen zijn landschapselementen en paden verdwenen. Maar ook de herkenbaarheid en eigenheid van dorpen, buurtschappen en agrarische erven verdwijnt, wat zorgt voor een vervlakking van de verschillende landschappen. Burgers op getransformeerde boerenerven hebben vaak weinig (economische) binding met de grond en het landschap en genieten van de vrijheid op het eigen erf.

Ambitie

De eigenheid en kwaliteit, de rust, de ruimte en de mogelijkheden om te wandelen en te fietsen wordt enorm gewaardeerd. We hebben dan ook de ambitie om de kenmerkende structuren van de agrarische cultuurlandschappen terug te brengen, te behouden en te versterken. Maat- en schaalverschillen, wegenpatronen, erven en beplantingen, historische ensembles, karakteristieke nederzettingen als esdorpen, kanaaldorpen of ontginningslinten zijn belangrijke dragers van de verscheidenheid, cultuurhistorie en biodiversiteit. Ontwikkelingen dragen bij aan de instandhouding en versterking van een klimaatadaptief, vitaal en aantrekkelijk agrarisch cultuurlandschap waar voedselproductie en biodiversiteit hand in hand gaan.

Voortbouwen aan de kenmerkende structuren van de agrarische cultuurlandschappen

- De inzet is de ontwikkeling van een uitgesproken, herkenbaar en contrastrijk palet van agrarische cultuurlandschappen door het versterken van de landschappelijke diversiteit en de overgangen tussen de verschillende landschappen en het versterken van de eigenheid, herkenbaarheid en kwaliteit van de verschillende landschappen. Maat- en schaalverschillen, patronen van wegen, erven en beplanting en de historische ordening (ensembles) zijn belangrijke dragers van de verscheidenheid.
- In de levende cultuurlandschappen bouwen nieuwe functies en programma's voort op de kenmerken, kwaliteiten en ontwikkelingsgeschiedenis van de verschillende landschappen, zodat contrast en herkenbaarheid worden vergroot.
- Voorop staat het behoud van de bestaande kwaliteiten en het zichtbaar houden van de tijdslagen, omdat de identiteit van de cultuurlandschappen sterk verbonden is met het ontstaan en de geschiedenis van de streek. Ontwikkelingen (agrarische bebouwing, wonen, werken, voorzieningen) dragen bij aan de instandhouding van bestaande en de ontwikkeling van nieuwe kwaliteiten en samenhang. Met de ambitie dat iedereen die ontwikkelt ook investeert in zijn omgeving, wordt de binding met de plek groter.
- Behoud en ontwikkeling van duurzame landbouw voor een gezond bodem- en watersysteem in een vitaal en aantrekkelijk agrarisch cultuurlandschap. Dit biedt perspectief voor een rendabele landbouwsector die hoogwaardig voedsel produceert of maatschappelijke diensten levert.

Elke stad en dorp zijn eigen kleur

- Ontwikkelingen dragen bij aan een nieuwe samenhang tussen dorp, erf en landschap. Hierbij gaat het om de samenhang (landschappelijk, routestructuren, gebruik) tussen de (voormalige) boerenerven, buurtschappen en dorpen en hun omliggende landschappen. Elk dorp, landschap en gebied heeft zijn eigen kansen en mogelijkheden, de inzet is de eigen karakters te versterken. Daarbij is het de ambitie voort te bouwen op het landschaps- en nederzettingspatroon van de diverse typen agrarisch cultuurlandschap en de ruimtelijke karakteristiek: esdorp, wegdorp, kanaaldorp, ontginningslint, etc.

Laag van het agrarisch cultuurlandschap

- 2.1 Essenlandschap
- 2.2 Oude hoevenlandschap
- 2.3 Maten- en flierenlandschap
- 2.4 Jonge heide- en broekontginningen
- 2.5 Ontginningsbos en heidevelden
- 2.6 Laagveenontginningen
- 1.5 Kraggenlandschap (zie laagveenrestant)
- 1.6 Hoogveenrestant
- 2.7 Hoogveenontginningen
- 2.8 Veenkoloniaal landschap
- 2.9 Rivierenlandschap
  - Uiterwaard
  - Oeverwal
  - Komgrond
- 2.10 Zeekleilandschap
- 2.11 Dorp of buurtschap
- Grote stad of streekcentrum

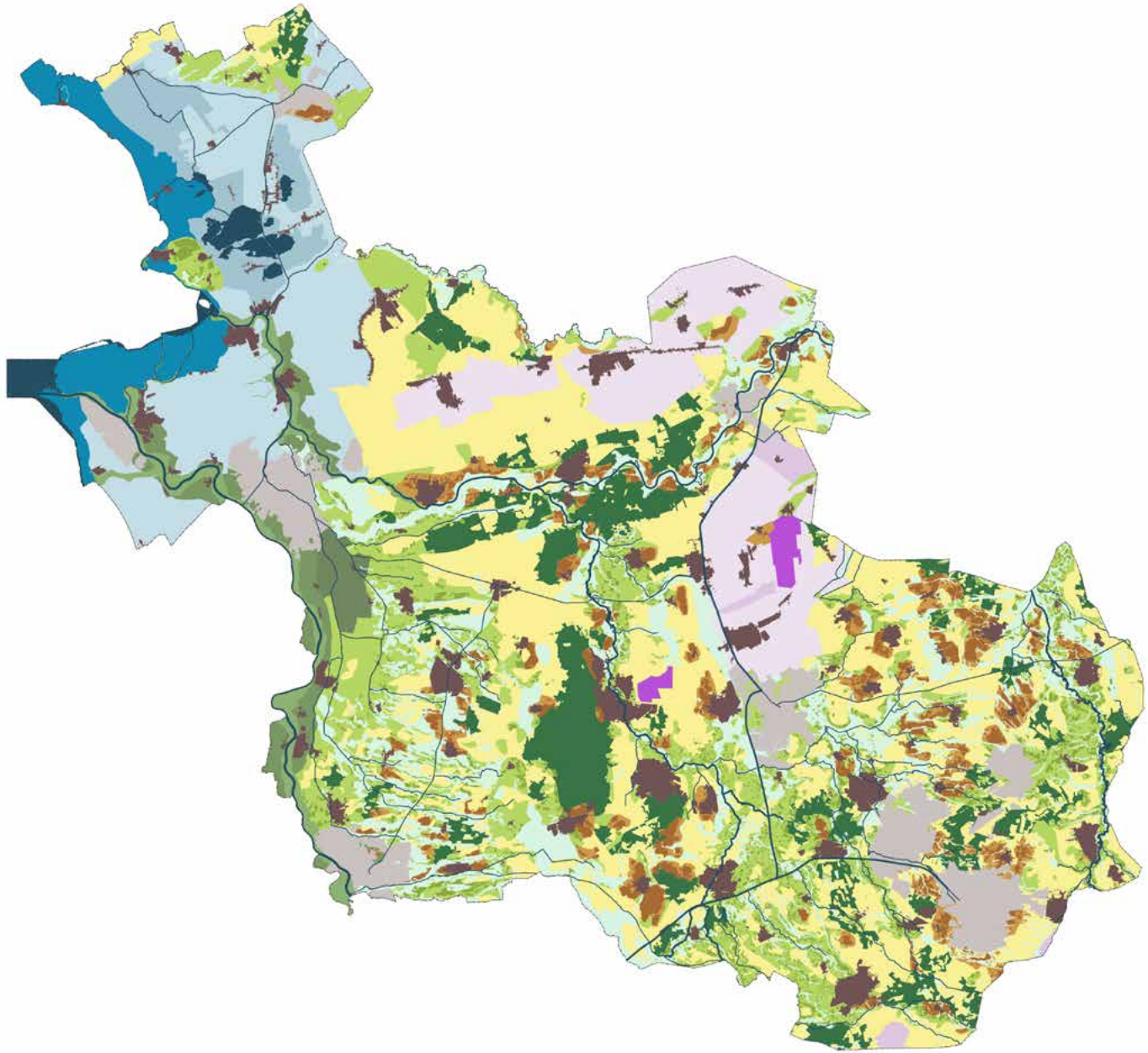

2.1 Laag van het agrarische cultuurlandschap • Essenlandschap

Esdorp bij Rheeze

Kenmerken

Het essenlandschap treffen we aan op de hoger gelegen zandgronden en bestaat uit een samenhangend systeem van essen, flanken, lager gelegen maten en fliergronden (§2.3), (voormalige) heidevelden (§2.4) en kenmerkende bebouwing rond de es (esdorpen (§2.11) en verspreide erven). Het landschap is geordend vanuit de erven en de essen, de eeuwenoude akkercomplexen die op de hogere dekzandkoppen en flanken van stuwwallen werden aangelegd.
Eeuwenlange bemesting, met heideplaggen en stalmest, heeft geleid tot het karakteristieke reliëf met soms hoge stijlranden. Onder en in de es heeft zich op deze wijze een waardevol archeologisch archief opgebouwd. De dorpen en erven lagen op de flanken van de es, op de overgang naar de lager gelegen maten en fliergronden. Zo lagen ze droog en werden tegelijkertijd de werklijnen zo kort mogelijk gehouden.

De zandpaden volgen de lange 'luie' lijnen van het landschap. Zo ontstond vanuit de dorpen een organische spinwebstructuur naar de omliggende gronden en de dorpen. Het landschapsbeeld is afwisselend en contrastrijk, volgend aan de organische patronen van het natuurlijke landschap. Typerend zijn de losse hoeven rond de es en de esdorpen met hun karakteristieke boerderijen en herkenbaar dorpssilhouet met vaak de kerktoren als markant element.

Ontwikkelingen

- De herkenbaarheid van de essen en hun flanken is sterk afgenomen. De samenhang van het essenlandschap, bijvoorbeeld de relatie tussen de bebouwing/erf en het omliggende land, verdwijnt.
- Het open karakter van de essen wordt bedreigd door toename bebouwing, en grondgebruik bijvoorbeeld boomteelt en mais.
- De hogere essen zijn gevoelig voor droogte.
- Schaalvergroting, mechanisatie en kunstmest in

Ondergrond: stuwwallen en dekzandgronden
Ontstaan: vanaf ca 400
Structuur: organisch, spinnewebstructuur
Bebouwing: esdorpen: kern-, flank- en kransesdorpen. Grote erven met grote volumes en zware beplantingen
Bakens door de tijd: hallenhuisboerderijen, hooibergen, bakhuisjes, schaapskooien, molens
Beplanting: houtwallen, bosjes, weg- en erfbeplanting
Gidssoorten: geelgors, gewone grootoor-vleermuis, grote muur, kamsalamander, kleine ijsvogelvlinder

Kansen voor:

- Klimaatadaptatie
- Toerisme en recreatie
- Water vasthouden
- Cultureel erfgoed
- Natuur en landschap
- Bossenstrategie

de landbouw hebben geleid tot het een verandering in de kenmerkende mineralenstromen in dit landbouwsysteem en de vermindering van de landschappelijke contrasten. De samenhang tussen essen, flanken en erven verdwijnt.
- Veel boeren stoppen. Dit betekent ook dat er veel agrarische erven vrijkomen. Een deel van de erven wordt getransformeerd tot burgererf.
- Burgererven hebben het karakter van de groene omgeving veranderd richting een mix van wonen en werken. Nieuwbouw ontneemt soms het zicht op de es of vanaf de es op het dorp.

Ambitie

De es behouden als ruimtelijke eenheid en versterken van het contrast tussen de grote open maat van de essen en het mozaïek van de flanken. De samenhang hiertussen krijgt opnieuw vorm en inhoud door accentuering van de verschillende onderdelen en overgangen. Op de es geen ontwikkelingen die ten koste gaan van de openheid. Zicht op het essenlandschap vanuit de omgeving zo veel mogelijk behouden en versterken. Microreliëf op de es biedt mogelijkheden om regenwater vast te houden en te laten infiltreren. De flank van de es biedt eventueel ruimte voor ontwikkelingen, mits de karakteristieke structuur van erven, beplantingen, routes en open ruimtes wordt versterkt. Goed beheerde landschapselementen als houtwallen, weg- en erfbeplanting, kruidenrijke bermen en akkerranden dragen bij aan de gebiedseigen biodiversiteit. De essen en flanken zijn vanwege de cultuurhistorische waarde slecht geschikt voor het plaatsen van (grote) windturbines.

Het contrast tussen de grote open maat van de es en de beslotenheid van de flanken versterken

Sturing

Norm
- De essen krijgen een beschermende regeling gericht op de instandhouding van de karakteristieke openheid, de huidige bodemkwaliteit en het huidige reliëf.
- Op de flanken krijgen de kleinschalige landschapselementen, zoals houtwallen, bosjes, zandpaden, karakteristieke erven en beeldbepalende open ruimte daartussen, een beschermende regeling gericht op instandhouding van dit kleinschalige patroon.

Richting
- Ontwikkelingen vinden plaats op de flanken, met respect voor en bijdragend aan de aanwezige bebouwingsstructuren (lint, erf) en versterking van het landschappelijk raamwerk.
- Ontwikkelingen dragen zowel bij aan het vasthouden en infiltreren van water als aan de waterkwaliteit.
- De herontwikkeling van vrijkomende agrarische erven sluit aan bij de karakteristieken van het essenlandschap.
- Ontwikkelingen vergroten de toegankelijkheid van erven en erfroutes.
- Ontwikkelingen dragen bij aan het accentueren en zichtbaar houden van de rand van de es als groene 'mantel'.
- Ontwikkelingen dragen bij aan de groenblauwe dooradering.

Inspiratie
- Knooperven als inspiratie voor de herontwikkeling van vrijkomende boerenerven.
- Ontwikkelingen dragen bij aan verbetering van de leefomstandigheden van onze gidssoorten.

2.2 Laag van het agrarische cultuurlandschap • Oude hoevenlandschap

Ontwikkelingen dragen bij aan de toegankelijkheid van het landschap

Kenmerken

Het oude hoevenlandschap treffen we, net als het essenlandschap, aan op de hoger gelegen zandgronden. Het is onlosmakelijk verbonden met de beekdalen en de voormalige woeste gronden. Het is een kleinschalig landschap met verspreide erven. De oude hoeven werden ontwikkeld nadat de grote essen 'bezet' waren en een volgende generatie boeren nieuwe ontwikkelruimte zocht. Die vonden ze op de kleinere dekzandkoppen die individueel werden ontgonnen. Zo ontstond een landschap met eenzelfde opbouw als het essenlandschap, alleen in een meer kleinschalige en individuele variant. Deze kleinere maat en schaal is ook de reflectie van de natuurlijke ondergrond.

Het is het essenlandschap in het klein met een samenhangend systeem van essen/kampen met boerenerven op de flank. Ordening vanuit de erven, die de 'organische' vormen van landschap volgen. Spinnenwebstructuur vanuit de erven naar de omliggende gronden en erven. Contrastrijk landschap met veel variatie op de korte afstand: open es of kamp met een erf op de flank. Daartussen kleinere (boven)lopen van beken en natte laagtes met veel houtwallen (maten- en flierenlandschap, §2.3) en open heidevelden en ontginningen (jonge heide- en broekontginningen, §2.4).

Ontwikkelingen

- Schaalvergroting, mechanisatie en kunstmest in de landbouw hebben geleid tot een verandering in de kenmerkende mineralenstromen in dit landbouwsysteem en vermindering van de landschappelijke contrasten. De samenhang tussen essen, flanken en erven verdwijnt.
- Het open karakter van de essen wordt bedreigd door toename van (grotere) bebouwing en grondgebruik zoals boomteelt en mais.
- Het kleinschalige oude hoevenlandschap is gevoeliger voor verandering dan het essenlandschap.
- De hogere essen zijn gevoelig voor droogte.

Ondergrond: kleinschalige dekzandgronden
Ontstaan: vanaf ca 1200
Structuur: organisch, routes van erf tot erf
Bebouwing: verspreide individuele erven, geen dorpen
Bakens door de tijd: hallenhuis- en keuterboerderijen, hooibergen, bakhuisjes
Beplanting: houtwallen, boomsingels, weg- en erfbeplanting
Gidssoorten: geelgors, gewone grootoor-vleermuis, grote muur, kamsalamander, kleine ijsvogelvlinder

Kansen voor:

- Klimaatadaptatie
- Toerisme en recreatie
- Water vasthouden
- Cultureel erfgoed
- Natuur en landschap
- Bossenstrategie

- Steeds meer boeren stoppen met het agrarische bedrijf. Er komen hierdoor agrarische gronden en bijbehorende gebouwen vrij. Een deel daarvan wordt getransformeerd tot burgererf.
- Schaalvergroting in de landbouw en toename van burgererven veranderen het karakter van dit kleinschalige, agrarische landschap. Dit zorgt voor een mix van wonen en werken.

Ambitie

Het kleinschalige, afwisselende oude hoevenlandschap vanuit de verspreid liggende erven een ontwikkelingsimpuls geven. Deze erven bieden ruimte voor landbouw in combinatie met wonen, werken en recreatie, mits er wordt voortgebouwd aan kenmerkende structuren van het landschap: de open esjes, de routes over de erven, de erf- en landschapsbeplanting. Goed beheerde landschapselementen als houtwallen, weg- en erfbeplanting, kruidenrijke bermen en akkerranden dragen bij aan de gebiedseigen biodiversiteit. Microreliëf op de es behouden en herstellen, waardoor het mogelijk wordt om regenwater vast te houden en te laten infiltreren. Het oude hoevenlandschap is in principe geschikt voor het plaatsen van kleine clusters windturbines, met uitzondering van de essen en flanken die slecht geschikt zijn voor het plaatsen van windturbines. De clusters staan op voldoende afstand van elkaar.

Sturing

Norm

- De essen en esjes krijgen een beschermende regeling gericht op instandhouding van de karakteristieke openheid, de bodemkwaliteit en het reliëf.

Richting

- Ontwikkelingen dragen bij aan het behoud en de accentuering van de dragende structuren (groenstructuur en routes). Daarnaast dragen ze bij aan de samenhang en de karakteristieke verschillen tussen de kleinschalige landschapsonderdelen: de erven met erfbeplanting, de open es(je), het beekdal en de voormalige heidevelden.
- Ontwikkelingen dragen zowel bij aan het vasthouden en infiltreren van water als aan de waterkwaliteit.
- De herontwikkeling van vrijkomende agrarische erven sluit aan bij de karakteristieken van het oude hoevenlandschap.
- Ontwikkelingen vergroten de toegankelijkheid van erven en erfroutes.
- Ontwikkelingen dragen bij aan het accentueren en zichtbaar houden van de rand van de es als groene 'mantel'.
- Ontwikkelingen dragen bij aan de groenblauwe dooradering.
- De opstelling van windturbines in kleine clusters sluit aan bij de karakteristieken van het oude hoevenlandschap. De turbines in een cluster zijn identiek (hoogte, type, kleur, aantal wieken).

Inspiratie

- Knooperven als inspiratie voor de herontwikkeling van vrijkomende boerenerven.
- Ontwikkelingen dragen bij aan verbetering van de leefomstandigheden van onze gidssoorten.

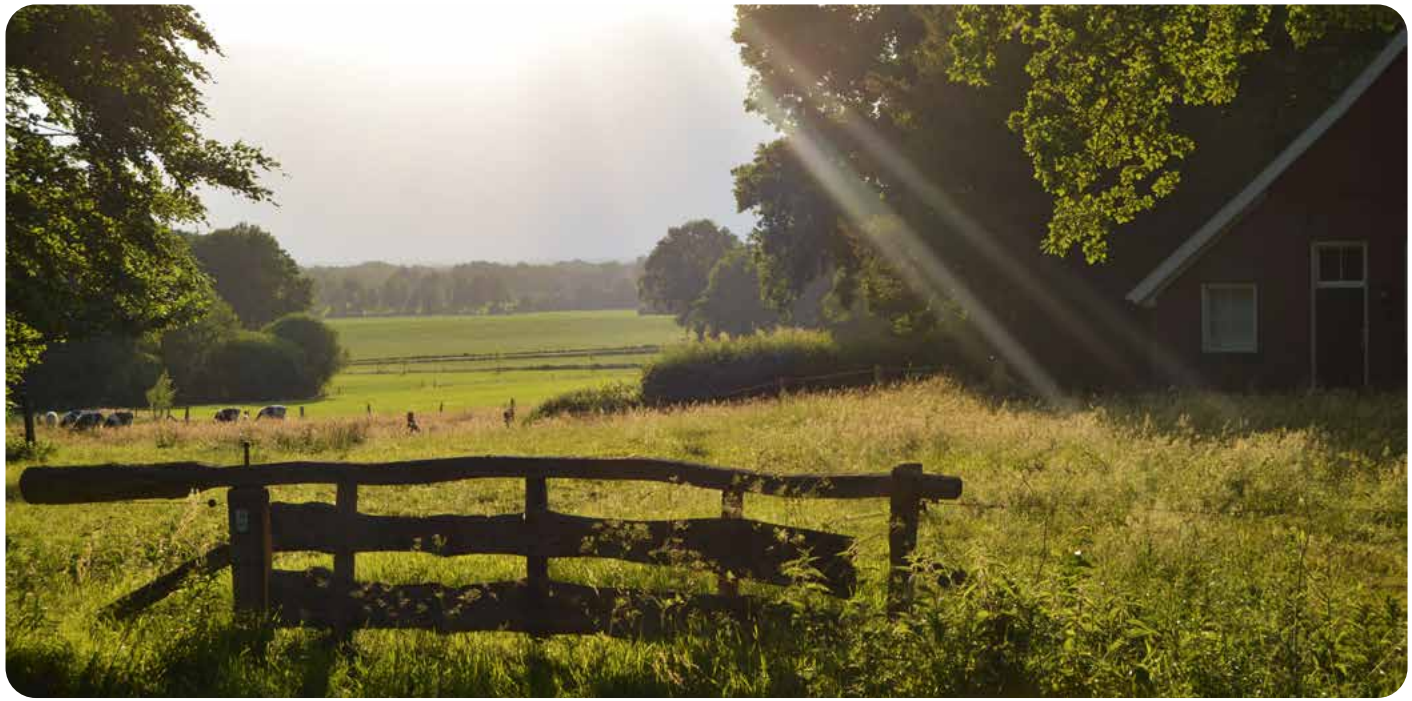

Voortbouwen op de kenmerkende structuren van het landschap: de open esjes, de erven en de opgaande beplanting (foto gemeente Almelo)

2.3 Laag van het agrarische cultuurlandschap • Maten- en flierenlandschap

Door het meanderen en verondiepen van de beek kan het water beter vastgehouden worden

Kenmerken

Het maten- en flierenlandschap treffen we aan op lager gelegen zandgronden en is onlosmakelijk verbonden met het essen- en oude hoevenlandschap (§2.1 en §2.2) en de voormalige woeste gronden (jonge heide- en broekontginningen, (§2.4)). Het is min of meer de contramal van het essen- en het oude hoevenlandschap en was daar functioneel aan verbonden.

Het maten- en flierenlandschap is een laaggelegen, kleinschalig landschap dat zich langs beken en in natuurlijke laagtes, maar ook langs de Vecht, heeft ontwikkeld. Langs de ontwateringssloten haaks op de beek werd vaak hakhout aangeplant, dat ook gebruikt werd als perceelafscheiding. Rond de beek ontstond een lineair landschap met daaromheen in de natte laagtes een matenlandschap. Zo ontstond een gevarieerd landschap: de open ruimte van de beek, de coulissen van hakhoutstruweel, de open kamers van de hooi- en weilanden, met hier en daar een broekbos op de nattere plekken. Vloeivelden maakten onderdeel uit van het bemestingssysteem.

Ontwikkelingen

- De structurerende werking van de beekdalen en oeverlanden als landschap met coulissen staat onder druk door schaalvergroting in de landbouw, maar ook door natuurontwikkeling.
- Het natte karakter verdwijnt door drooglegging in verband met landbouwkundig gebruik. Door de waterpeilverlaging wordt het maten- en flierenlandschap ook geschikt voor allerlei niet karakteristieke vormen van grondgebruik.

Ondergrond: dekzandlaagtes
Ontstaan: vanaf ca 400
Structuur: onregelmatige blokverkaveling, soms een strokenverkaveling
Bebouwing: vrijwel niet
Bakens door de tijd: veldschuurtjes, vloeivelden, dammen, in- en uitlaten
Beplanting: houtwallen en boomsingels op perceelsgrenzen
Gidssoorten: wegedoorn, beekrombout, boomkikker, grote gele kwikstaart, bunzing

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Toerisme en recreatie
- Water vasthouden
- Cultureel erfgoed
- Natuur en landschap
- Bossenstrategie

- Bijzondere natuurlijke kwaliteiten die de landbouw vroeger met zich meebracht (bloemrijke graslanden) komen onder druk te staan.
- De waterkwaliteit staat onder druk (KRW).

Ambitie

Het maten- en flierenlandschap weer herkenbaar maken en de samenhang met de esdorpen en erven weer betekenis geven. De nog gave delen verdienen een inrichting en beheer dat gericht is op cultuurhistorische waarden. Het aanzetten van de randen, het beleefbaar maken van het waterrijke karakter en de continuïteit van het landschap is het uitgangspunt.
Beekdalen en natte laagten benutten om water vast te houden en te laten infiltreren. Meer ruimte voor water en herstellen van een robuust watersysteem. Waar mogelijk het waterpeil verhogen en karakteristieke vormen van grondgebruik terugbrengen. Brede natuurlijke oevers langs meanderende beken, poelen, houtwallen en -singels dragen bij aan de gebiedseigen biodiversiteit. Het maten- en flierenlandschap is slecht geschikt voor het plaatsen van windturbines.

Sturing

Norm

- De maten, flieren en beken krijgen een beschermende regeling gericht op instandhouding van het onbebouwde karakter, de continuïteit van de beekloop, voldoende ruimte voor water en het lineaire landschap met open 'kamers' en coulissen.
- In het maten- en flierenlandschap is het waterpeil niet lager dan voor graslandgebruik noodzakelijk is.

Ontwikkelingen dragen bij aan de groenblauwe dooradering van de maten en flieren

Richting

- Ontwikkelingen versterken het historische, lineaire landschap met open 'kamers' en coulissen en accentueren de overgang naar de hogere gronden. De inrichting van nog gave delen richt zich op het behouden van de cultuurhistorische waarden.
- Ontwikkelingen dragen bij aan de toegankelijkheid en beleefbaarheid van het maten- en flierenlandschap.
- Ontwikkelingen dragen bij aan het behoud en herstel van een natuurlijk en klimaatrobuust watersysteem. Dit betekent water vasthouden en infiltreren, het waterpeil verhogen en de waterkwaliteit verbeteren.
- Ontwikkelingen dragen bij aan de groenblauwe dooradering.

Inspiratie

- Openheid behouden door het gebruik als hooi- en weiland te combineren met natuur- en landschapsbeheer.
- Ontwikkelingen dragen bij aan verbetering van de leefomstandigheden van onze gidssoorten.

2.4 Laag van het agrarische cultuurlandschap • Jonge heide- en broekontginningen

Ontwikkelingen dragen bij aan een grofmazige groenblauwe dooradering en de toegankelijkheid van de jonge heide- en broekontginningen

Kenmerken

De grote oppervlakte aan, voormalige, natte en droge heidegronden was oorspronkelijk functioneel verbonden met het essen- en oude hoevenlandschap (§2.1 en §2.2). Hier werd geweid en werden de plaggen gestoken voor in de stal. Deze plaggen dienden als structuurverbeteraar en bemesting voor de akkergronden op de essen. Na de uitvinding van kunstmest ging deze functie verloren en werden deze gronden grotendeels in cultuur gebracht. Aanvankelijk kleinschalig en min of meer individueel door keuterboertjes, later werd de ontginning planmatig en grootschalig aangepakt (tot ca 1960). De grote natte broekgebieden ondergingen een vergelijkbare ontwikkeling, waardoor de natte en de droge jonge ontginningen nu gelijkenis vertonen.

De jonge ontginningen bestaan uit relatief grote, open ruimtes, rationeel verkaveld en deels omzoomd door boscomplexen. Erven liggen als blokken aan de weg. Boerderijen zijn familie van elkaar, in dezelfde tijd met vaak dezelfde bouwstijl gebouwd. Wegen zijn lange rechte lanen.

Ontwikkelingen

- In de agrarische sector is steeds meer sprake van schaalvergroting voor een efficiëntere voedselproductie. Hierdoor verdwijnen landschapselementen, worden percelen samengevoegd, vergroot de schaal op het boerenerf en neemt de biodiversiteit af.
- Plaatselijk veranderen de boerderijlinten in een vrije tijds- en woonlandschap met burgererven en recreatieve en zorgfuncties.
- In het verleden zijn de nattere gronden ontwa-

Ondergrond: dekzandvlaktes
Ontstaan: vanaf ca 1820
Structuur: planmatig, rechtlijnig
Bebouwing: koloniedorpen van de Koloniën van Weldadigheid, daarna langs ontginningswegen verspreide, kleine erven met carré van erfbeplanting, enkel nieuw wegdorp
Bakens door de tijd: koloniehuisjes en -hoeven, aardappelkelders, hooibergen, bakhuizen
Beplanting: lanen, bosjes met heiderelicten
Gidssoorten: witte kwikstaart, tormentil, roodborsttapuit, bruin zandoogje, gewone pad

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Bossenstrategie
- Water vasthouden
- Energietransitie
- Natuur en landschap

terd. Nog steeds wordt water te snel afgevoerd, waardoor het niet kan infiltreren. Dit vergroot de kans op watertekort in droge zomers.
- De waterkwaliteit staat onder druk (KRW).
- Ontwikkeling van verschillende clusters windturbines, met name ten noorden van de Vecht.

Ambitie

De bodem- en wateromstandigheden van de jonge heide- en broekontginningen zijn, ook op lange termijn, geschikt voor landbouw en hier wordt prioriteit aan gegeven. Het behoud van dit landschap is namelijk ook afhankelijk van een agrarische sector met voldoende verdienvermogen. De landschappelijke structuur bestaat uit een raamwerk van lanen, bosstroken en waterlopen, die het rechtlijnige karakter van de ontginningen versterken. De ruimtelijke kwaliteit en biodiversiteit van de jonge ontginningen wordt versterkt door een grofmazige groenblauwe dooradering met o.a. kruidenrijke wegbermen, natuurlijke slootkanten, lanen en erfbeplanting. Daarnaast worden de omstandigheden voor boerenlandvogels verbeterd.

Er wordt gewerkt aan een klimaatrobuust bodem- en watersysteem door water langer vast te houden, afvoer te vertragen en infiltratie in de bodem te vergroten. Hierdoor zijn de jonge ontginningen beter bestand tegen extremere weersomstandigheden en de toenemende kans dat wateraanvoer (tijdelijk) niet mogelijk is. De maat en schaal van de jonge heide- en broekontginningen biedt kansen voor de ontwikkeling van grote clusters windturbines. De beschikbare ruimte optimaal benutten en rekening houden met toekomstige clusters.

De maat en schaal en het agrarische gebruik van de jonge ontginnigen kan gecombineerd worden met windclusters, zoals hier in Tolhuislanden

Sturing

Norm
- De jonge heide- en broekontginningen krijgen in de leefgebieden voor boerenlandvogels een beschermende regeling gericht op instandhouding van de openheid.

Richting
- Ontwikkelingen dragen bij aan behoud en versterking van de dragende lineaire structuren van lanen, bosstroken, waterlopen en ontginningslinten met erven en de kenmerkende ruimtematen.
- Ontwikkelingen dragen zowel bij aan het verbeteren van de waterkwaliteit als aan het infiltreren, vasthouden en tijdelijk bergen van water om de gevolgen van extreme neerslag en tijdelijke tekorten te kunnen opvangen.
- Ontwikkelingen dragen bij aan de groenblauwe dooradering.
- De opstelling van windturbines in een groot cluster versterkt het grootschalige en lineaire karakter van de jonge heide- en broekontginningen. De turbines in een cluster zijn identiek (hoogte, type, kleur, aantal wieken).

Inspiratie
- Ontwikkelingen dragen bij aan verbetering van de leefomstandigheden van onze gidssoorten.
- Verruiming van het watersysteem, bijvoorbeeld door verbreden van watergangen en plas-dras zones om tijdelijke tekorten en overschotten beter op te vangen.

2.5 Laag van het agrarische cultuurlandschap • Ontginningsbos en heidevelden

Op de stuwwallen en stuifzanden werden eind 19e, begin 20ste eeuw grootschalige boscomplexen aangelegd

Kenmerken

Delen van de jonge heide- en broekontginningen (§2.4) zijn ingeplant met bos. Het gaat hier om de grote boscomplexen op stuwwallen, zoals de Sallandse Heuvelrug, op dekzandruggen, zoals de Zwarte Dennen bij Staphorst, en op de stuifzandgronden bijvoorbeeld langs de Vecht. Op verschillende plaatsen was het gebruik van heidevelden zo intensief, dat de heide zich niet kon herstellen en de blootgelegde grond door wind in beweging kwam en stuifzanden ontstonden. Deze stuifzanden werden ingeplant met grove den en dit was het begin van de ontginningsbossen. Eind 19e, begin 20ste eeuw werden voormalige heidegronden op grote schaal ontgonnen voor de landbouw, de uitvinding van kunstmest maakte dit mogelijk. Op gronden die niet of minder geschikt waren voor de landbouw werd op grote schaal bos aangeplant voor de jacht en houtproductie. Het hout werd gebruikt in de Limburgse mijnen, de eikenbast voor leerlooierijen en als brandhout. De grootschalige ontginning van de voormalige woeste (heide) gronden heeft geresulteerd in agrarische jonge heide- en broekontginningen, ontginningsbossen en (nooit ontgonnen) heidevelden. Karakteristiek zijn de grote rechte bosvakken met gelijkjarige bomen bestaande uit één soort.

Over het algemeen vinden we ontginningsbossen op droge gronden, met van nature lage grondwaterstanden. Aanvankelijk waren de eenvormige bossen, omdat grove den en hakhout overheersten. Later is er voor meer afwisseling gezorgd door oa. de aanleg van bomenlanen en parken om ook recreanten te trekken. Er kwam meer diversiteit in boomsoorten door toevoegen van bemesting. De ontginningsbossen zijn nog volop in ontwikkeling en zijn nog jonge bosecosystemen.

Ondergrond: dekzandruggen, stuwwallen
Ontstaan: vanaf ca 1820
Structuur: planmatig, rechtlijnig
Bebouwing: bijna niet, landgoederen
Bakens door de tijd: landhuizen, pachtboerderijen, zagerijen, bosbouwschuren, koetshuizen, theekoepeltjes, jachthuizen
Beplanting: grootschalige boscomplexen met (nooit ontgonnen) heidevelden

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Bossenstrategie
- Water vasthouden
- Toerisme en recreatie
- Natuur en landschap

Ontwikkelingen

- Ontginningsbossen worden omgevormd naar een gemengd bos met een mix van loof- en naaldhout.
- De bossen zijn gevarieerder in soorten en ouderdom. Dit maakt ze aantrekkelijker, waardoor de recreatiedruk toeneemt. Bovendien is de spreiding van de bezoekers beperkt, waardoor sommige delen overbelast zijn, terwijl andere delen niet of nauwelijks gebruikt worden.
- De kwaliteit en vitaliteit van de bossen staat onder druk. In sommige ontginningsbossen worden de stikstofwaarden ruim overschreden.
- Er is steeds meer vraag naar lokaal geproduceerd hout.

Ambitie

De ontginningsbossen ontwikkelen zich verder tot een divers bos met een mix van loof- en naaldhout. Het omvormen naar een gemengd bos draagt ook bij aan het vasthouden van grondwater, omdat loofbomen minder water verdampen. Met de toenemende droogte is dit niet alleen belangrijk voor de natuur, maar ook voor de landbouw en de drinkwaterwinning. Het omvormen naar een meer natuurlijk bos verbetert bovendien de ecologische waarde.

De ontginningsbossen zijn belangrijk voor toerisme en recreatie, denk aan Landgoed Junne of Lutterzand, en kunnen daarnaast gebruikt worden voor lokale houtproductie. De bossen zijn slecht geschikt voor het plaatsen van windturbines.

Sturing

Richting

- Ontwikkelingen dragen bij aan het vitaliseren en diverser maken van het ontginningsbos. Er wordt een mix van loof- en naaldbomen aangeplant en er worden brandwerende stroken aangelegd.
- Ontwikkelingen dragen bij aan het vasthouden en infiltreren van water in ontginningsbos, denk aan opnieuw vernatten van rabatbossen. Bij ontwikkelingen worden recreatieve routes behouden of toegevoegd. Het recreatieve gebruik is in balans met de natuurwaarden. Zonering is hierbij belangrijk.

Inspiratie

- Ontwikkelingen dragen bij aan het verbeteren van de leefomstandigheden wilde planten en dieren.

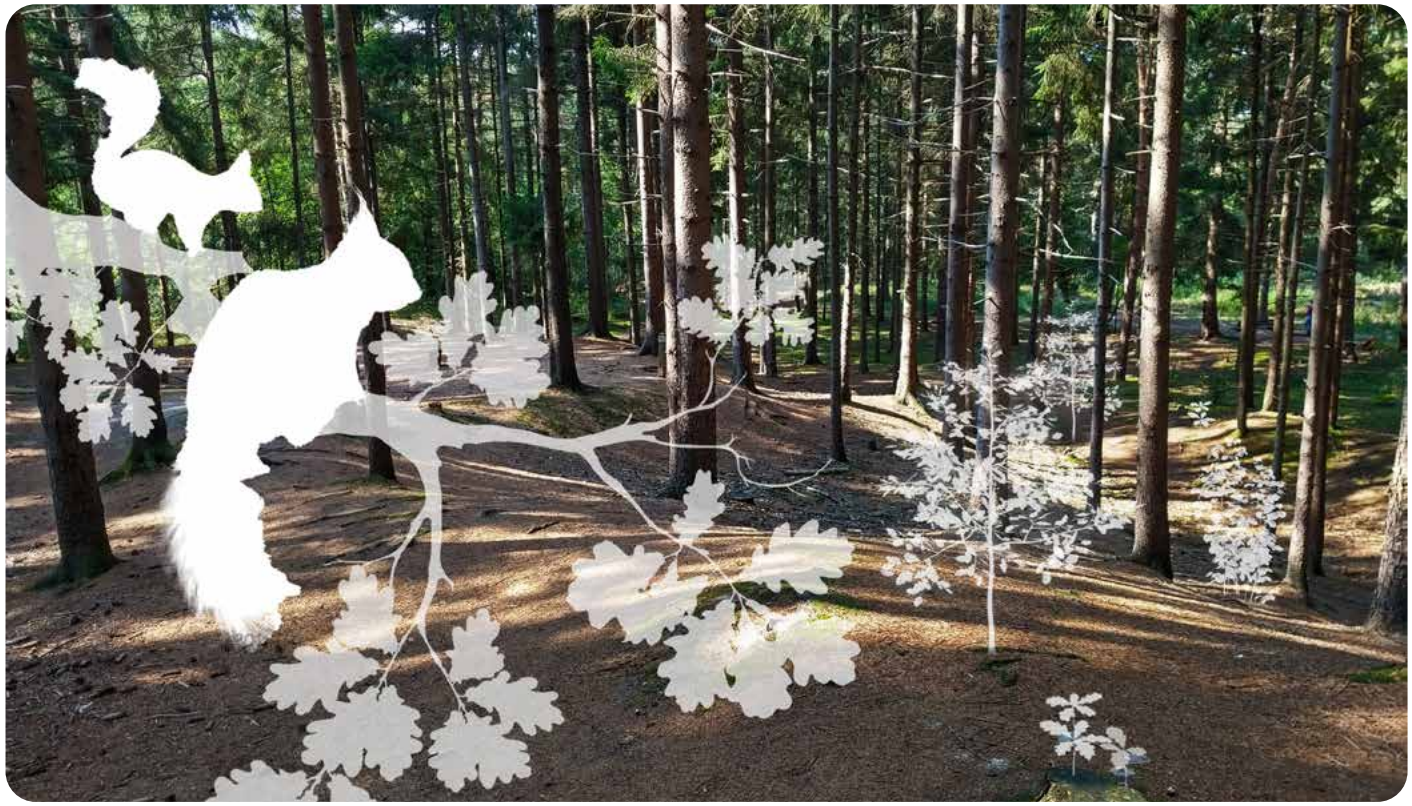

Loofbomen toevoegen aan naaldbossen om de ontginningsbosser vitaler, klimaatbestendiger en meer biodivers te maken

2.6 Laag van het agrarische cultuurlandschap • Laagveenontginningen

De weidse Polder Mastenbroek met het lineaire poldergrid en boerderijen op terpen is onderdeel van Nationaal Landschap IJsseldelta

Kenmerken

De laagveenontginningen zijn een open, laag en nat landschap die ontgonnen zijn vanuit de bewoonde, hogere randen. Deels door vervening, deels alleen door ontwatering. Boerderijen in linten langs vaarten en wegen. Polder Mastenbroek en de polder van Staphorst en Rouveen zijn de nationaal bekende iconen van het Overijsselse laagveenontginningen.

Er zijn diverse verschijningsvormen. Zo is er het kleinschalige slagenlandschap van Staphorst en Rouveen met zijn lintvormige kernen en langgerekte, uitwaaierende kavels en houtsingels. Nabij de boerderijen worden de kavels intensief gebruikt en dit wordt steeds extensiever richting het achterland (de hooilanden). In dit extensieve achterland zijn met de ruilverkaveling nieuwe boerderijlinten ontstaan.
Daarnaast zijn ook Kamperveen en de rationeel verkavelde en ingerichte Polder Mastenbroek met zijn lineaire poldergrid en boerderijen op terpen onderdeel van dit landschap. Net als de diepe ontginningspolders rond Scheerwolde, in feite droogmakerijen waar het veen is afgegraven en de polders zijn drooggelegd. De polders zijn open, rationeel verkaveld en boerderijen staan in linten langs rechte wegen. De kavelbeplanting rond de erven is de enige beplanting in deze polders. Op delen van de laagveenontginningen is door menselijk handelen een 'kraggenlandschap' (§1.5) ontstaan, herkenbaar aan de afwisseling van sloten, open water en land. Denk aan Oldematen-Veerslootslanden.

Ontwikkelingen

- Het waterpeil wordt kunstmatig laag gehouden, waardoor de bodem daalt en het veen oxideert. Dit zorgt voor schade aan gebouwen en infrastructuur en CO_2 uitstoot.
- Het karakteristieke beeld van lange smalle slagen kan worden bedreigd door de samenvoeging van naast elkaar gelegen percelen, het kappen van houtsingels en de schaalvergroting op de erven.
- De schaalvergroting in de landbouw zet door. Daardoor groeit in Polder Mastenbroek de bebouwing van de terp af.

Ondergrond: laagveen
Ontstaan: vanaf ca 1000, Polder Mastenbroek halverwege de 14e eeuw
Structuur: opstrekkende verkaveling en rechtlijnige ontginningsstructuur
Bebouwing: wegdorpen, relatief kleine erven
Bakens door de tijd: Staphorsterboerderijen, aan stegen, kerkheuvels, -hoven, voormalige kasteelplaatsen, omgrachtingen,
Beplanting: opstrekkende houtsingels (els, berk, eik) en erfbeplanting (op de terp)
Gidssoorten: grutto, grote modderkruiper, groene glazenmaker, hermelijn, dotterbloem

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Toerisme en recreatie
- Natuur en landschap
- Cultureel erfgoed

Het waardevolle kleinschalige slagenlandschap van Staphorst met langgerekte kavels en houtsingels

- De biodiversiteit neemt af en ook de omstandigheden voor de weidevogels verslechteren.
- De waterkwaliteit staat onder druk (KRW).

Ambitie

De cultuurhistorische kwaliteiten van de laagveenontginningen zoveel mogelijk in stand houden en beleefbaar maken. Het herstel van de smalle, opstrekkende kavels en sloten met houtsingels nabij de historische bebouwingslinten draagt bij aan de gebiedseigen biodiversiteit. De grote open ruimtes, het patroon van sloten en de vochtige bloemrijke weides rond de boerderijlinten van na de ruilverkaveling geven dit landschap grote belevingswaarde en zijn essentieel voor weidevogels. De grondgebonden landbouw is de drager van deze kwaliteiten. Natuurvriendelijke oevers, erven met kleinschalige landschapselementen, kruidenrijke randen langs wegen, sloten en weilanden dragen bij aan de gebiedseigen biodiversiteit.

Het waterpeil wordt geleidelijk verhoogd om bodemdaling en CO_2 uitstoot tegen te gaan. Daarbij geldt wel dat maatwerk geleverd moet worden, omdat de fysieke omstandigheden (veensoort, bodem, etc.) verschillen.

Het karakteristieke bebouwingspatroon (voorkant aan de weg, achterkant aan het landschap, in Polder Mastenbroek op terpen) vormt vertrekpunt bij herstructurering, verdichting en uitbreiding van de agrarische bebouwing. De laagveenontginningen bieden alleen mogelijkheden voor het plaatsen van windturbines als de landschappelijke, economische en ecologische waarden zijn geborgd.

Sturing

Norm

- De laagveenontginningen krijgen, mede voor weidevogels, een beschermende regeling gericht op de instandhouding van de ter plaatse karakteristieke maat en schaal van de ruimte, met onderscheid tussen gebieden met grote open ruimtes en gebieden met een langgerekte kavelstructuur met beplanting.
- Polder Mastenbroek krijgt een beschermende regeling gericht op instandhouding van het grootschalige, open karakter, mede voor weidevogels, met zijn grid van weteringen, stegen en aanliggende huisterpen en het dijkenpatroon.
- In de laagveenontginningen is het waterpeil niet lager dan voor graslandgebruik noodzakelijk.

Richting

- Ontwikkelingen dragen bij aan behoud en versterking van het lint als karakteristieke bebouwingsstructuur. In de Polder Mastenbroek vinden ontwikkelingen plaats op de huisterpen en wordt de erfbeplanting versterkt.
- Ontwikkelingen in het slagenlandschap respecteren en versterken de ruimtelijke structuur met de langgerekte, opstrekkende kavels, sloten en houtsingels.
- Ontwikkelingen werken met gebiedsgericht maatwerk toe naar een geleidelijke verhoging van het waterpeil om bodemdaling en CO_2 uitstoot tegen te gaan.
- Ontwikkelingen dragen bij aan de groenblauwe dooradering.
- De opstelling van windturbines sluit aan bij de plaatselijke karakteristieken van de laagveenontginningen. De turbines in een cluster zijn identiek (hoogte, type, kleur, aantal wieken).

Inspiratie

- Ontwikkelingen dragen bij aan verbetering van de leefomstandigheden van onze gidssoorten.

2.7 Laag van het agrarische cultuurlandschap • Hoogveenontginningen

Het kleinschalige en gevarieerde karakter van de bebouwingslinten met de kenmerkende weg- en kavelbeplanting

Kenmerken

Het hoogveengebied werd in eerste instantie op kleine schaal ontgonnen. Vanuit de linten werd het omliggende hoogveengebied door middel van sloten langs smalle, opstrekkende kavels ondiep ontwaterd en in cultuur gebracht. Hierbij bleef veel veen onder het grondwater zitten. Een groot deel van dit landschapstype is dan ook later alsnog afgegraven ten behoeve van turfwinning, verder ontwaterd en weer als landbouwgrond in cultuur gebracht, het veenkoloniale landschap (2.10). Andere delen zijn door landinrichtingswerken minder herkenbaar geworden.

De hoogveenontginningen zijn te herkennen aan de opstrekkende verkavelingen, een min of meer grillig patroon van wegen en paden en de vele elzensingels. Reliëfrijk, vanwege het niet vergraven van de dunne veenpakketten. Het landschapstype is afwisselend meer of minder open.

Ontwikkelingen

- Het bijzondere karakter van de hoogveenontginningen staat onder druk door toename van bebouwing, verdichting van de linten en woonwijkjes, het verdwijnen van de karakteristieke bomensingels en houtwallen, aanpassingen vanuit landbouwkundige optimalisatie en verbreding van de infrastructuur.
- De schaalvergroting van de landbouw heeft het oorspronkelijk karakter van het landschap veranderd. Hierdoor verdwijnen landschapselementen, worden percelen samengevoegd, vergroot de schaal op het boerenerf en neemt de biodiversiteit af.
- De hoogveenontginningen zijn gevoelig voor

Ondergrond: hoogveengebieden
Ontstaan: vanaf ca 1600
Structuur: wat grillige opstrekkende verkavelingen
Bebouwing: losse lintbebouwing, relatief kleine erven
Bakens door de tijd: wijken, sloten, kanalen, gemalen, sluizen
Beplanting: boomsingels op perceelscheiding
Gidssoorten: patrijs, kleine watersalamander, koevinkje, stijf havikskruid, parelamaniet

Kansen voor

Klimaatadaptatie
Toerisme en recreatie
Natuur en landschap
Cultureel erfgoed

droogte. Door klimaatverandering komt dit steeds vaker voor. Bovendien is de inrichting gericht op het snel afvoeren van water.
- De waterkwaliteit staat onder druk (KRW).

Ambitie

De resterende hoogveenontginningen als ruimtelijk zelfstandige eenheden, herkenbaar en beleefbaar maken. In de kleinschalige linten met de karakteristieke beplanting zijn kansen voor een afwisselend woon- en werkmilieu, waar op kleinschalige en behoedzame wijze aan voortgebouwd kan worden. Karakteristieke boomsingels en houtwallen worden behouden en zo veel mogelijk teruggebracht. Goed beheerde landschapselementen als houtwallen, weg- en erfbeplanting, kruidenrijke bermen en akkerranden dragen bij aan de gebiedseigen biodiversiteit. Om bodemdaling te beperken en veenoxidatie en CO_2 uitstoot te verminderen, worden hoogveenontginningen vernat. De inrichting is gericht op het vasthouden en infiltreren van water.
Met dubbele lintstructuren voor bijvoorbeeld langzaam verkeer kunnen deze linten nog aan woon- en recreatieve kwaliteiten winnen. Landbouw past bij het kleinschalige landschap. De hoogveenontginningen zijn slecht geschikt voor het plaatsen van windturbines.

Sturing

Norm
- De hoogveenontginningen krijgen een beschermende regeling gericht op de instandhouding van de kenmerkende afwisseling in de mate van openheid, elzensingels, reliëf, verkavelings- en slotenpatroon met een relatief grillig patroon van wegen en paden.

Richting
- Ontwikkelingen dragen bij aan het behoud en de versterking van het kleinschalige karakter en de kenmerkende weg- en kavelgrensbeplanting en de diverse bebouwingslinten.
- Ontwikkelingen dragen bij aan de verbetering van de hydrologie om verdroging van de hoogveenontginningen tegen te gaan en, waar mogelijk, aan een toename van de natuurkwaliteit. Daarnaast wordt de waterkwaliteit verbeterd en wordt ingezet op het infiltreren, vasthouden en tijdelijk bergen van water.
- Ontwikkelingen dragen bij aan een grofmazige groenblauwe dooradering .

Inspiratie
- De variatie en verschillen in grondgebruik handhaven.
- Ontwikkelingen dragen bij aan verbetering van de leefomstandigheden van onze gidssoorten.

Het Veenschap bij Vriezenveen bestaat uit smalle stroken grond, waar boeren vroeger voor eigen behoefte turf staken

2.8 Laag van het agrarische cultuurlandschap • Veenkoloniaal landschap

Vanuit bebouwingslinten langs kanalen en wijken werd het hoogveen ontgonnen

Kenmerken

Het veenkoloniaal landschap is een grootschalig open landschap met lineaire bebouwings-, verkavelings- en ontwateringsstructuur. Ontstaan door grootschalige ontginning van de hoogveengebieden voor de turfwinning. Een ontwateringsstelsel van kanalen en wijken is typerend voor dit landschap. Vanuit nieuwe bebouwingslinten en kanaaldorpen werd het hoogveen ontgonnen. Het vergraven landschap werd vervolgens als akkerbouwgebied in gebruik genomen.

Inmiddels heeft de melkveehouderij ook in grote delen van het veenkoloniaal landschap zijn intrede gedaan. Kanaaldorpen met het kanaal als centrale open(bare) ruimte en drager van de bebouwing zijn karakteristiek voor dit landschap. Het Overijssels veenkoloniaal landschap is deel van een groter geheel dat zich uitstrekt over Groningen en Drenthe. Het is mede gevormd door de vestiging van ontginners en boeren uit andere regio's. In de boerderijbouw is dit herkenbaar: typisch Groningse boerderijen staan naast Overijsselse.

Ontwikkelingen

- De dragende structuur van kanalen en waterlopen wordt veronachtzaamd; kanalen worden soms gedempt.
- De kwaliteit en identiteit vermindert door dorpsuitbreidingen, infrastructurele aanpassingen en architectuur die zich niet voegt naar het landschap. De kenmerkende architectonische kwaliteit van de bebouwing is kwetsbaar.
- Toenemend en groter verkeer op krap bemeten lokale wegen en met name in linten. Hier ligt de weg ingeklemd tussen het kanaal en bebouwing, waardoor de leefkwaliteit afneemt.
- Door intensivering van de landbouw neemt de biodiversiteit af. Ook de omstandigheden voor de boerenlandvogels verslechteren.
- De waterkwaliteit staat onder druk (KRW).
- Ontwikkeling van verschillende clusters windturbines.

Ondergrond: afgegraven hoogveengebieden
Ontstaan: vanaf ca 1800
Structuur: rechtlijnige structuur, kanalen
Bebouwing: kanaaldorpen, afwisseling van grote en kleine erven aan een lint
Bakens door de tijd: rijk gedecoreerde herenboerderijen, bruggen, sluizen, kalkovens, pakhuizen, scheepswerven, kerken
Beplanting: boomsingels langs linten en als perceelsscheidingen
Gidssoorten: witte kwikstaart, gewone pad, roodborsttapuit, bruin zandoogje, tormentil

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Bossenstrategie
- Water vasthouden
- Energietransitie
- Natuur en landschap
- Cultureel erfgoed

Ambitie

De aantrekkelijkheid, leefbaarheid en kwaliteit van de veenkoloniale landschappen versterken. Waarbij kanalen en waterlopen weer zichtbaar worden gemaakt en het contrast tussen de grote open ruimtes en verdichte zones (linten en kanaaldorpen) worden versterkt. De leefkwaliteit van de dorpen kan worden verhoogd door de wegen in te richten als fietsstraten of 'shared space', waar de auto te gast is.
De relicten van het hoogveen, de formele kanalen en wijkenstructuur met mooie bruggen, royale laanbeplantingen en de soms landgoedachtige buitens, villa's en herenboerderijen vormen hierbij de ruimtelijke aanknopingspunten. Kruidenrijke wegbermen, natuurlijke slootkanten, lanen, struikhagen en erfbeplanting dragen bij aan de biodiversiteit van het veenkoloniale landschap. De landschappelijke kwaliteiten voor boerenlandvogels in stand houden en versterken, waaronder de aanwezige openheid en een hoog waterpeil.
Er wordt gewerkt aan een klimaatrobuust watersysteem door water langer vast te houden, de afvoer te vertragen en de infiltratie in de bodem te vergroten. Hierdoor zijn de jonge ontginningen beter bestand tegen extremere weersomstandigheden en de toenemende kans dat wateraanvoer (tijdelijk) niet mogelijk is. De maat en schaal van het veenkoloniaal landschap biedt kansen voor de ontwikkeling van grote clusters windturbines. Hierbij wordt de beschikbare ruimte optimaal benut en rekening gehouden met toekomstige clusters. Met de ontwikkeling van grote clusters windturbines kan een kwaliteitsimpuls worden gegeven aan dit landschap.

De beleefbaarheid en toegankelijkheid van de vaarten en wijken vergroten

Sturing

Norm

- Het veenkoloniaal landschap krijgt een beschermende regeling gericht op instandhouding van de grote open ruimtes, mede voor boerenlandvogels. De vergezichten en het contrast tussen de open ruimtes en verdichte zones (bebouwing en beplanting) blijft samen met het stelsel van kanalen en waterlopen, wegen en bebouwingslinten gezichtsbepalend.

Richting

- Ontwikkelingen dragen bij aan behoud van de linten door het landschap en de open ruimtes.
- Ontwikkelingen respecteren de verkavelingsstructuur en dragen bij aan het behoud en de versterking van bijzondere architectuur, waaronder watererfgoed (sluizen, bruggen e.d.), de bijzondere villa's en buitens, herenboerderijen, de linten door het landschap en de open ruimtes.
- Ontwikkelingen dragen zowel bij aan de waterkwaliteit als aan het infiltreren, vasthouden en tijdelijk bergen van water om de gevolgen van extreme neerslag en tijdelijke tekorten te kunnen opvangen.
- Ontwikkelingen dragen bij aan de groenblauwe dooradering. Beplantingsstructuur in linten en op erven verstevigen.
- De opstelling van windturbines in een groot cluster versterkt het grootschalige en lineaire karakter van het veenkoloniaal landschap. De turbines in een cluster zijn identiek (hoogte, type, kleur, aantal wieken).

Inspiratie

- Ontwikkelingen dragen bij aan verbetering van de leefomstandigheden van onze gidssoorten.

2.9 Laag van het agrarische cultuurlandschap • Rivierenlandschap

De IJssel stroomt langs Zwolle en Kampen richting het IJsselmeer (foto gemeente Zwolle)

Kenmerken

Het rivierenlandschap is het dynamisch landschap van de IJssel, het Zwarte Water en de benedenloop van de Vecht. Er is een nauwe samenhang tussen de rivier, de uiterwaarden, de dijken en wielen, de oeverwallen, komgronden en het natuurlijk reliëf (rivierduinen). Maar ook de (weg)dorpen op de oeverwallen, verspreide bebouwing op rivierduinen en (handels)steden aan de rivier. Het rivierenlandschap kent veel functies waaronder waterafvoer, verdediging, vervoer, handel, landbouw en natuur.

De verkaveling is gebaseerd op de richting van de rivier en de hoogteligging. Open reliëfrijk winterbed met wei- en hooiland, geulen en opgaand ooibos. De dijk als scherpe grens en markant ruimtelijk element met aan de dijk en op de oeverwal concentraties van bebouwing en beplanting. Op de binnendijkse oeverwallen vind je een kleinschalig mozaïeklandschap. Daarnaast open en natte komgronden met weilanden en weidevogels, waarin de patronen van de rivier soms nog af te lezen zijn. Op rivierduintjes zijn soms boerderijen, zoals karakteristieke IJsselhoeves, gebouwd.

Ontwikkelingen

- In de uiterwaarden wordt met Ruimte voor de Rivier en HWBP ingespeeld op klimaatverandering, zowel meer als minder afvoer. De aanpassingen combineren met het versterken van de kenmerkende kwaliteiten, maar risico dat techniek (capaciteit, tijdelijke berging) leidend is.
- De continuïteit van de rivier met uiterwaarden wordt bedreigd door een opdeling in kleinere eenheden. Hier en daar verdwijnt de rivier uit het zicht door (ooi)bosontwikkeling. De gelaagdheid van het cultuurhistorisch landschap verdwijnt soms door het aanleggen van nieuwe natuur.
- De schaalvergroting van de landbouw heeft het oorspronkelijke karakter van het landschap ver-

Ondergrond: vaaggronden
Ontstaan: vanaf ca 400
Structuur: uiterwaardenverkaveling, onregelmatige blokverkaveling op de oeverwallen, regelmatige blokverkaveling in de kommen
Bebouwing: dijkdorpen, esdorpen en wegdorpen op de oeverwallen, grote en kleine erven
Bakens door de tijd: IJsselhoeven, steenfabrieken, IJssellinie, havens, landgoederen, molens
Beplanting: hoogopgaand groen op de oeverwallen, langs wegen en op erven
Gidssoorten: kwartelkoning, rugstreeppad, otter, sleedoornpage, grote tijm

Kansen voor

Klimaatadaptatie
Cultureel erfgoed
Natuur en landschap
Toerisme en recreatie
Bossenstrategie

anderd. Hierdoor staat het kleinschalige mozaïek van de oeverwallen (erven, akkers, boomgaarden, singels) onder druk, verdwijnen landschapselementen en neemt de biodiversiteit af.
- De van oorsprong natte komgronden worden steeds droger, waardoor de kwaliteit afneemt, oa. voor de weidevogels.
- De komgronden krijgen vanwege hun ruimte steeds meer functies toegeschoven waarvoor elders geen plek is (leidingen, wegen, energie, etc).
- De waterkwaliteit staat onder druk (KRW).

Ambitie

De contrasten tussen de dynamische natuurlijke uiterwaarden, de kleinschalige oeverwallen en de lage open komgronden vergroten en meer beleefbaar maken. Rivierverruimende maatregelen inzetten om de identiteit van de rivier als ruimtelijke eenheid te versterken. Voorkom dat bebouwing belemmerend is voor afvoer en berging in de buitendijkse gebieden en in zoekgebieden voor waterberging. In de uiterwaarden is aangepast agrarisch gebruik mogelijk, waarbij de openheid en de natuurwaarden in stand worden gehouden en rekening houdend met veranderende (hydrologische) omstandigheden. Hou de rivier beleefbaar en ervaarbaar en vergroot de recreatieve mogelijkheden en draag bij aan natuurontwikkeling. Buitendijks dragen open water, moeras, ooibossen en hagen op kavelgrenzen bij aan de biodiversiteit in het rivierenlandschap.

Op de oeverwallen wordt gestreefd naar een mix van functies. De hoge oeverwallen zijn beplant met gevarieerde groenelementen als boomgaarden, houtwallen, bosjes en hagen en de dijken hebben bloemrijke bermen en taluds. In de komgronden worden vochtige graslanden, ooibossen, verlande strangen of grienden gecombineerd met agrarische gronden.

De open komgronden zijn in principe geschikt voor het ontwikkelen van kleine clusters windturbines. De clusters staan op voldoende afstand van elkaar, zodat ze elkaar landschappelijk gezien niet beïnvloeden. De oeverwallen en de uiterwaarden zijn slecht geschikt voor het plaatsen van windturbines.

Sturing

Norm
- De uiterwaarden krijgen een beschermende regeling gericht op doorstroming van de rivier en instandhouding en de versterking van natuur- en agrarische cultuurwaarden. In de uiterwaarden zijn geen, dan wel plaatselijk zeer beperkte, aangepaste bebouwingsmogelijkheden.
- Dijk en wielen handhaven als scherpe grens tussen het domein van de rivier en de omliggende gebieden als monumentaal ruimtelijk element.

Richting
- Ontwikkelingen in de uiterwaarden dragen bij aan een dynamisch landschap van hoofd- en nevengeulen en de recreatieve toegankelijkheid.
- Ontwikkelingen op de oeverwallen dragen bij aan behoud en versterking van het gevarieerde patroon van lanen, wallen, agrarische percelen afgewisseld met boomgaarden en bebouwing.

Net boven Zwolle stroomt de Vecht in het Zwarte Water

- Ontwikkelingen in de kommen dragen bij aan het behoud en de versterking van het natte en open karakter.
- Ontwikkelingen op de oeverwallen en in de komgronden dragen zowel bij aan de waterkwaliteit als aan het infiltreren, vasthouden en tijdelijk bergen van water.
- Ontwikkelingen dragen bij aan de groenblauwe dooradering.
- De opstelling van windturbines sluit aan bij de plaatselijke karakteristieken van de open komgronden. De turbines in een cluster zijn identiek (hoogte, type, kleur, aantal wieken).

Inspiratie
- Ontwikkelingen dragen bij aan verbetering van de leefomstandigheden van onze gidssoorten, waaronder de weidevogels.

2.10 Laag van het agrarische cultuurlandschap • Zeekleilandschap

De verspreid liggende erfterpen en de grillige mozaïekverkaveling zijn kenmerkend voor het Kampereiland (foto Anne Nijland)

Kenmerken

Het open zeekleilandschap langs de voormalige Zuiderzeekust met verspreide boerderijen op terpen (Kampereiland) en op natuurlijke hoogtes. Het terpenlandschap beslaat hier een relatief klein gebied, maar maakt deel uit van een serie van terpenlandschappen rond de voormalige Zuiderzee: Marken, Polder Arkenheem, Schokland en Kampereiland. De drie Kampereilanden en de Melmerpolder zijn al eeuwenlang in cultuur. De grillige mozaïekverkaveling is het resultaat van een lange strijd tegen het water. Ze stonden bekend om de productie van superhooi dat richting Amsterdam en andere Hollandse steden ging voor de stadspaarden. Er kwam straatmest retour. Nog steeds is de polder hoofdzakelijk als grasland in gebruik.

Ook de strook tussen de Weerribben en de Noordoostpolder (NOP) behoort tot het zeekleilandschap. De wielen en de voormalige kronkelende zeedijk tussen Vollenhove en Kuinre verwijzen naar het waterrijke verleden. Aan de ene kant de grootschalige, rationele verkaveling van de NOP, aan de andere kant het veenweidegebied (klei op veen) met smalle kavels en hoge waterpeilen. Groene erven als eilanden in een zee van ruimte.

Ontwikkelingen

- De schaalvergroting in de landbouw zet door. Dit betekent dat kavels worden samengevoegd, de oorspronkelijke verkaveling verdwijnt en de bebouwing van de terp afgroeit.
- Kenmerkende agrarische bebouwing, erven en watererfgoed, zoals sluizen en gemalen, verdwijnen door schaalvergroting en functieverlies.
- De biodiversiteit neemt af en ook de omstandigheden voor de weidevogels verslechteren.
- De waterkwaliteit staat onder druk (KRW).

Ondergrond: zeeklei
Ontstaan: vanaf ca 1200
Structuur: mozaïekverkaveling, smalle opstrekkende kavels tussen NOP en Weerribben
Bebouwing: dijkdorpen en Zuiderzeestadjes, verspreide erven op terpen, natuurlijke hoogtes en aan dijken
Bakens door de tijd: sluizen, gemalen, dijken, wielen, poelen, lage boerderijen op terpen
Beplanting: erfbeplanting, langs wegen
Gidssoorten: tureluur, watervleermuis, argusvlinder, rietgors en heelblaadjes

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Toerisme en recreatie
- Natuur en landschap
- Cultureel erfgoed

Ambitie

Het 'dynamische deltakarakter' van het zeekleilandschap weer meer voelbaar maken, bijvoorbeeld door het krekenpatroon zichtbaarder en beleefbaarder te maken en het contrast tussen binnen- en buitendijks gebied te vergroten. Eventuele nieuwe bebouwing realiseren op terpen of via andere innovatieve oplossingen anticiperend op hogere waterstanden van het IJsselmeer.

De kwaliteit van de grote open ruimtes met de verspreide erven en het subtiele reliëf in stand houden. Dit betekent aandacht voor de ruimtes zelf, maar ook voor de kwaliteit van de horizon, omdat het vergezicht hier beeldbepalend is. De landschappelijke kwaliteiten voor weidevogels in stand houden en versterken, waaronder de openheid en een hoog waterpeil. Kruidenrijke randen langs wegen, sloten, akkers en weilanden en voldoende natuurvriendelijke oevers, en bloemrijke velden dragen bij aan de gebiedseigen biodiversiteit. Kenmerkende cultuurhistorische gebouwen en bouwwerken behouden door ze aan te passen of her te bestemmen. Het zeekleilandschap biedt alleen mogelijkheden voor het plaatsen van windturbines als de landschappelijke, economische en ecologische waarden zijn geborgd.

Zicht vanaf de voormalige Zuiderzeedijk op de lange opstrekkende kavels met weidevogels

Sturing

Norm

- Het zeekleilandschap krijgt een beschermende regeling gericht op de instandhouding van het karakteristieke wielen- en dijkenpatroon, de grootschaligheid en openheid, mede voor weidevogels, de erven (al dan niet op terpen gelegen, als eilanden in een grote groene ruimte) en de terpen zelf met hun bijbehorende karakteristieke erven en beplanting.

Richting

- Ontwikkelingen dragen bij aan het behoud en de versterking van de bestaande erven, dijkdorpen en Zuiderzeestadjes.
- Ontwikkelingen op het Kampereiland dragen bij aan het behoud van de mozaïekstructuur van de kavels.
- Ontwikkelingen in de zone tussen de Weerribben en de Noordoostpolder dragen bij aan behoud van de bestaande structuur van lange, opstrekkende kavels. Bovendien wordt via gebiedsgericht maatwerk toegewerkt naar hogere waterpeilen om verdere bodemdaling en CO_2 uitstoot te voorkomen.
- Ontwikkelingen dragen bij aan de groenblauwe dooradering.
- De opstelling van windturbines sluit aan bij de plaatselijke karakteristieken van het zeekleilandschap. De turbines in een cluster zijn identiek (hoogte, type, kleur aantal wieken).

Inspiratie

- Ontwikkelingen dragen bij aan verbetering van de leefomstandigheden van onze gidssoorten.

2.11 Laag van het agrarische cultuurlandschap • Dorp of buurtschap

Zwartsluis

Kenmerken

Dorpen en buurtschappen maken deel uit van de agrarische cultuurlandschappen. Vanuit hier werden de omliggende agrarische gronden ontgonnen en daarna vaak eeuwenlang bewerkt. Door de verschillende condities van de ondergrond en de natuurlijke omgeving, ontstond een palet aan dorpen. Ieder met de eigen kenmerken, karakter en kwaliteiten. Op de Cultuurhistorische Waardenkaart worden de verschillende nederzettingsvormen aangeduid, waaronder:

- Kanaaldorp: Ontstaan als de verdichte ontginningsbasis van aangrenzende veengebieden. Een kanaal of wetering is de drager van de belangrijkste bebouwing, functies en infrastructuur. Nieuwleusen, Dedemsvaart en Vroomshoop zijn voorbeelden.
- Esdorp: Basis van het essenlandschap. Vanuit de geclusterde hoeven werden de essen opgebouwd en gecultiveerd. Vrije, informele groepering van hoeven, huizen en voorzieningen in de flank van de es. Open structuur van bebouwing en openbare ruimte. Dalfsen, Enter en Tubbergen zijn voorbeelden.
- Wegdorp: Verdichte bebouwingslinten langs wegen, met een formele voorkant aan de openbare ruimte en een informele achterkant. De centrale weg als drager van belangrijke gebouwen, functies en als de belangrijkste openbare ruimte. Ook dijkdorpen horen bij dit type. Staphorst-Rouveen en Giethoorn zijn voorbeelden van wegdorpen. Kamperzeedijk is een voorbeeld van een dijkdorp.

Ontwikkelingen

- De sterke binding tussen het dorp en de omliggende gronden is de laatste decennia sterk afgenomen. Veel verbindende structuren, functies, routes, beplantingen etc zijn verloren gegaan.
- Dorpsuitbreidingen hebben ook een andere gedaante gekregen dan de oorspronkelijke dorpen. Je vindt overal dezelfde kleine en grotere woonwijken met een intern gerichte structuur en een grote mate van gelijkvormigheid.
- Voorzieningen en werkgelegenheid verdwijnen uit de kleinere kernen en zetten daarmee de leefbaarheid en vitaliteit onder druk.
- In kleine kernen is grote behoefte aan woningen voor inwoners, met name voor starters en ouderen.

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Toerisme en recreatie
- Natuur en landschap
- Cultureel erfgoed

- Dorpen en buurtschappen zijn niet altijd goed te bereiken met het openbaar vervoer. Door het beperkte aantal (bus)reizigers zijn buslijnen moeilijk rendabel te houden.

Ambitie

Elk dorp of buurtschap is verbonden met het omringende landschap. De ontstaansgeschiedenis en de oorspronkelijke ruimtelijke opbouw wordt gerespecteerd en indien mogelijk versterkt. Ontwikkelingen in of aan de rand ervan zijn in overeenstemming met de maat en schaal van dorp of buurtschap en dragen bij aan de herkenbaarheid van het dorpstype. De verbondenheid met het omringende landschap is en blijft bij in- of uitbreidingen een belangrijk uitgangspunt.
Het unieke karakter van kleine kernen en de relatie met de omgeving is een belangrijke waarde die het wonen in kleine kernen aantrekkelijk maakt. De koppeling van functies, meervoudig gebruik van de openbare ruimte en gebouwen stimuleert ontmoeting, waardoor de leefbaarheid van dorpen en buurtschappen zoveel mogelijk op niveau blijft. Bereikbaarheid en voorzieningenniveau zijn belangrijke kwaliteiten, net als de groene en blauwe verbindingen met het omliggende landschap.

Sturing

Richting

- Uitbreidingen zijn in overeenstemming met de omvang van het dorp en versterken de dorpskarakteristiek. Waardevolle doorzichten naar het landschap blijven behouden.
- Dorpsranden zijn afwisselend, informeel en deels groen.

Kanaaldorp Westerhaar is ontstaan aan het Veenkanaal. Via dit kanaal werd turf afgevoerd naar het Overijssels Kanaal (foto gemeente Twenterand)

- Nieuwe ontwikkelingen worden gecombineerd met andere opgaven op het gebied van gezondheid, klimaat en biodiversiteit.
- Voorzieningen zoveel mogelijk koppelen aan de hoofdstructuur en concentreren.
- Kanaaldorpen: Ontwikkelingen dragen bij aan het behoud en de versterking van de oriëntatie op het kanaal als dragende structuur van de functies, de bebouwing en de openbare ruimte. Zorg voor openbare ruimte langs en zicht op het kanaal of de vaart.
- Esdorpen: Ontwikkelingen benutten de verdichtingsmogelijkheden op de flank van de es en behouden het kenmerkende dorpssilhouet met kerktoren en beeldbepalende agrarische gebouwen. Sluit aan bij de mozaïekachtige opzet en zet de informele groepering van bebouwing voort.
- Weg- en dijkdorpen: Ontwikkelingen dragen bij aan het behoud en de versterking van de hiërarchie in de dorpsstructuur met de centrale weg (en dijk) als drager. Nieuwe bebouwing, functies en de ontsluitingsstructuur sluiten daarop aan.

Inspiratie

- In kanaaldorpen kunnen gedempte vaarten weer open gemaakt worden.
- Op de cultuurhistorische waardenkaart is meer inspiratie en informatie te vinden over de verschillende nederzettingsvormen.
- Ontwikkelingen dragen bij aan de leefomstandigheden van algemene soorten planten en dieren.

Hoofdstuk 3

Stedelijke laag

Inleiding

De stedelijke laag bestaat uit steden en dorpen en de verbindende netwerken van wegen, spoorwegen en kanalen. Het is de laag waarin de meeste dagelijkse activiteiten van mensen zich afspelen en waarin de dynamiek het grootst is. Het is de laag die deels op basis van de natuurlijke omstandigheden, zoals ligging aan een rivier, en deels op basis van autonome wetmatigheden, zoals een kaarsrechte spoorlijn tussen twee stations, is ontstaan. Sociale samenhang, gezondheid en nabijheid zijn belangrijke welzijnsvoorwaarden voor bewoners van Overijsselse dorpen en steden. Steden zijn de economische motoren van Overijssel, efficiëntie en bereikbaarheid zijn daarbij belangrijke vestigingsvoorwaarden voor bedrijven. Daarnaast worden kwaliteit, eigenheid en onderscheidend vermogen (mede gevormd door de historie) steeds belangrijker.

De stedelijke laag kent een rijk palet: woondorpen, dorpen met centrumfuncties, landstadjes, steden en stedelijke netwerken. Elk met eigen karakteristieke ruimtelijke, sociale en functionele opbouw en kwaliteiten. Steden ontwikkelden vaak een eigen kleur en profiel, deels door gebiedskenmerken, deels door bepaalde accenten in de ontwikkeling van hun economie, maatschappij en/of voorzieningenpakket. Kampen als eigenzinnige stad aan de IJsselmonding. Zwolle als bestuurlijk, zakelijk en financieel centrum. Deventer met een accent op gezondheid, welzijn en diensten. De Twentse steden met een sterk industrieel getint verleden en een groeiend accent op het ontwikkelen en maken van toptechnologie in combinatie met het culturele, recreatieve en internationale karakter.

Ontwikkelingen

Uniforme uitbreidingen aan deze steden en dorpen bedreigen de karakteristieke verschillen. De stedelijke leefwijze en cultuur waaiert meer en meer uit over het landschap. Alles gaat op elkaar lijken. Onderscheid tussen steden en dorpen verdwijnt. Overal verschijnen ongeveer dezelfde winkelcentra met hetzelfde aanbod; bedrijventerreinen zijn overal ongeveer hetzelfde. Daardoor lopen differentiatie en de ‘sense of place’, waar juist toenemende behoefte aan is, gevaar.
Tot begin twintigste eeuw hielden we rekening met het water- en bodemsysteem als we gingen bouwen. We bouwden op de hogere gronden of we legden terpen aan om onszelf te beschermen tegen wateroverlast. Sinds de wederopbouw na Tweede Wereldoorlog houden we hier veel minder rekening mee en bouwen we op nattere plekken, zoals in een beekdal, op het veen of onderaan de stuwwal. Hier hebben we nu vaker te maken met bijvoorbeeld wateroverlast of bodemdaling. Daarnaast staat de waterkwaliteit in stedelijk gebied ook onder druk.

Ambitie

De ambitie is om de diversiteit tussen de verschillende steden en dorpen te behouden en te versterken. Door de bodem en het watersysteem als uitgangspunt te nemen, dragen ontwikkelingen niet alleen bij aan een klimaatadaptieve en natuurinclusieve inrichting, maar ook aan de 'couleur locale'. De insteek is om plangrens overschrijdend te werken, dus ontwikkelingen dragen bij aan een robuuste inrichting van de regio en niet alleen het eigen plan. De kenmerken van de landschappelijke structuur en de ondergrond worden zoveel mogelijk gerespecteerd en voelbaar gemaakt.

Zuinig omgaan met de ruimte betekent ook meer de hoogte of de diepte in en zo de beschikbare ruimte multidimensionaal te gebruiken. Daarnaast zetten we in op functiemenging, onder andere door het toestaan van lichte bedrijvigheid in woonwijken, zodat op bedrijventerreinen ruimte blijft voor zwaardere milieucategorieën.

De verbinding met de groene omgeving wordt versterkt, waardoor een sterke stad-landrelatie ontstaat. De kernrandzones vormen een natuurlijke schakel tussen stad en land. Hier komen verschillende opgaven samen. Ze kunnen zich ontwikkelen tot 'rijke' gebieden vol ruimtelijke en functionele hoogtepunten. Initiatieven die investeren in ruimtelijke kwaliteit opsporen en faciliteren.

Stationsgebieden worden dynamische gebieden met een hoge dichtheid en hoge ruimtelijke kwaliteit en vormen het visitekaartje van de kern. Het is een knooppunt waar verschillende vervoersmiddelen soepel op elkaar aansluiten. Er wordt ingezet op een breed voorzieningenpakket en gezonde, veilige en aantrekkelijke woon- en werkmilieus. Ondergronds ruimtegebruik voor diverse functies (infrastructuur, parkeergarages, buisleidingen) wordt ingezet om de bovengrondse ruimtelijke kwaliteit te versterken. Het fijnmazige netwerk van lokale en regionale wegen is en blijft kwaliteitsdrager.

Bodem als basis met een robuust en beleefbaar watersysteem

- Ontwikkelingen gaan uit van het natuurlijke bodem- en watersysteem en dragen bij aan een klimaatadaptieve en natuurinclusieve inrichting.
- Ontwikkelingen dragen bij aan het verkleinen van de opgaven in bestaand stedelijk gebied.

Elke stad, dorp en buurtschap zijn eigen kleur: een brede waaier aan woon-, werk- en mixmilieus

- De diversiteit en het onderscheidende karakter van steden en dorpen worden versterkt.
- Inbreiden gaat voor uitbreiden. Als dit niet mogelijk is, dan is uitbreiding in de groene omgeving onder voorwaarden mogelijk. Herstructurering van bestaande woon- en werkmilieus staat daarbij voorop.
- Bijzondere kenmerken (stadsrand, singels) en bijzondere locaties (stationsgebieden, parken, voormalige industriële terreinen, erfgoed) worden benut en versterkt.
- Er wordt ingezet op gezonde, veilige en aantrekkelijke woon- en werkmilieus.
- Discontinuïteiten in de stedenbouwkundige structuur (straten- en wegenpatroon), de bebouwingsstructuur en in de groenstructuur (lanen, singels, parken) worden opgeheven.
- De kenmerken van de landschappelijke structuur, de ondergrond en de historische en archeologische waarden worden zoveel mogelijk gerespecteerd en voelbaar gemaakt. Aanwezige cultuurhistorisch waardevolle gebouwen worden behouden en hergebruikt.
- Hoogteaccenten vallen samen met 'zwaartepunten' in de stedelijke structuur en worden altijd op de kwaliteiten van de 'view of' en de 'view from' getest.
- Karakteristieke en beschermde stads- en dorpsgezichten blijven ervaarbaar vanuit het omringende landschap.

Aantrekkelijke routes voor een toegankelijk en beleefbaar Overijssel

- Het fijnmazige netwerk van lokale en regionale wegen is en blijft kwaliteitsdrager.
- Verbeterde toegankelijkheid en een verdicht routenetwerk zijn essentieel om kernrandzones (be)leefbaar te maken.
- De provinciale wegen voegen zich naar het landschap en worden zorgvuldig vormgegeven, dragen bij aan de groenblauwe dooradering, klimaatadaptatie en natuurinclusiviteit, mede gericht op versterking van de gebiedskenmerken.
- Nieuwe (schakels in) infrastructuur is altijd een integrale gebiedsopgave. Waar nodig wordt het zorgvuldig aangepast aan het zwaarder gebruik.

Stedelijke laag

Bebouwd gebied

- 3.1 Kern op zandgrond
- 3.2 Kern aan de IJssel, Vecht of in de delta
- 3.3 Kern op het laagveen
- 3.4 Historisch centrum
- 3.5 Dynamische stationsomgeving
- 3.6 Bedrijventerrein
- 3.7 Kernrandzone

Netwerken

- 3.8 Provinciale route
- 3.9 Kanaal of vaart

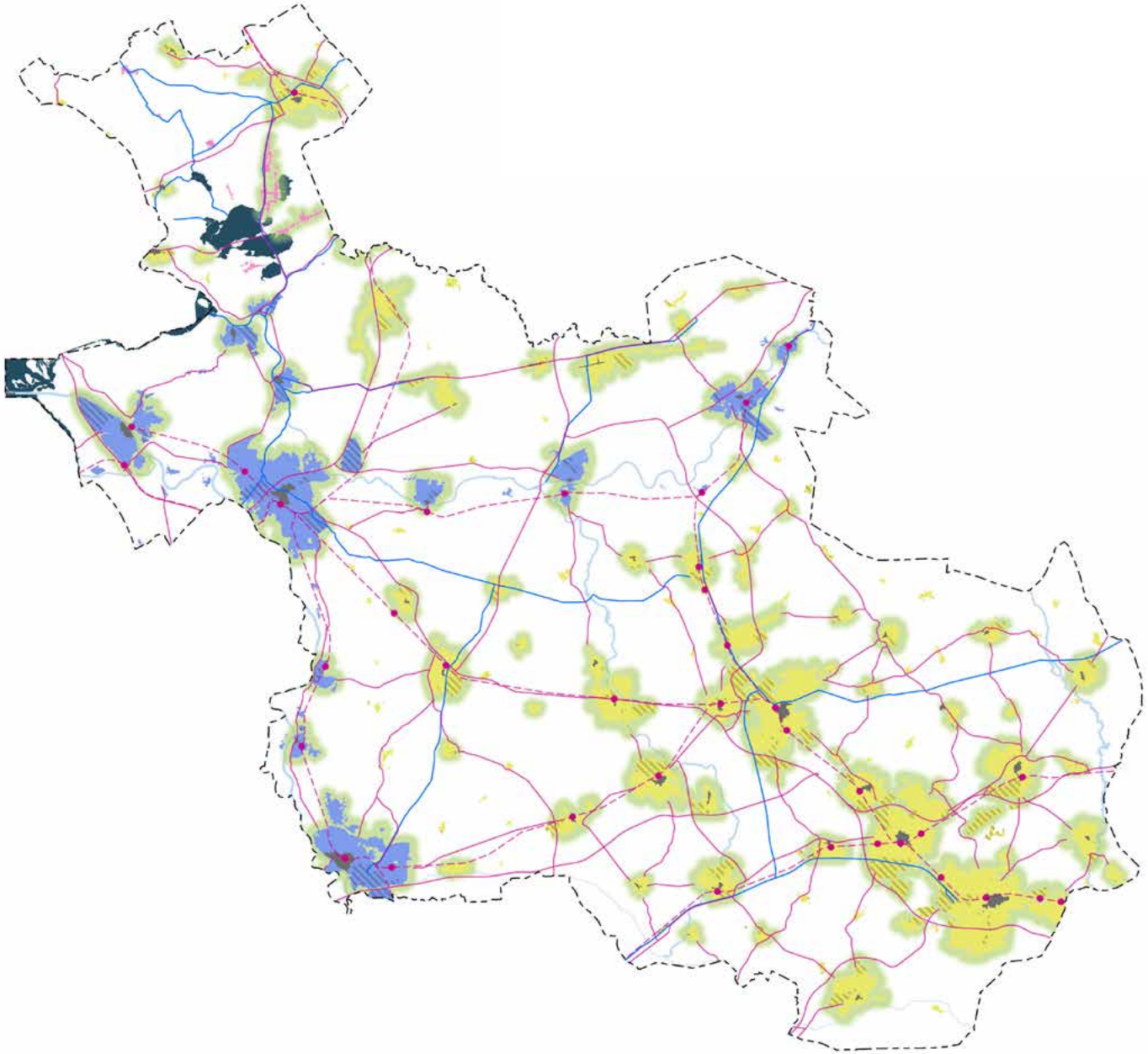

3.1 Stedelijke laag • Kern op zandgrond

De Elsbeek in Hengelo is getransformeerd naar een groen verblijfsgebied, waar water tijdelijk opgevangen kan worden (foto gemeente Hengelo)

Kenmerken

Kernen op zandgrond hebben door hun ligging en bodemgesteldheid regelmatig te maken met droogte en watertekort. Er is vaak weinig oppervlaktewater aanwezig en door de hogere ligging kan water niet of slecht aangevoerd worden. Dit zien we nu al in Twente, maar zal in de toekomst ook gelden voor Salland en het Vechtdal. Daar kan voorlopig nog water aangevoerd worden vanuit de IJssel, de weteringen en kanalen, maar voor de langere termijn is dat onzeker. Bij hevige regenval verzamelt het water zich in de afstromende beken en laagtes en kan tijdelijk voor wateroverlast zorgen. Dit zijn ook de plekken die mogelijk een tijdelijke buffer kunnen vormen. In wijken met veel verharding en weinig openbaar opgaand groen is het lastig verkoeling te vinden.

De kernen kennen een grote variatie aan wijken met verschillende bouwperiodes en opbouw. De meeste wijken hebben een homogeen karakter en zijn vormgegeven als afgeronde eenheden die onderling van elkaar gescheiden zijn door doorgaande lanen, singels of hoofdinfrastructuren. In de kernen zijn grotere groenstructuren aanwezig, zoals parken of brede groenstroken tussen wijken.

Er is aandacht voor de aansluiting op de binnenstad en het hoofdwegennetwerk, maar vaak minder voor fietsaansluitingen naar het buitengebied. Soms zijn herkenbare relicten van het oude cultuurlandschap (zoals industrieel erfgoed of beplantingsstructuren) opgenomen in de wijken.

Ontwikkelingen

- Steeds vaker leiden hete en droge zomers tot gezondheidsproblemen en schade aan stedelijk groen. Dit laatste speelt op de hogere zandgronden nog extra, omdat hier nu al geen water van elders aangevoerd kan worden.
- Hevige piekbuien zorgen steeds vaker voor tijdelijke wateroverlast. Dit geldt ook voor kwelstromen op de flanken van de stuwwallen en ondoorlatende kleilagen.
- Een groot tekort aan (betaalbare) woningen.
- We staan voor een grote verduurzamingsopgave van de bestaande stad. Denk aan energietransitie, klimaatadaptatie, circulair bouwen en natuurinclusiviteit. Op kleinere schaal ontstaan steeds meer duurzame initiatieven.
- Spanning tussen verdichting en ruimte voor

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Cultureel erfgoed
- Water vasthouden
- Toerisme en recreatie
- Natuur en landschap

groen, blauw, koelte, ontspanning.
- De openbare ruimte is vooral ingericht op autoverkeer, waardoor leefbaarheid en veiligheid in de woonwijken onder druk staat. Er is steeds meer aandacht voor de wandelaar en de fietser.
- De waterkwaliteit staat onder druk (KRW).

Ambitie

Ontwikkelingen in kernen op zandgrond dragen bij aan het infiltreren van water, het zo lang mogelijk vasthouden, vertraagd afvoeren en tijdelijk bergen van water. De openbare ruimte is ingericht met voldoende hoog opgaand groen en water om hittestress tegen te gaan. Bomen krijgen de tijd en ruimte om volwassen te worden. Rondom de grotere steden en dorpen worden klimaatbuffers aangelegd om weersextremen op te vangen.

Grote nieuwbouw- en herstructureringsprojecten worden klimaatadaptief, natuurinclusief, energieneutraal, gezond en circulair uitgevoerd. (Nieuwe) ontwikkelingen sluiten aan bij het karakter en de cultuurhistorische identiteit en dragen bij aan de ruimtelijke kwaliteit en waar mogelijk aan bestaande opgaven van wateroverlast of hittestress. De verbinding van de wijken met omliggende wijken, de binnenstad en het buitengebied wordt vormgegeven door aantrekkelijke groenblauwe structuren in combinatie met duurzame mobiliteit.

Sturing

Richting

- Ontwikkelingen dragen bij aan het eigen karakter en DNA van de kern. Integreer indien mogelijk (relicten van) het oude cultuurlandschap.

Een aangename verblijfsklimaat in de Grotestraat in Nijverdal door de toevoeging van groen en water (foto Thomas Klomp)

- Specifiek voor kernen op zandgrond geldt dat ontwikkelingen bijdragen aan het infiltreren, vasthouden en tijdelijk bergen van water. Denk daarbij aan het toepassen van wadi's en gebruik zo min mogelijk verharding.
- Ontwikkelingen dragen bij aan een duurzame en gezonde leefomgeving. Dit betekent klimaatadaptief, biodivers, energieneutraal en circulair bouwen en het verbeteren of behouden van de waterkwaliteit.
- Nieuwe ontwikkelingen dragen bij aan de opgaven in bestaand stedelijk gebied.
- Richt je bij ontwikkelingen zoveel mogelijk op voetgangers en fietsers in plaats van auto's. Dit draagt bij aan een aantrekkelijke woon- en werkomgeving met ruimte voor groen, water, bewegen en ontmoeten.
- Combineer langzaam verkeersroutes tussen het centrum, het station, omliggende wijken en het omringende landschap met groen en water tot aantrekkelijke doorgaande structuren.
- Ontwikkel een visie op hoger bouwen, waarbij ook ruimte is voor groen, water en ontmoeten.

Inspiratie

- Combineer waterberging en vergroening met de reconstructie van oude waterlopen, zoals beken of singels, en gebruik deze om de eigen identiteit te versterken.

3.2 Stedelijke laag • Kern aan de IJssel, Vecht of in de delta

In Dalfsen is na de herinrichting van het centrum het water goed bereikbaar

Kenmerken

De kernen aan de IJssel, de Vecht en in de delta ontlenen hun identiteit aan hun ligging aan de rivier. De meeste kernen, zoals Deventer, Dalfsen en Hasselt, richten zich op het water en hebben een sterke relatie met de rivier. De ligging aan het water maakt het ook mogelijk dat een aantal steden zich aansloot bij het Hanzeverbond, een Middeleeuws samenwerkingsverband rond de Noordzee en Oostzee. Anderen, zoals Den Nul en Olst, missen een waterfront door de tussenliggende uiterwaarden. De dijken en kades zijn vaak bepalend voor de structuur van de kern. Het zijn vaak waterrijke kernen met singels, grachten en kanalen. De schommelingen in de waterstand zijn hier direct zichtbaar en zorgen soms voor ondergelopen kades en uiterwaarden. Extreme regenval ter plekke of stroomopwaarts kan leiden tot wateroverlast en een risico op overstromingen. In wijken met veel verharding en weinig openbaar opgaand groen is het lastig verkoeling te vinden.

De kernen kennen een grote variatie aan wijken met verschillende bouwperiodes en opbouw. De meeste wijken hebben een homogeen karakter en zijn vormgegeven als afgeronde eenheden die onderling van elkaar gescheiden zijn door doorgaande lanen, singels of hoofdinfrastructuren. In de kernen zijn grotere groenstructuren aanwezig, denk aan parken of brede groenstroken tussen wijken. Er is aandacht voor de aansluiting op de binnenstad en het hoofdwegennetwerk, maar vaak minder op fietsaansluitingen naar het buitengebied. Soms zijn herkenbare relicten van het oude cultuurlandschap (zoals boerderijen, (zand-)wegen of waterlopen) opgenomen in de wijken.

Ontwikkelingen

- Hoogwater zorgt steeds vaker voor overstromingsrisico's. We hebben bovendien vaker te maken met droge zomers, waardoor de bevaarbaarheid onder druk komt te staan.
- Dijkversterkingen zorgen voor ingrijpende wijzigingen in de bestaande woonomgevingen. Het Ruimtelijk Perspectief Dijken in Overijssel biedt het ruimtelijke kader hiervoor.
- Voor de kernen op het laagveen geldt bovendien dat de CO_2 uitstoot en bodemdaling toeneemt door droogte en lagere (grond)waterstanden.
- Steeds vaker leiden hete en droge zomers tot gezondheidsproblemen en schade aan stedelijk groen.
- Hevige piekbuien zorgen steeds vaker voor tijdelijke wateroverlast.
- Een groot tekort aan (betaalbare) woningen.
- We staan voor grote verduurzamingsopgave van de bestaande stad. Denk aan energietransitie,

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Toerisme en recreatie
- Natuur en landschap
- Cultureel erfgoed

klimaatadaptatie, circulair bouwen en natuurinclusiviteit. Op kleinere schaal ontstaan steeds meer duurzame initiatieven.
- Spanning tussen verdichting en ruimte voor groen, blauw, koelte, ontspanning.
- De openbare ruimte is veelal ingericht op autoverkeer, waardoor de leefbaarheid en veiligheid in de wijken onder druk staat. Er is steeds meer aandacht voor de wandelaar en de fietser.
- De waterkwaliteit staat onder druk (KRW).

De ligging aan de monding van de IJssel is bepalend geweest voor de geschiedenis en daarmee voor de structuur van Kampen (foto Richard Tennekes)

Ambitie

Het water is zichtbaar en beleefbaar. Bebouwing langs een waterfront oriënteert zich op het water. Uiterwaarden, oevers, kades en havens zijn openbaar toegankelijk en ingericht als verblijfsgebied. In gebieden met hoge risico's op overstroming wordt een waterbestendige inrichting toegepast. Dijkversterkingen gaan altijd samen met een impuls in de ruimtelijke kwaliteit. Voor kernen op het laagveen geldt bovendien dat het waterpeil geleidelijk wordt verhoogd om bodemdaling en CO_2 uitstoot tegen te gaan.

Grote nieuwbouw- en herstructureringsprojecten worden klimaatadaptief, natuurinclusief, energieneutraal, gezond en circulair uitgevoerd. (Nieuwe) ontwikkelingen sluiten aan bij het karakter en de cultuurhistorische identiteit en dragen bij aan de ruimtelijke kwaliteit en waar mogelijk aan bestaande opgaven van wateroverlast of hittestress. De verbinding van de wijken met omliggende wijken, de binnenstad en het buitengebied wordt vormgegeven door aantrekkelijke groenblauwe structuren in combinatie met duurzame mobiliteit. De openbare ruimte is ingericht met voldoende hoog opgaand groen en water om hittestress tegen te gaan.

Sturing

Richting
- Ontwikkelingen dragen bij aan het eigen karakter en DNA van de kern. Koester en versterk het zicht op het water, de openbare plekken en paden langs het water. Integreer indien mogelijk (relicten van) het oude cultuurlandschap.
- Ontwikkelingen dragen bij aan de waterveiligheid van de kern en haar omgeving en daarnaast aan het vasthouden en tijdelijk bergen van water. Anticipeer op een veranderende afvoer van de rivier en een ander IJsselmeerpeil. Voor ontwikkelingen op het laagveen geldt dat rekening wordt gehouden met een hoger waterpeil.
- Zorg dat eventuele buitendijkse ontwikkelingen bijdragen aan het opvangen van (extreem) hoog water en dat het gebied bestand is tegen (extreem) hoge waterstanden.
- Zorg bij waterfronten voor een inrichting van de begane grond die bestand is tegen hoog water.
- Ontwikkelingen dragen bij aan een duurzame en gezonde leefomgeving. Dit betekent klimaatadaptief, biodivers, energieneutraal en circulair bouwen en het verbeteren of behouden van de waterkwaliteit.
- Nieuwe ontwikkelingen dragen bij aan de opgaven in bestaand stedelijk gebied.
- Richt je bij ontwikkelingen zoveel mogelijk op voetgangers en fietsers in plaats van auto's. Dit draagt bij aan een aantrekkelijke woon- en werkomgeving met ruimte voor groen, water, bewegen en ontmoeten.
- Combineer langzaam verkeersroutes tussen het centrum, het station, omliggende wijken en het omringende landschap met groen en water tot aantrekkelijke doorgaande structuren.
- Ontwikkel een visie op hoger bouwen, waarbij ook ruimte is voor groen, water en ontmoeten.

Inspiratie
- Combineer waterberging en vergroening met de reconstructie van oude waterlopen, zoals beken, en gebruik deze om de identiteit te versterken.

3.3 Stedelijke laag • Kern op het laagveen

Niet alleen zomers zorgt het water voor vertier. In de winter is Weerribben Wieden een geliefde schaatsplek (foto gemeente Steenwijkerland)

Kenmerken

De kernen op het laagveen zijn ontstaan op hogere en drogere plekken langs dijken of op zandruggen in de laagveengebieden. Rondom het historische centrum vind je nieuwere woonwijken die door hun lagere ligging te maken kunnen krijgen met bodemdaling en wateroverlast. Hier wordt het water kunstmatig laaggehouden, waardoor het veen verdroogt en inklinkt en er komen broeikasgassen vrij. De gebieden worden gekenmerkt door de aanwezigheid van water. Hevige regenval en hoge waterstanden kunnen leiden tot wateroverlast op straat.

De kernen op het laagveen zijn vaak ontstaan langs een weg of kanaal en daardoor vind je hier veel langgerekte dorpen. Het landschap is daardoor vaak goed zichtbaar en voelbaar. Aan de voormalige Zuiderzeedijk liggen nog een paar kernen die op de Zuiderzee gericht waren. In sommige daarvan is nog steeds een haven aanwezig. Nieuwere wijken zijn uitgevoerd als homogene, planmatige uitbreidingswijken. Soms zijn herkenbare relicten van het oude cultuurlandschap (zoals boerderijen of beplantingsstructuren) opgenomen in de wijken. Naast woongebieden en gemengde gebieden zijn in deze kernen ook transformatielocaties aanwezig.

Ontwikkelingen

- CO_2 uitstoot en bodemdaling van veengebieden neemt toe door meer en langere periodes van hevige droogte en lagere (grond)waterstanden.
- Steeds vaker leiden hete en droge zomers tot gezondheidsproblemen en schade aan stedelijk groen.
- Hevige piekbuien zorgen steeds vaker voor tijdelijke wateroverlast.
- Een groot tekort aan (betaalbare) woningen.
- We staan voor grote verduurzamingsopgave van de bestaande stad. Denk aan energietransitie, klimaatadaptatie, circulair bouwen en natuurinclusiviteit. Op kleinere schaal ontstaan steeds meer duurzame initiatieven.
- Spanning tussen verdichting en ruimte voor groen, blauw, koelte, ontspanning.
- De openbare ruimte is veelal ingericht op autoverkeer, waardoor de leefbaarheid en veiligheid in de woonwijken onder druk staat. Er is steeds meer aandacht voor de wandelaar en de fietser.
- De waterkwaliteit staat onder druk (KRW).

Ambitie

In de laagveengebieden wordt het waterpeil met gebiedsgericht maatwerk geleidelijk verhoogd om bodemdaling en CO_2 uitstoot tegen te gaan. Alleen

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Toerisme en recreatie
- Natuur en landschap
- Cultureel erfgoed

op verstandige plekken bouwen om toekomstige problemen en schades te voorkomen. Ontwikkelingen houden rekening met de slappe bodem, gaan uit van een hoger waterpeil en worden waterrobuust uitgevoerd. De groenblauwe structuren zijn zichtbaar en beleefbaar en worden verbonden met het veengebied rondom de kern.

Grote nieuwbouw- en herstructureringsprojecten worden klimaatadaptief, natuurinclusief, energieneutraal, gezond en circulair uitgevoerd. (Nieuwe) ontwikkelingen sluiten aan bij het karakter en de cultuurhistorische identiteit en dragen bij aan de ruimtelijke kwaliteit en waar mogelijk aan bestaande opgaven van wateroverlast of hittestress. Langzaam verkeersroutes zorgen voor een goede verbinding tussen de kernen en het buitengebied, maar ook in de kern zelf. Deze verbindingen worden vormgegeven als aantrekkelijke groenblauwe structuren. De openbare ruimte is ingericht met voldoende hoog opgaand groen en water om hittestress tegen te gaan.

Het Waterplantsoen in Kampen met groene heuvels, meanderend water en een zandeiland is een prachtige plek om te wandelen, te spelen en te verblijven

Sturing

Richting

- Ontwikkelingen dragen bij aan het eigen karakter en DNA van de kern. Koester en versterk het zicht op het omliggende veengebied. Integreer indien mogelijk (relicten van) het oude cultuurlandschap.
- Ontwikkelingen houden rekening met een hoger waterpeil, een slappe bodem en zijn ingericht op het vasthouden en tijdelijk bergen van water. Denk aan drijvend wonen of wonen op palen.
- Ontwikkelingen dragen bij aan een duurzame en gezonde leefomgeving. Dit betekent klimaatadaptief en het verbeteren of behouden van de waterkwaliteit, biodivers, energieneutraal en circulair bouwen.
- Nieuwe ontwikkelingen dragen bij aan de opgaven in bestaand stedelijk gebied.
- Richt je bij ontwikkelingen zoveel mogelijk op voetgangers en fietsers in plaats van auto's. Dit draagt bij aan een aantrekkelijke woon- en werkomgeving met ruimte voor groen, water, bewegen en ontmoeten.
- Combineer langzaam verkeersroutes tussen het centrum, de verschillende wijken en het omringende landschap met groen en water tot aantrekkelijke doorgaande structuren.
- Ontwikkel een visie op hoger bouwen, waarbij ook ruimte is voor groen, water en ontmoeten.

Inspiratie

- Combineer waterberging en vergroening met de reconstructie van oude waterlopen, zoals beken of singels, en gebruik deze om de eigen identiteit te versterken.

3.4 Stedelijke laag • Historisch centrum

Het herkenbare IJsselfront van Kampen (foto gemeente Kampen)

Kenmerken

De karakteristiek, sfeer en identiteit van een stad of dorp wordt in belangrijke mate bepaald door het historische centrum. Kenmerkend zijn het historisch stratenpatroon, de compacte bebouwingsstructuur en de grote afwisseling en individuele karakterverschillen op korte afstand. Oude singels en parken refereren vaak aan oude stadswallen.

Dit levert bijzondere karakteristieke elementen op, zoals een waterfront, een oude haven of een stationsgebied.

Het historisch centrum is het middelpunt van levendigheid en vormt het emotionele en functionele hart van een stad of dorp. De centra geven ruimte aan een mix van functies die aantrekkingskracht hebben op de omgeving, zowel binnen als buiten de stad of het dorp. De historische centra verschillen onderling sterk. Zo onderscheiden we onder meer de Hanzesteden, de Twentse steden met hun industriële verleden, de voormalige Zuiderzeestadjes en tal van landstadjes.

Ontwikkelingen

- De centra kennen een hoge dynamiek: veel functieveranderingen, verdichting en inbreiding. Hierdoor staat het eigen karakter onder druk.
- De historische centra worden steeds meer een 'place to be' in plaats van een 'place to buy'.
- De centra worden steeds autoluwer.
- Het winkelaanbod en de horeca worden meer uniform.
- De kwaliteit van de openbare ruimte staat onder druk door oa. hoge parkeerdruk, drukke verkeersstromen en functionele eisen (markten, evenementen, terrassen, etc).
- Publieksgerichte functies verdwijnen en leiden veelal tot leegstand.
- Het belang van een centrum als verblijfsgebied en plek voor levendigheid neemt toe. Aandacht voor karakter en cultuurhistorische waarde als identiteit en 'unique selling point'.

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Toerisme en recreatie
- Natuur en landschap
- Cultureel erfgoed

Ambitie

We werken aan vitale stads- en dorpscentra met een gevarieerd ruimtelijk en functioneel beeld. Dat centrum is zowel fysiek als visueel aantrekkelijk, veilig, comfortabel, bereikbaar en autoluw. En voor voetgangers en fietsers direct verbonden met andere delen van de stad en met de omgeving.

De centra functioneren als levendige en prettige verblijfsgebieden met een hoogkwalitatieve, aantrekkelijke openbare ruimte en voldoende ruimte voor ontmoeten en beleven. Het behouden en versterken van de mix van functies (bv. wonen boven winkels) en integrale oplossingen voor functionele claims en verduurzamingsopgaven in de openbare ruimte. Zo heeft iedere stad of dorp zijn eigen karaktervolle centrum, herkenbaar in ontstaansgeschiedenis en type.

Archeologische en historische patronen en bebouwing worden in stand gehouden en waar mogelijk versterkt of hersteld. Dit draagt bij aan de versterking van de eigen identiteit. Bijzondere condities (waterfront, stationsgebied) worden benut.

Het Singelpark ligt op de oude stadswal van Oldenzaal. Hier kan gewandeld en gespeeld worden, maar het stadspark zorgt ook voor verkoeling en biedt ruimte voor waterberging (OKRA landschapsarchitecten)

Sturing

Norm

- De historische centra, binnensteden en landstadjes krijgen een beschermende regeling, gericht op instandhouding van het bestaande, historische patroon van wegen, bebouwing, vestingwerken en walburgen.

Richting

- Als ontwikkelingen plaatsvinden in historische centra, binnensteden en landstadjes, dan dragen deze bij aan behoud en versterking de mix van functies, het historisch gegroeide patroon van wegen en openbare ruimten en de leefbaarheid.
- Behoud de historische waterstructuur, bijbehorende elementen en de oriëntatie op het water.
- Ontwikkelingen, zoals herstructurering, inbreiding of verdichting, worden ingepast met respect voor de historie, de schaal en structuur van het centrum en het individuele karakter van de bestaande bebouwing.
- Richt historische centra in als aantrekkelijke, leefbare verblijfsgebieden en maak deze gebieden autoluw.
- Houd rekening met de cultuurhistorische parels. Zorg voor zicht op de parels en richt de openbare ruimte in zodat de cultuurhistorische betekenis wordt ondersteund.
- Maak kwalitatieve langzaam verkeersroutes en visuele verbindingen tussen de historische centra en hun omgeving.

Inspiratie

- Wees zuinig op groen en water in het centrum en breidt dit waar mogelijk uit, zowel in de openbare ruimte als bij bouwontwikkelingen.
- Zorgvuldig reclamebeleid.

3.5 Stedelijke laag • Dynamische stationsomgeving

Het nieuwe station van Zwolle wordt wel het 'groenste station van Nederland' genoemd (Studio Nauta)

Kenmerken

De stationsomgeving is voor trein- en busreizigers de entree van een stad of dorp. Stations functioneren als spil in een netwerk van verbindingen, waar verschillende vervoersmodaliteiten samenkomen. Stationsgebieden liggen meestal nabij de historische centra. Rond stations is veel dynamiek vanwege de intensieve woon-, werk- en voorzieningenmilieus rondom. Onderwijslocaties bevinden zich in de buurt of in directe verbinding met de stations. De dynamiek verschilt per stad of dorp, waardoor een bepaalde hiërarchie is ontstaan: hoofdknooppunten, regionale knooppunten en lokale stations. Voormalige spoorlijnen en stationsgebouwen vertellen vaak veel over de ontwikkelingsgeschiedenis van een stad of dorp.

In stationsomgevingen komen veel ruimteclaims samen. Herstructurering draagt bij aan de verbinding met de rest van de kern en biedt mogelijkheden voor verdichting. Tegelijkertijd vormen spoorwegen en stations vaak barrières vanwege hun geringe oversteekbaarheid.

Ontwikkelingen

- Stationsomgevingen worden herontwikkeld en verdicht met wonen en werken. Hoogbouw rondom het station neemt toe.
- Meer aandacht voor de stationsomgeving als verblijfsgebied met een goede ruimtelijke kwaliteit.
- Stationsgebieden worden steeds aantrekkelijker voor onderwijsinstellingen en innovatieve bedrijvigheid: goed bereikbaar, op korte afstand van de binnenstad en een aantrekkelijke openbare ruimte.
- De mobiliteitstransitie zet door, waarbij stations worden gezien als 'overstapmachines' tussen verschillende vormen van vervoer.

Ambitie

De stationsomgeving is een gebied met een hoge ruimtelijke kwaliteit, het is de entree en het visitekaartje van een stad of dorp. Het station is een

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Toerisme en recreatie
- Natuur en landschap
- Cultureel erfgoed

knooppunt waar verschillende vervoersmodaliteiten soepel op elkaar aansluiten, zowel het (inter-) nationale, als het regionale en lokale netwerk voor openbaar vervoer, fiets, voetganger en auto. De stations hebben verschillende posities binnen het Dagelijks Stedelijk Systeem en daarmee verschilt ook hun dynamiek: internationaal station, intercitystation en regionaal station met veel dynamiek en de rustigere voorstadhalte of dorpsstation.

De hoogdynamische stationsomgeving vervult een belangrijke rol in het opvangen van de bouwopgave, hierbij wordt volop verdicht (in de hoogte, maar ook ondergronds). Het is, uitgaande van nabijheid, uitwisseling en ontmoeting, een aantrekkelijk gebied om onderwijslocaties en innovatieve werklocaties te huisvesten. Er ontstaat een mix van voorzieningen, werken en wonen. Voor alle stationsomgevingen geldt dat gewerkt wordt aan een uitnodigende en aantrekkelijke kwaliteit die overeenkomt met de identiteit van de stad of het dorp. Herontwikkeling van erfgoed draagt hier aan bij. De gebieden hebben een goede fietsstructuur en sluiten aan op doorgaande fietsroutes naar het centrum, omringende wijken en buitengebied.

Sturing

Richting

- Zorg voor het optimaal functioneren van het station als spil in het multimodale netwerk van verbindingen. Maak het overstappen op andere vormen van vervoer zo makkelijk mogelijk.
- Zet in op een mix van wonen, onderwijs en bedrijvigheid en zorg voor een aantrekkelijke buitenruimte met voldoende ruimte voor ontmoeten en reuring.
- Intensiveer bebouwing met respect voor de bestaande groene, blauwe en historische kwaliteiten en zorg voor een goede verblijfskwaliteit met aandacht voor klimaatadaptatie, natuurinclusiviteit en duurzaamheid.
- Zorg voor comfortabele, veilige en aantrekkelijke fietsverbindingen vanuit het station met het stadscentrum en de wijken. Sluit aan op doorlopende verbindingen tussen de verschillende delen van de stad en het buitengebied.

Inspiratie

- Zorg dat het spoor en het station geen barrières zijn, bijvoorbeeld door een fraaie brugverbinding of royale onderdoorgang.
- Zorg voor representatieve gevels op de begane grond.

Nijverdal is niet alleen belangrijk station voor forenzen, maar ook voor bezoekers van de Sallandse Heuvelrug (foto Regio Twente)

3.6 Stedelijke laag • Bedrijventerrein

Zuinig en zorgvuldig ruimtegebruik betekent ook dat er gekeken wordt naar de mogelijkheden om te stapelen (foto Jan Born, Stichting Straatboer)

Kenmerken

Overijssel kent verschillende typen werklocaties, zoals bedrijventerreinen, stationsomgevingen, kantoor- en retaillocaties. Bedrijventerreinen zijn functioneel aangelegde locaties aan de rand van steden en kernen. De opzet en verkaveling van bedrijventerreinen houden vooral rekening met de milieuruimte, autobereikbaarheid en (manoeuvreer)ruimte voor vrachtwagens. Het zijn meestal monofunctionele gebieden die gescheiden liggen van omliggende woonwijken en het buitengebied. Er zijn grote verschillen in uitstraling en ambitieniveau per terrein.

De bebouwing is vaak eenvoudig en eenvormig. Oudere locaties zijn vaak matig van kwaliteit, er is veelal sprake van krappe openbare ruimtes met relatief veel verharding. Deze terreinen staan voor een sanerings- of herstructureringsopgave.

Ontwikkelingen

- Er is veel vraag naar goed bereikbare nieuwe bedrijventerreinen. De ruimte is schaars en daarom wordt ook nagedacht over multidimensionaal ontwikkelen (meer de hoogte of de diepte in).
- Er is meer aandacht voor het vergroenen van de buitenruimte om hittestress en wateroverlast tegen te gaan.
- Bovendien is er meer aandacht voor gezondheid en bewegen (brede welvaart). Werknemers komen vaker op de fiets en willen in de pauze een wandeling kunnen maken. In de openbare ruimte is daardoor meer ruimte nodig voor de wandelaar en de fietser.
- Er is een toenemend belang van een hoge organisatiegraad (zoals parkmanagement) en 'gelijkgezindheid van de bedrijven' om verduurzaming succesvol op te pakken.
- De transitie naar een circulaire economie betekent dat er meer grondstoffen en goederen opgeslagen en vervoerd moeten worden. Dat vraagt meer ruimte en vervoersbewegingen.
- De nieuwe generatie werknemers vindt het steeds belangrijker om bij een duurzaam bedrijf te werken. Door de krappe arbeidsmarkt voelen ondernemers zich genoodzaakt sneller te ver-

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Energietransitie
- Natuur en landschap
- Cultureel erfgoed

duurzamen en te vergroenen.
- Mobiliteitstransitie (STOMP principe) en verduurzaming van mobiliteit vragen ruimte. Denk daarbij aan oplaadstations (voor auto's én vrachtauto's), hubs en fietsroutes en -stallingen.
- De waterkwaliteit staat onder druk (KRW).

Ambitie

Toekomstbestendige bedrijventerreinen bouwen voort op de sterke netwerken van het Dagelijks Stedelijk Systeem en dragen bij aan een optimale lokale en regionale mobiliteit. De inspanningen worden gericht op het beter benutten en het toekomstbestendig maken en houden van bedrijventerreinen:
- Versterken van de economische functie en kwaliteit door zuinig en zorgvuldig ruimtegebruik. Denk daarbij ook aan de multidimensionale mogelijkheden (meer de hoogte of de diepte in).
- Toepassen van de Overijsselse principes voor verstedelijking en de regionale meerwaarde aantonen.
- Gebruik maken van de unieke locatiekwaliteiten, zoals multimodaliteit (logistiek), milieucategorie, thematische campussen en economische ecosystemen. Maar ook de gebiedseigen, landschappelijke, culturele en historische waarden en het bodem- en watersysteem.
- Ruimtelijke clustering van grootschalige bedrijvigheid.
- De bedrijventerreinen worden duurzaam ingericht, dat geldt zowel voor de kavels en gebouwen als voor de openbare ruimte. Het bedrijventerrein is klimaatadaptatief en biodivers en er is voldoende ruimte voor de energietransitie, circulaire economie en groene mobiliteit. De openbare ruimte is veilig en aantrekkelijk ingericht voor de wandelaar en de fietser.
- De aansluiting op het landschap en omliggende wijken verbeteren. Zorg voor een goede dooradering van het bedrijventerrein met routes en groenstructuren.

Sturing

Richting
- Ontwikkelingen op of rond bedrijventerreinen gaan zuinig en zorgvuldig om met de ruimte en maken optimaal gebruik van de locatiekwaliteiten. Denk daarbij ook aan multidimensionaal ontwikkelen (stapelen).
- Ontwikkelingen dragen bij aan het herstel van het bodem- en watersysteem, het verbeteren van de waterkwaliteit en een toekomstbestendige inrichting met voldoende ruimte voor klimaatadaptatie, energietransitie, biodiversiteit, gezondheid, circulaire economie, groene mobiliteit en veiligheid.
- Ontwikkelingen gaan uit van de gebiedseigen kwaliteiten en karakteristieken. Ze spelen in op eventueel aanwezige culturele en/of historische waarden. Bestaande historische en architectonische kwaliteiten worden benut. Dit draagt bij aan de ruimtelijke kwaliteit van het bedrijventerrein.
- Ontwikkelingen dragen bij aan een goede verbinding met de omgeving door een goede dooradering met doorgaande groenstructuren en routes voor fietsers en voetgangers.

Investeren in duurzaamheid draagt bij aan het aantrekkelijke en toekomstbestendige bedrijventerreinen, zoals hier op 't Lochter in Nijverdal (foto Foreco)

3.7 Stedelijke laag • Kernrandzone

De kleinschalige 'rafelige' kernrandzone van IJsselmuiden met zicht op de kerktoren (foto gemeente Kampen)

Kenmerken

De kernrandzones zijn overgangsgebieden. Hier is sprake van 2 elkaar overlappende invloedssferen, namelijk stad en land. De randen zijn bepalend voor de identiteit van zowel de steden en dorpen als voor het landschap eromheen. De (potentiele) kwaliteit is die van de 'best of both worlds'; stedelijke voorzieningen, verspreid liggende (gewilde) woon- en werkfuncties, padennetwerk in een landschappelijk raamwerk. Dichtbij stad en dorp en toch buiten. Randen gaan niet alleen over de 'functionele mix', maar vooral ook over herkenbaarheid, duidelijkheid, silhouetten (kerktorens, markante gebouwen, bruggen, ed), je thuis voelen. Markante zichtlijnen op dorpen versterken de kwaliteit van de kernrandzone. Hier sluiten recreatieve en utilitaire routes van buiten aan op de binnenstedelijke en dorpsstructuur. In deze gebieden komen veel, soms conflicterend, opgaven en belangen samen, zoals dorps- en stadsuitbreidingen, infrastructuur, landbouw, landschapsontwikkeling, water, natuur, energie en recreatie. Rondom de steden zorgt dit voor een hoge dynamiek en hoge ruimtelijke druk, waar gezocht moet worden naar slimme combinaties. Rondom kleinere kernen is de dynamiek en de ruimtelijke druk lager.

Stads- en dorpsfronten zijn bijzondere kernrandzones. De kwaliteit van stads- of dorpsfronten (veelal aan het water) is dat een stad of dorp direct aan het landschap grenst. Vanuit het landschap of vanaf het water is er vrij zicht op het centrum met een herkenbare kwaliteit. Vanuit de stad of het dorp is er vanaf een kade, boulevard of weg direct contact met het landschap. Monumentale gebouwen en nieuwbouw met allure en bijzondere architectuur bepalen voor een groot deel het herkenbare beeld, denk aan het IJsselfront van Deventer, het Vechtfront van Ommen of Landgoed Almelo.

Ontwikkelingen

- Krapte op de woningmarkt en vraag naar bedrijventerreinen leiden tot een hoge druk op de

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Cultureel erfgoed
- Water vasthouden
- Energietransitie
- Natuur en landschap
- Toerisme en recreatie

ruimte direct grenzend aan steden en dorpen.
- Opkomst van nieuwe ruimteclaims, zoals collectieve vormen van voedselvoorziening, klimaatbuffers, duurzaamheidsprojecten (denk aan een zonneveld) en nieuwe woonconcepten in de kernrandzones.
- Behoefte aan recreëren in het groen dichtbij de eigen woon- en werkomgeving. Denk daarbij ook aan sportvelden en volkstuinen.
- Versnippering en doorsnijding van de kernrandzones en een gebrek aan investeringen in nieuwe dragende structuren.
- Rondwegen sluiten dorpen soms af van het landschap.
- Wegen vormen vaak een barrière tussen de stad of het dorp en het landschap.
- De waterkwaliteit staat onder druk (KRW).

Ambitie

Kernrandzones vormen de natuurlijke schakel tussen stad en land. Ze zijn adaptief en aanpasbaar. Groenblauwe structuren tussen stad en land zijn natuurlijke te koesteren geledingen in de stadsrand. Wandel- en fietsverbindingen tussen de groene omgeving en het bebouwd gebied zijn aantrekkelijk, veilig, comfortabel en direct. Ontwikkelingen in de kernrandzone, zoals waterberging, duurzame opwek van energie, stadslandbouw, bewegen of biodiversiteit, worden zorgvuldig en in samenhang ontworpen, waarbij de hele kernrandzone in beschouwing wordt meegenomen om verrommeling te voorkomen. Tijdelijke functies, zoals kleinschalige nieuwe woonconcepten, tijdelijke natuur of een horecagelegenheid, kunnen kernrandzones identiteit geven.

Sturing

Richting

- Zorg voor behoud, herstel en aanleg van voldoende doorlopende groenblauwe routestructuren die het bebouwde gebied met het landelijke gebied verbinden.
- Slecht bestaande barrières tussen stad en land en verbeter de stad-landverbinding. Combineer nieuwe ontwikkelingen (zonneveld, nieuwbouw, infrastructuur) met andere opgaven (ommetjes, klimaatadaptatie, waterkwaliteit, biodiversiteit, stadslandbouw, landschapsversterking). Denk aan klimaatbuffers rond de stad om binnenstedelijk wateroverlast te voorkomen.
- Sluit aan op de historie en het profiel van de kern en geef ruimte en brede gebruiksmogelijkheden aan cultuurhistorische parels.
- Bewaar waardevolle doorzichten vanuit de kern op het omringende landschap.
- Maak mooie en uitnodigende entrees van dorpen en steden.
- Leg geen rondwegen aan die stad en land scheiden.

Het IJsselfront van Deventer met zicht op de Lebuinuskerk (foto Deventer Marketing)

3.8 Stedelijke laag • Provinciale route

Ingetogen wegontwerp passend in de omgeving

Kenmerken

Het provinciale wegennet is één van onze visitekaartjes. Het bestaat niet alleen uit vlotte en veilige verbindingen, maar het toont ook de landschappelijke rijkdom van Overijssel. Provinciale routes zijn de toegangspoorten tot de vele fraaie natuur- en cultuurlandschappen die Overijssel rijk is. Het zijn de grote doorgaande wegen voor gemotoriseerd verkeer. Het gaat echter niet alleen over de snelweg of provinciale weg zelf, maar ook over de directe omgeving. Vanaf de routes ervaar je het omliggende (stedelijke) landschap, daarnaast bepaalt de weg deels zelf het landschap.

Binnen het provinciale wegennetwerk is een aantal lange en kortere wegen aan te wijzen als route, omdat deze een sterke identiteit en eigenheid hebben. Denk aan de IJsselroute tussen Deventer en Ramspol, waar je de rivier altijd voelt. Of de Sallandroute die als een parkway door de verschillende landschappen slingert. Het gaat dus over de identiteit van de weg zelf en het karakter van de gebieden er omheen.

Snelwegen liggen relatief los van het landschap, terwijl provinciale wegen doorgaans de patronen in het landschap volgen. In kernen sluiten routes vaak minder goed aan op het karakter van een dorp of stad. De routes zijn van belang voor de bereikbaarheid en ontsluiting van gebieden en kernen.

Ontwikkelingen

- Toename van verkeer en het belang van doorstroming gaat ten koste van landschapselementen. De continuïteit en beeldkwaliteit van herkenbare trajecten staat daardoor onder druk.
- Verkeerstechnische vereisten en oplossingen gaan nogal eens ten koste van de consistentie van het wegbeeld, de beeldkwaliteit en kansen voor versterking van natuurwaarden of oplossingen op het gebied van klimaat of energie.
- Aanleg van rondwegen en rotondes als oplossing voor het doorstromings- en veiligheidsvraagstuk.
- Ontwikkelingen in het wegontwerp hebben in veel gevallen geleid tot een gebrek aan samenhang, verrommeling en nivellering van karakteristieke landschappen.

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Natuur en landschap
- Cultureel erfgoed

Ambitie

Provinciale routes zijn ensembles van weg en omgeving en hebben een sterke eigen identiteit. Het tracé, de verschilende trajecten, de traversen, de knopen en het wegontwerp laten het landschap spreken en versterken de ruimtelijke kwaliteit. Provinciale routes volgen heldere trajecten die soepel door het landschap lopen. Door het gebruik van gebiedseigen elementen dragen de routes bij aan de sterke merken van Overijssel.

Het ontwerp en de vormgeving van een route is een integrale gebiedsopgave. Naast de verkeerskundige eisen wordt ook gekeken naar ruimtelijke kwaliteit, landschap, natuur, water en klimaat. Er wordt zoveel mogelijk gebruik gemaakt van inheemse beplanting. Dit geldt ook voor ontwikkelingen aan een provinciale route.

Sturing

Richting

- Sluit bij het ontwerpen van een provinciale route aan op de omliggende landschappelijke identiteit en benut deze. Zorg voor heldere trajecten, herkenbare traversen en knopen en een eenduidig, rustig en ingetogen wegontwerp.
- Zorg dat provinciale wegen in kernen (traversen) zoveel mogelijk bijdragen aan de verblijfskwaliteit. Het wegontwerp voegt zich naar de structuur van de kern. Zorg voor kwalitatieve stads- en dorpsentrees.
- Ontwikkelingen aan een provinciale route spelen in op de kwaliteiten en identiteit van de betreffende route.
- Neem bij (her)inrichting alle opgaven en belangen vanaf het begin van de planontwikkeling mee (klimaat, biodiversiteit, landbouw, woon- en leefklimaat, etc.). Zet kruidenrijke bermen in als natuurlijke verbindingen.
- Doorsnijdingen van kwetsbare gebieden vragen extra aandacht t.a.v. vormgeving en maatregelen ter compensatie van de barrièrewerking of aantasting van kwaliteit. Hef barrières op door middel van bruggen, ecoducten of tunnels of door een verhoogde of verdiepte ligging.

Inspiratie

- Zorg voor goede zichtlijnen op het landschap en bijzondere plekken.

Een continu en rustig wegbeeld dat meekleurt met het omliggende landschap

3.9 Stedelijke laag • Kanaal of vaart

Het Twentekanaal is niet alleen belangrijk voor het transport van goederen, maar ook voor de aanvoer van water (foto Christian van der Meij)

Kenmerken

Het netwerk van kanalen en vaarten bestaat uit gegraven vaarverbindingen en ontwateringkanalen. Van oudsher spelen ze een belangrijke rol in het transport van goederen, maar een aantal daarvan heeft die functie niet meer, zoals Kanaal Almelo-Nordhorn of het Overijsselse Kanaal. Deze kanalen en vaarten hebben tegenwoordig vaak een recreatieve functie; sommigen als vaarroute, anderen als fiets- of wandelroute.

Daarnaast zijn de kanalen en vaarten belangrijk voor de af- en aanvoer van water in tijden van hevige regenval of droogte. Kanalen en vaarten doorsnijden het landschap, maar zijn ook landschapsvormend. Ze maken onderdeel uit van het watersysteem, zijn verbonden met andere kanalen en vaarten en met natuurlijke waterwegen. Er zijn twee typen: ontginningskanalen en industriële kanalen, ieder met eigen afmetingen en schaal.

Kanalen en vaarten vormen lineaire structuren in het landschap, veelal geflankeerd door stevige bomenrijen langs de oevers. Langs een aantal kanalen zijn de oorspronkelijke jaagpaden nog aanwezig. Bruggen, oevers, kaden, parallelwegen brengen vaak eenheid, doordat ze in eenzelfde handschrift zijn ontworpen en uitgevoerd. Watererfgoed en bebouwing horen bij het kanaal.

Ontwikkelingen

De functie van de vaarten en kanalen verandert, waardoor de perspectieven verschuiven:

- Intensiever gebruik van het hoofdvaarnetwerk maakt verbreding of verdieping van kanalen en kunstwerken nodig. Op andere kanalen is de (toeristische) vaarfunctie juist afgenomen of helemaal verdwenen.
- Door toenemende droogte is de bevaarbaarheid van de kanalen en vaarten niet vanzelfsprekend.
- De waterkwaliteit staat onder druk.
- In hoogveengebieden zijn veel vaarten gedempt, landschappen en dorpen zijn daardoor hun oorspronkelijke oriëntatie verloren.
- Watererfgoed (gemalen, sluizen en bruggen) gaat verloren, doordat ze hun functie verliezen of worden vervangen door nieuwbouw.
- Potentieel knelpunt: recreatie- en goederenver-

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Cultureel erfgoed
- Water vasthouden
- Toerisme en recreatie
- Natuur en landschap

voer gaan elkaar in de weg zitten bij toename van beide typen verkeer over water.
- De waterkwaliteit staat onder druk (KRW).

Ambitie

Kanalen en vaarten hebben, naast het belang voor vervoer, belangrijke landschappelijke kwaliteiten. Een kanaal of vaart vormt samen met de omgeving een ensemble en draagt bij aan de landschappelijke identiteit. De inrichting van de omgeving, met wegen, kades, beplanting, en watererfgoed versterkt de ruimtelijke kwaliteit en sluit aan op de lokale identiteit en historie.

Kanalen en vaarten zijn belangrijke onderdelen van de groenblauwe dooradering. De inrichting daarvan draagt bij aan de biodiversiteit en de klimaatopgave, denk bijvoorbeeld aan natuurvriendelijke oevers. Zij zijn bovendien onderdeel van het recreatieve netwerk, als vaarroute of als wandel- en fietsroute. Indien mogelijk worden kanalen en vaarten weer bevaarbaar gemaakt voor recreatievaart. De wandel- en fietsroutes sluiten aan op het langzaam verkeersnetwerk in dorpen en steden.

De hoofdvaarwegen, Twentekanalen of Kanaal Almelo - De Haandrik, hebben een belangrijke rol in het transport van goederen. Kruisingen met hoofdwegen en spoorlijnen zijn interessant als regionaal overslagcentrum. De hoofdvaarwegen zijn bovendien regionale landschappelijke dragers en de inrichting van de oevers en kaden met begeleidende beplanting en de vormgeving van kruisende infrastructuur draagt daaraan bij.

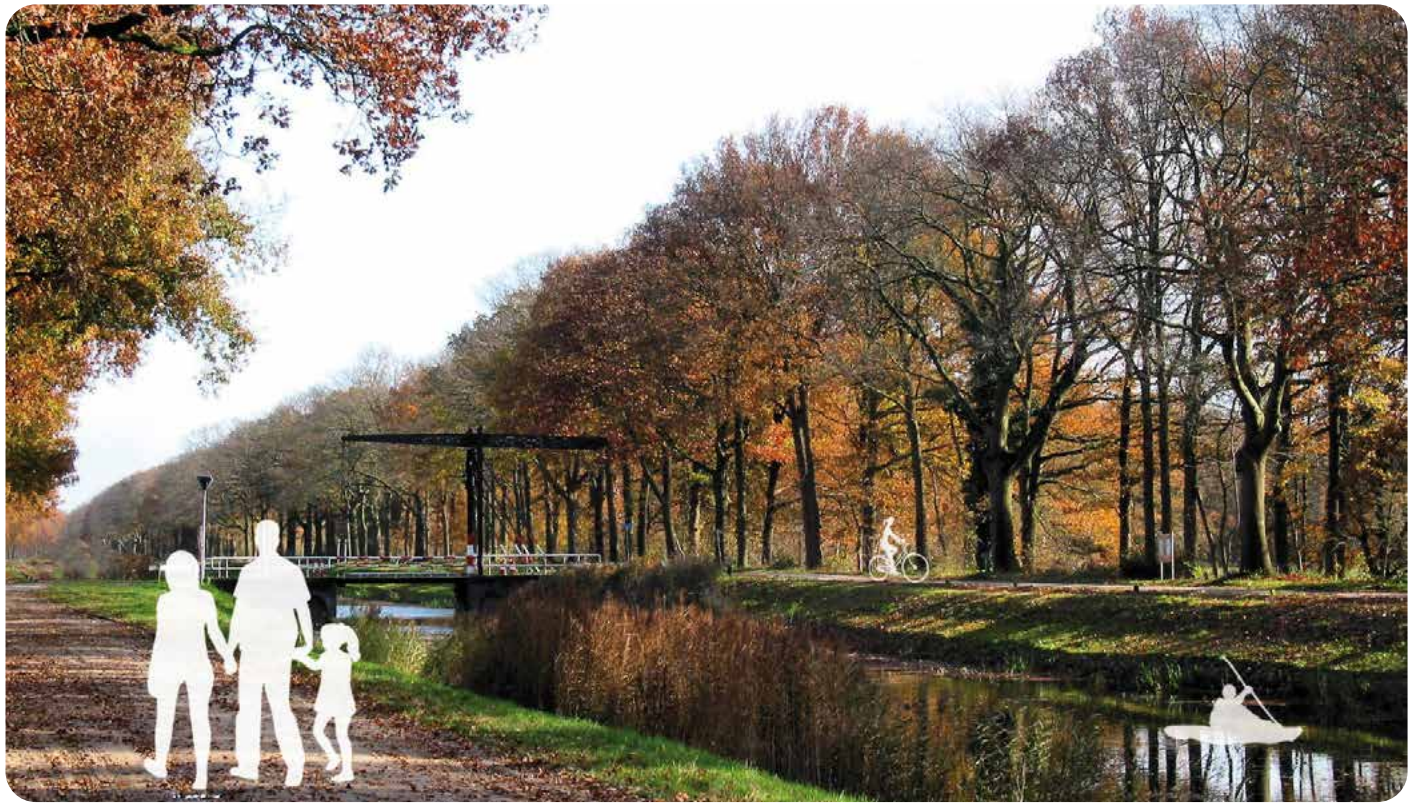

Ensemble van kanaal, watererfgoed en stevige begeleidende beplanting langs het Kanaal Almelo-Nordhorn

Sturing

Richting

- Maak kanalen en vaarten onderdeel van de groenblauwe dooradering, met ruimte voor biodiversiteit, waterberging en waterkwaliteit.
- Maak kanalen en vaarten onderdeel van het recreatieve netwerk, zowel op als langs het water. Maak de kanalen en vaarten, indien mogelijk, weer bevaarbaar. Laat de routes langs het water aansluiten op de doorgaande langzaam verkeersroutes naar de dorpen en steden.
- Versterk de relatie van de kanalen en vaarten met haar omgeving, oa. door het gebruik van gebiedseigen elementen. Zorg bovendien voor voldoende verblijfskwaliteit langs het water.
- Versterk het rustige en voorname karakter en behoud de continuïteit van de begeleidende structuren, zoals jaagpaden en laanbeplanting.
- Zorg voor het behoud en de versterking van het watererfgoed. Onderdelen van het watererfgoed (bruggen, sluizen, bedieningsgebouwen, bruggen, dijken en paden) zijn identiteitsdragers en worden als ensembles beschouwd.

Inspiratie

- De vormgeving van nieuwe bruggen, sluizen en andere werken krijgt extra aandacht.

Hoofdstuk 4

Laag van de beleving

Inleiding

Met de natuurlijke laag, de laag van het agrarisch cultuurlandschap en de stedelijke laag is het spectrum voor ruimtelijke kwaliteit nog niet compleet. Aan de (relatieve) autonomie van de natuurlijke processen in de natuurlijke laag, het 'nut' van het agrarisch cultuurlandschap en de sociale en functionele dynamiek van de stedelijke laag voegt de laag van de beleving het verhaal van het gebied toe. Deze laag is het domein van de belevenis, betekenis en identiteit. De laag van de beleving voegt gebiedseigen kenmerken toe, zoals landgoederen, recreatieve routes, bakens in de tijd, maar ook de sterke merken van Overijssel die samenhangen met de zachtere kant (tradities, identiteit, cultuurhistorie, luwte versus dynamiek en licht versus donkerte). Het stelt kwaliteiten zoals de natuur, de cultuurlandschappen en de steden in een ander daglicht en maakt ze beleefbaar en tot een belevenis. Het benut de kwaliteiten van de andere drie lagen.

De laag van de beleving verbindt het stedelijke met het landelijke. Rijke Romeinen die hun kapitaal verdienden in de stad, bouwden hun villa's op het platteland. In de gouden eeuw brachten de rijke stadse koopmannen de zomers door op door hen gerealiseerde buitenplaatsen. In Overijssel ontwikkelden de koopmannen, de landadel en later de textielbaronnen buiten, maar in de nabijheid van de steden, hun buitens en landgoederen. Soms zo dicht bij elkaar dat er landgoedzones ontstonden. Vanaf het eind van de 19e eeuw worden de kwaliteiten van het buitengebied geleidelijk aan steeds beter bereikbaar voor iedereen. De recreatie komt op. In het begin heel eenvoudig met een fietstochtje, kamperen op de hei of een klein vakantiehuisje. Later ook bungalowparken, attracties en vele routes om te wandelen, te fietsen en te varen. Hierdoor is de vrijetijdseconomie een belangrijkere economische factor geworden en heeft zij invloed op het aanzien, de gebruiksmogelijkheden en betekenis van de groene omgeving.

Ontwikkelingen

Het belevingsaspect en de identiteit worden steeds belangrijkere pijlers van het ruimtelijke kwaliteitsbeleid. Ze hangen nauw samen met gezondheid en sociale kwaliteit, waarbij het belangrijk is om je te kunnen identificeren met je omgeving en je thuis te voelen. De aardkundige, ecologische en cultuurhistorische waarden en de omgang met het erfgoed spelen daarin een belangrijke rol. De toegankelijkheid en de beleefbaarheid van deze kwaliteiten is in het gedrang. Enerzijds doordat er meer en meer (gevoelsmatige) hekken om gebieden (natuurgebieden, landbouwgebieden, recreatiecomplexen, woon- en werkgebieden) lijken te komen. Anderzijds vallen er gaten in het routenetwerk voor langzaam verkeer, waardoor de toegankelijkheid minder is. Zowel in de groene omgeving zelf als tussen het bebouwde gebied en de groene omgeving ontbreken schakels.

Tijdens het Maker Festival Twente in Enschede ontdek je de veelzijdigheid van maakcultuur in Twente (foto De Museumfabriek)

Als gevolg van verdere verstedelijking en een toenemend aantal toeristen is er een extra behoefte aan hoogwaardige recreatieruimte met een hoge belevingskwaliteit. Vrijetijdslandschappen zijn gebieden die deze kwaliteiten bieden. Hier komen verschillende functies samen die elkaar versterken: natuur, landschap, (agrarische) cultuur, erfgoed, wonen, werken en recreëren. Het zijn plekken die mensen een rijkheid aan belevingen bieden, waar bezoekers van heinde en verre naartoe komen en voor terug komen. Tegelijkertijd voorzien deze landschappen in de toenemende recreatiebehoefte van bewoners.
De landgoederen en landgoederenzones zijn hier voorbeelden van. Zij zijn beeldbepalend en hebben een hoge landschappelijke kwaliteit, maar hun exploitatie staat onder druk. Het vinden van nieuwe gebiedseigen dragers voor landgoederen is een belangrijke opgave.

Ambitie

Het is onze ambitie om de beleving, betekenis en kwaliteit van de leefomgeving te versterken. De lokale identiteit biedt inspiratie voor gebiedsontwikkeling. In Overijssel onderscheiden we acht sterke merken:

1. Overijsselse Delta
2. IJsselvallei met Hanzesteden
3. Reestdal
4. Grootschalige ontginningen
5. Vechtdal
6. Salland
7. Sallandse stuwwallen met Regge en kastelen
8. Twente met het Dinkeldal

Binnen deze sterke merken vind je onze twintig Karakteristieke landschappen. Dit zijn unieke landschappen uit allerlei tijdsperioden die representatief zijn voor de veelzijdigheid van onze cultuurlandschappen.

Ontwikkelingen sluiten aan op de identiteit van het gebied waar ze plaatsvinden, om zo de identiteit te behouden en te versterken. Hierbij zetten we in op een beleefbaar en toegankelijk landschap dat het verhaal van Overijssel vertelt. Ontwikkelingen zijn gericht op het versterken van bestaande gebiedskenmerken en het creëren van nieuwe omgevingskwaliteiten passend bij de identiteit. De ruimtelijke expressie van kenmerkende ensembles vergroten en discontinuïteiten in landschappelijke structuren en routes herstellen. Er wordt vooral ingezet op het langzame verkeer, om zo ook het bewegen te stimuleren, het maken van een ommetje en de verbinding tussen stad en land.

We stimuleren dat recreatie en toerisme een onderdeel wordt van gebiedsprocessen, omdat dit kan bijdragen aan het verhogen van de leefbaarheid. Belangrijke principes daarbij zijn:

- Spreiden en geleiden van recreanten en toeristen
- Inzetten op duurzame mobiliteit
- Ruimte voor onderscheidend ondernemerschap
- Groenblauwe verbindingen in combinatie met routes
- Goed ontsloten erfgoed
- Korte ketens

Sterke merken van Overijssel

- De beleving, betekenis en kwaliteit van de leefomgeving versterken.
- Aardkundige, archeologische en cultuurhistorische waarden worden zoveel mogelijk behouden en beleefbaar gemaakt voor mensen dankzij informatie, gebruik en ontwikkeling. Hiermee vertellen we het verhaal van de ontstaansgeschiedenis van het Overijsselse landschap.

Aantrekkelijke routes voor een toegankelijk en beleefbaar Overijssel

- Samenhang vergroten en discontinuïteiten in landschappelijke structuren herstellen. Gebiedskenmerken, monumentaliteit en ruimtelijke expressie van grote ensembles vergroten.
- Beleefbaarheid en toegankelijkheid van het landschap vergroten.

Laag van de beleving

Sterke merken

- 4.1 Overijsselse Delta
- 4.2 IJsseldal met Hanzesteden
- 4.3 Reestdal
- 4.4 Grootschalige ontginningen
- 4.5 Vechtdal
- 4.6 Salland
- 4.7 Sallandse stuwwallen met Regge en kastelen
- 4.8 Twente met het Dinkeldal

Kwaliteiten

4.9 Recreatieve route
- Wandelroute
- Fietsroute
- Vaarroute

4.10 Landgoed of buitenplaats

4.11 Baken in de tijd
- Eendenkooi
- Koloniën van Weldadigheid
- Schans of verdegingslinie
- Watermolen

4.12 Donkerte

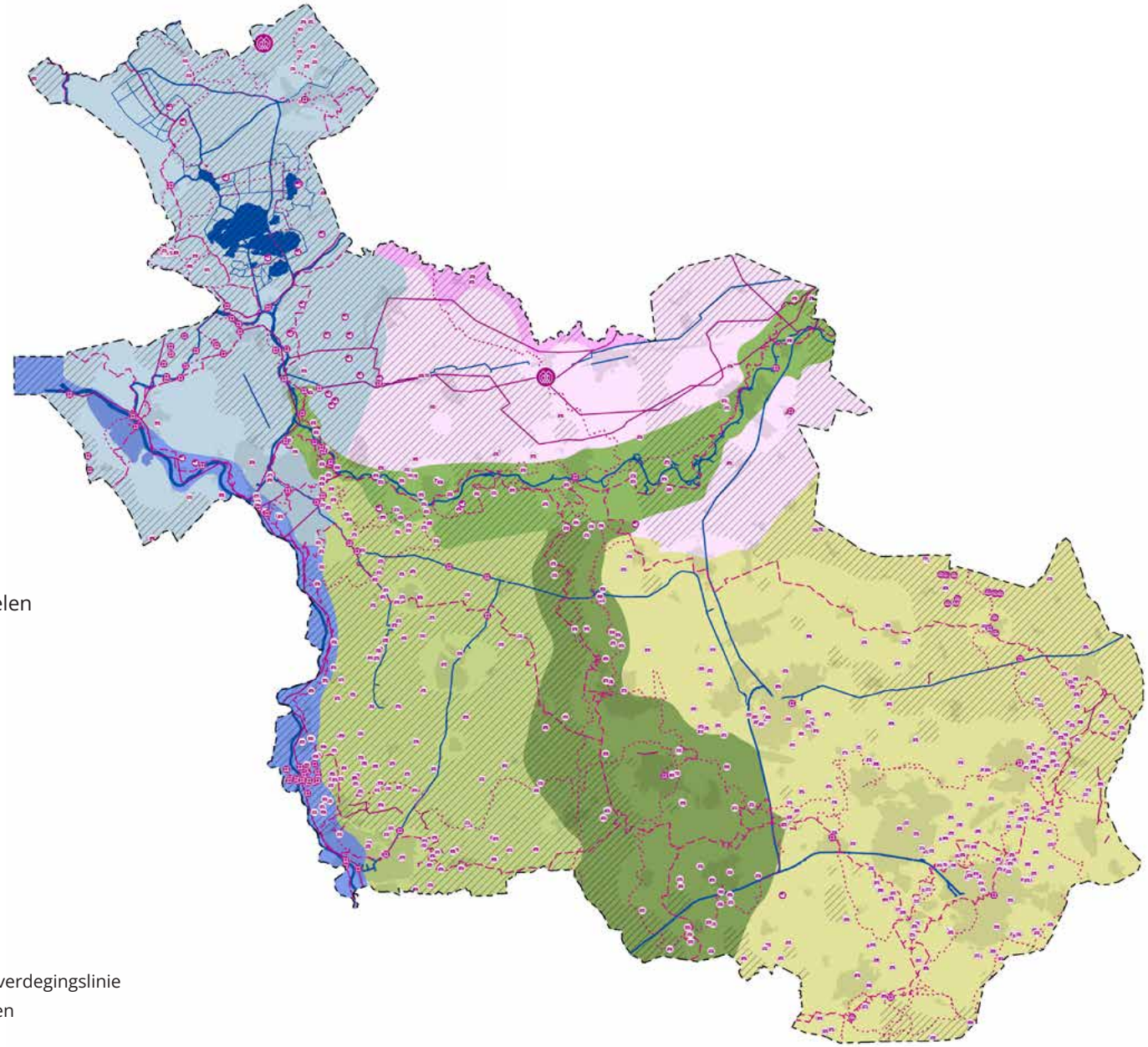

4.1 Laag van de beleving • Overijsselse Delta

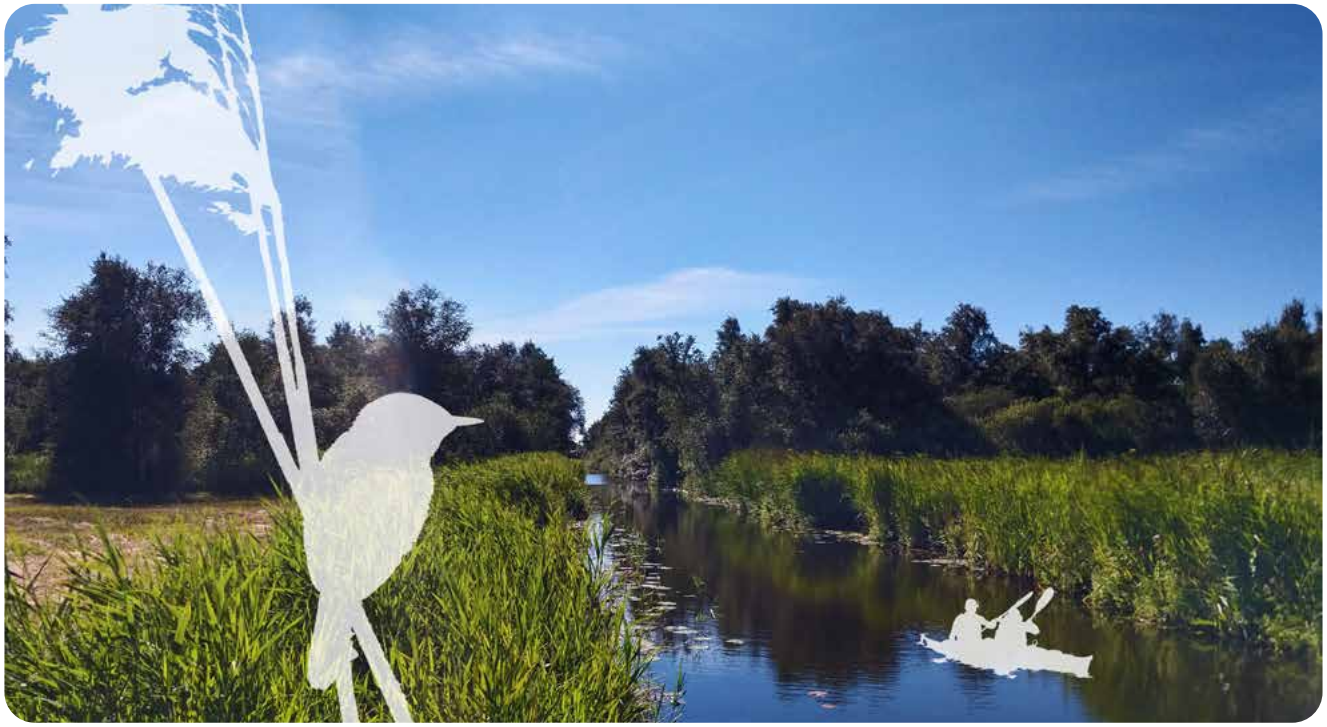

In Nationaal Park Weerribben-Wieden vnd je bijzondere plant- en diersoorten en vele mogelijkheden om te varen, fietsen en wandelen

Kenmerken

De kop van Overijssel is Nederland in het klein: een laaggelegen delta waarin veen, klei en zand tussen oude rivierarmen en hooggelegen stuwwallen en keileembulten het landschap en grondgebruik bepalen. De verwevenheid van landbouw, natuur, bodem, cultuur en recreatieve infrastructuur levert waardevolle landschappen op. In Nationaal Park Weerribben-Wieden, Nationaal Landschap IJsseldelta en verschillende natuurgebieden, zoals Oldematen-Veerslootlanden en de uiterwaarden van het Zwarte Water, de Vecht en de IJssel voelen bijzondere plant- en diersoorten, zoals de kievitsbloem, de grutto en de grote vuurvlinder, zich thuis. De rietcultuur, de hooiwinning en biezenverwerking maken deel uit van de bijzondere, waterrijke cultuurhistorie. Het is dan ook niet vreemd dat hier meerdere van onze Karakteristieke Landschappen te vinden zijn.

Cultuurlandschappen als Kampereiland met boerderijen op terpen, de oudste Nederlandse rationeel verkavelde droogmakerij Polder Mastenbroek en het slagenlandschap van Staphorst met de elzensingels illustreren de historie van de landbouw in het gebied. De Zuiderzeekust met de voormalige Zuiderzeehavens van Vollenhove, Blokzijl en Kuinre, de vestingstad Steenwijk en Hanzesteden als Zwolle, Kampen en Hasselt tonen niet alleen de rijkdom die handel en nijverheid brachten, maar zijn ook nu nog levendige kernen waar je fijn kunt wonen, werken en recreëren.

De complexe ontstaansgeschiedenis heeft niet alleen geleid tot een grote diversiteit aan landschappen en kernen, maar ook tot verschillende gemeenschappen met elk hun eigen geschiedenis, cultuur en identiteit. De omgang met het water is hierbij in belangrijke mate bepalend. Waar de Hanzesteden hun rijkdom en aanzien verwierven dankzij de handelsroutes over water, werd in de veenmoerassen rond Giethoorn met bloed, zweet en tranen een hongerloon verdiend aan de turfwinning. Waar met opgestroopte mouwen de strijd tegen het water aangaan resulteerde in de grillige mozaïekverkaveling op het Kampereiland, was de rationale verkaveling van de Polder Mastenbroek het gevolg van goed overleg om de waterstand te beheersen; de bekende poldermentaliteit. De Overijsselse Delta, en Weerribben Wieden in het bijzonder, is dan ook een populaire

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Cultureel erfgoed
- Natuur en landschap
- Toerisme en recreatie

bestemming voor toeristen en recreanten.

Ontwikkelingen

- De recreatiedruk van toeristen en inwoners neemt steeds verder toe en is soms erg geconcentreerd (oa. bij Giethoorn). Toerisme en natuur zijn niet overal in evenwicht.
- Gebieden met verblijfsrecreatie worden steeds meer afgezonderd van het landschap en zijn niet openbaar toegankelijk.
- Het tegengaan van veenoxidatie en bodemdaling in de veenweidegebieden door gericht het waterpeil te verhogen wordt steeds urgenter.
- De natte Weerribben-Wieden ligt steeds hoger dan de omliggende, bemaalde (en daardoor dalende) domeinpolders. Het water zijgt weg naar deze domeinpolders en de Noordoostpolder, waardoor het het natuurgebied verdroogt.
- De verschillende natuurgebieden zijn vaak beperkt met elkaar verbonden, waardoor het natuurnetwerk kwetsbaar is.
- De stand van de weidevogels, zoals grutto en tureluur, gaat hard achteruit.

Ambitie

De Overijsselse Delta bestaat uit een levend, duurzaam landschap waarin het grondgebruik in balans is met het bodem- en watersysteem. Hier wordt gewoond en gewerkt, voedsel geproduceerd en recreanten en toeristen worden er gastvrij ontvangen. De veenweidegebieden worden gebiedsspecifiek vernat om bodemdaling en CO_2 uitstoot tegen te gaan. Dit is bovendien aantrekkelijk voor de weidevogels en vermindert de wegzijging van water uit de Weerribben Wieden.

De haven van Blokzijl is één van de Zuiderzeestadjes in de Overijsselse Delta

Recreatie wordt beter gespreid en sluit aan op de kwaliteiten van de verschillende landschapstypen. Recreatieve trekpleisters, zoals Weerribben-Wieden, Hasselt, het Waterloopbos, Blokzijl worden onderling goed verbonden, waardoor de recreatieve druk beter gespreid wordt. De steden Kampen, Zwolle, Meppel en Steenwijk positioneren als aantrekkelijke uitvalsbases voor de hele Overijsselse Delta. Verblijfsrecreatie wordt ingepast in het landschap, sterker verbonden met de kwaliteiten van de omgeving en onderdeel van het recreatieve netwerk. Nieuwe verdienmodellen, zoals agrarisch natuurbeheer, zorg en recreatie, ontwikkelen om de gebiedsopgaven aan te pakken.

Sturing

Richting

- Ontwikkelingen dragen bij aan de identiteit van de Overijsselse Delta. De afwisseling van de beboste stuwwallen, waterrijke laagveenmoerassen, open veenweidegebieden, het slagenlandschap, de rationeel verkavelde Polder Mastenbroek of de mozaïekverkaveling van het Kampereiland samen met de Zuiderzeestadjes, Hanzesteden en waterdorpen is kenmerkend.
- In de Overijsselse Delta bevinden zich acht Karakteristieke Landschappen. Ontwikkelingen dragen bij aan het behoud en hergebruik van cultureel erfgoed en cultuurlandschappen.
- Verblijfsrecreatie wordt ingepast in het landschap en wordt niet afgesloten van de omgeving. Langzaam verkeersroutes over het terrein houden de Overijsselse Delta toegankelijk.
- Zonering van toegankelijkheid zorgt voor een goede balans tussen natuur en recreatie. Goed bereikbare recreatieve trekpleisters worden afgewisseld met luwere gebieden.
- Ontwikkelingen dragen bij aan de oplossingen voor de verschillende gebiedsopgaven. Denk aan het gebiedsspecifiek vernatten van de veenweidegebieden, de weidevogels, de transitie van de landbouw, de recreatiedruk, etc.
- Behoud en herstel het monumentale en historische karakter van de landgoederen en IJsselhoeven en ontwikkel deze tot duurzame dragers van het gebied.

4.2 Laag van de beleving • IJsselvallei met Hanzesteden

Op een mooie zomerse dag genieten langs en in de IJssel (foto Tennekes)

Kenmerken

De IJssel vormt samen met zijn natuurlijke uiterwaarden en kronkelende dijken, Hanzesteden, dijkdorpen en IJssellandgoederen een bijzonder ensemble aan de westrand van Overijssel. De IJsselvallei is ook niet voor niets één van onze Karakteristieke Landschappen. De IJssel is van oudsher van strategische betekenis, de oevers zijn verschillende keren als verdedigingslinie ingericht. Zo werd tijdens de koude oorlog de IJssellinie in stelling gebracht. De relicten hiervan zijn nog zichtbaar aanwezig.

Het landschap van het IJsseldal is gevormd door de dynamiek van het water. Door het uitslijpen van de buitenbocht en het afzetten in de binnenbocht wandelde de rivier als het ware door het landschap. Dichtbij de rivier ontstonden oeverwallen, terwijl verder van de rivier de komgronden werden gevormd. In dit dynamische landschap vinden we her en der zandige rivierduinen die iets hoger in het landschap liggen. De rivier en haar uiterwaarden vormen een langgerekt natuurlint met een rijke flora en fauna.

Vanaf de negende eeuw komt de handel langs de IJssel tot bloei. Kampen, Zwolle en Deventer maken deel uit van de Hanze, het middeleeuwse handelsverbond van steden in noordwest Europa. Vanwege toenemende wateroverlast wordt de IJssel tussen de twaalfde en de veertiende eeuw volledig bedijkt. De dijk vormt nu een kronkelig maar continue lijnvormig element met prachtig zicht op de rivier. Na 2000 heeft de IJssel meer ruimte gekregen om pieken in de waterafvoer op te vangen. Dit werd gecombineerd met natuurontwikkeling en recreatie.

De IJssel heeft twee gezichten, in de winter hoog water met overstroomde uiterwaarden en in de zomer (te) laag water met foeragerende vogels, vee en recreanten. Door het veranderende klimaat worden de verschillen tussen hoog en laag water alleen maar groter. Langs en op de IJssel is het prachtig wandelen, fietsen en varen. Routes langs en over het water verbinden de Hanzesteden en dijkdorpen. In de Hanzesteden staat de dynamiek van de stad centraal binnen een historisch Hanzedecor. Verschillende, terugkerende evenementen trekken vele bezoekers.

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Cultureel erfgoed
- Natuur en landschap
- Toerisme en recreatie

Ontwikkelingen

- De waterveiligheidsopgave speelt een steeds grotere rol met programma's als het Hoogwaterbeschermingsprogramma en Ruimte voor de Rivier. Onlangs is het Reevediep aangelegd om de binnenstad van Zwolle te ontlasten. Indien mogelijk wordt het HWBP gecombineerd met natuurontwikkeling en recreatie.
- Zwolle en Deventer gaan de komende tijd flink groeien. De vraag naar recreatieve ruimte zal daardoor toenemen.
- In de Hanzesteden neemt het aantal bezoekers toe. Ook daarbuiten is vraag naar recreatieruimte. De uiterwaarden zijn beperkt toegankelijk, maar aantrekkelijk voor toeristen en recreanten.
- Er is een steeds grotere vraag naar camperplaatsen langs de dijk.
- Er wordt onderzocht of er drinkwater gewonnen kan worden uit de IJssel.
- Door de toenemende droogte staat de bevaarbaarheid van de IJssel onder druk.

Nieuwe struinpaden in de uiterwaarden van de IJssel

Ambitie

Het IJsseldal ontwikkelen tot een aaneengesloten natuur- en recreatiegebied. De relatie met de IJssel vergroten door meer uitzicht en oriëntatie op de rivier, vanaf de dijk en vanuit dorpen en steden. Onder andere Olst en Wijhe ontwikkelen zich richting de IJssel. Beleving en toegankelijkheid van de IJssel vanaf de dijk vergroten, ook door middel van struinpaden in de uiterwaarden. Kleinschalige camperplaatsen inpassen nabij de steden en dorpen. De Hanzesteden ontwikkelen zich tot duurzame hotspots voor cultuur en erfgoed met bekende, (vaak jaarlijks) terugkerende evenementen, zoals Deventer op Stelten of Kampen Sail. Landgoederen langs de IJssel worden ontwikkeld tot duurzame dragers die toegankelijk zijn voor langzaam verkeer.

Sturing

Richting

- Ontwikkelingen dragen bij aan de identiteit van het IJsseldal. De rivier, uiterwaarden, dijken en de aanliggende steden en dorpen zijn belangrijk, net als het zicht op en beleving van de rivier.
- De IJsselvallei is één van de karakteristieke landschappen van Overijssel. Ontwikkelingen dragen bij aan het behoud en hergebruik van cultureel erfgoed en cultuurlandschappen.
- Behoud en herstel het monumentale en historische karakter van de landgoederen en IJsselhoeven en ontwikkel deze tot duurzame dragers van het gebied.
- Toegankelijkheid van landgoederen vergroten voor langzaam verkeer.
- Struinpaden toevoegen in de uiterwaarden. Zorg daarbij voor een goede balans tussen natuur en recreatie.
- Verbeter de relatie tussen water en land, bijvoorbeeld door nieuwe haventjes langs de IJssel.

4.3 Laag van de beleving • Reestdal

De Reest kronkelt door een kleinschalig, afwisselend landschap, op de hogere horsten en bergen karakteristieke boerderijen en landgoederen

Kenmerken

Op de grens tussen Overijssel en Drenthe slingert het natuurrijke Reestdal als een groen lint door het rationeel verkavelde, agrarische ontginningslandschap. Het Reestdal is één van onze Karakteristieke Landschappen. In dit dal kronkelt de Reest van Drogteropslagen bij Dedemsvaart naar Meppel waar zij uitmondt in het Meppelerdiep. Tot aan de Middeleeuwen lag het dal te midden van een uitgestrekt, vrijwel ontoegankelijk veengebied met hier en daar moerasbossen en smalle dekzandruggen. De zandkoppen, ook wel bergen of horsten genoemd, vormden de eerste ontginningen. Hier werden rond 1200 boerderijen gebouwd en ontstonden de eerste nederzettingen.

Langs de benedenloop liggen de meest vruchtbare gronden en hier kwamen kastelen en havezaten als de Havixhorst en Dickninge tot ontwikkeling. Enkele nederzettingen als IJhorst en de Wijk groeiden uit tot dorpen. Tussen buurtschap De Stapel en Den Oosterhuis, de middenloop, zijn de gronden minder voedselrijk en de boerderijen kleiner en minder welvarend. Langs de bovenloop komen veel natte laagtes voor en zijn de dekzandkoppen erg klein, waardoor het gebied lange tijd nauwelijks bewoond werd. Het buurtschap Avereest met zijn kerk heeft een centrale functie. In de loop van de eeuwen is de waterhuishouding van de Reest drastisch gewijzigd. Eerst door de ontginning van de omliggende hoogveengebieden en later door de aanleg van de Reestvervangende Leiding.

Het afwisselende landschap met oude boerderijen, buurtschappen, landgoederen, heidevelden, bossen en beekdalgraslanden is een aantrekkelijk gebied om te wandelen en te fietsen. Onderdeel van het Reestdal zijn de Vledders en Leijerhooilanden. Een klein natuurgebied met waardevolle, eeuwenoude landschapselementen. In dit gebied wordt de grondwaterstand omhoog gebracht om o.a. de waardevolle natuurwaarden te herstellen.

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Cultureel erfgoed
- Water vasthouden
- Toerisme en recreatie
- Natuur en landschap

Ontwikkelingen

- Gebieden met verblijfsrecreatie bij o.a. IJhorst en Avereest worden steeds meer afgezonderd van het landschap en zijn niet openbaar toegankelijk. Het afgesloten karakter komt de beleefbaarheid niet ten goede.
- De veengronden in het Reestdal zijn al decennialang aan het verdrogen en het toenemend aantal droge en warme zomers versnellen dit proces. Dit zorgt voor CO_2 uitstoot en biodiversiteitsverlies (waaronder de natte hooilanden).
- Het Reestdal kenmerkt zich door diverse natuurwaarden en op enkele plekken zijn nog intensieve landbouwbedrijven. Om de natuurdoelen te bereiken, is een bedrijfsvoering nodig die hierop is afgestemd.

Ambitie

Het natuurlijke systeem van het Reestdal met de daarvan afhankelijke natuur versterken. Dat betekent meer ruimte voor water om het gebied te vernatten. We behouden en beschermen het cultureel erfgoed, omdat het beeldbepalend is voor het Reestdal. Ook herstellen en beheren we landschapselementen en werken we aan het behoud van de cultuurhistorie en het versterken van de biodiversiteit.

Het beekdal beter zichtbaar, beleefbaar en toegankelijk maken voor extensievere vormen van recreatie met behoud van rust en ruimte. De kwaliteiten van het Reestdal verbreden naar aangrenzend ontginningslandschap en de overgang tussen het Reestdal en de omliggende landschappen verzachten. Er is ruimte voor zowel natuur, landbouw die is afgestemd op de lokale omstandigheden en kleinschalige, extensieve recreatie. Verblijfsrecreatie wordt ingepast in het landschap, sterker verbonden met de kwaliteiten van de omgeving en onderdeel van het recreatieve netwerk.

Sturing

Richting

- Ontwikkelingen dragen bij aan de identiteit van het Reestdal. De kleinschaligheid en diversiteit in het landschap met landgoederen, heidevelden, bossen en bloemrijke hooilanden zijn het uitgangspunt voor ontwikkelingen.
- Het Reestdal is één van de Karakteristieke Landschappen van Overijssel. Ontwikkelingen dragen bij aan het behoud en hergebruik van cultureel erfgoed en cultuurlandschappen.
- Natuurwaardes staan voorop, recreatie en landbouw worden hierop afgestemd.
- Verzacht de overgang tussen het Reestdal en de omliggende landschappen.
- Zonering en spreiding zorgt voor een goede balans tussen natuur en extensieve recreatie.
- Behoud en herstel van het monumentale en historische karakter van de boerderijen.
- Verblijfsrecreatie wordt ingepast in het landschap en sluit aan op het recreatieve routenetwerk waardoor het toegankelijker wordt vanuit de omgeving.
- Ontwikkelingen doen geen afbreuk aan de rust en ruimte die in het Reestdal te vinden is.

Laarzenpaden maken het Reestdal beleefbaar

4.4 Laag van de beleving • Grootschalige ontginningen

In de grootschalige ontginningen kan het landbouwkundig gebruik gecombineerd worden met windenergie en groenblauwe dooradering

Kenmerken

Het landschap van de grote ontginningen tussen het Vechtdal en het Reestdal is een agrarisch landschap met grote open ruimtes begrensd en doorsneden door lange, rechte, vaak beplante wegen. De Zwarte Dennen, een natuur- en recreatiebos tussen Staphorst en Nieuwleusen, ligt als een groen eiland in dit verder weinig afwisselende landschap waar luwte en donkerte bijzondere kwaliteiten zijn.

Ooit lagen hier onbegaanbare en uitgestrekte hoogveenmoerassen en natte heide. De Ommerschans ligt aan een van oudsher belangrijke route, die de hogere gronden van het Vechtdal, dwars door het voormalige veenmoeras, met de uitloper van het Drents plateau bij Zuidwolde verbindt. Het hoogveen is vanaf de 15e eeuw en na het graven van de Dedemsvaart in hoog tempo ontgonnen voor de commerciële turfwinning. Daarna werden de gronden rationeel ontwaterd, verkaveld en in gebruik genomen als landbouwgrond. Met uitzondering van de voor landbouw ongeschikte hogere zandrug, de Kievitshaar, waarop productiebos Zwarte Dennen werd aangeplant.

De Dedemsvaart vormde de ontginningsbasis voor dit gebied. Over deze gegraven watergang werd de gewonnen turf richting het westen afgevoerd. Als retourvracht werden schelpen meegenomen die in kalkovens werden verwerkt tot kalk, nodig voor de woningbouw en het geschikt maken van de zure dalgrond voor de landbouw. Nieuwleusen, Balkbrug en Dedemsvaart, Slagharen, de Krim en Schuinesloot zijn dorpen die als gevolge van de turfwinning langs de Dedemsvaart zijn ontstaan. Vooral in Dedemsvaart zijn sporen uit die tijd nog herkenbaar aanwezig, zoals de statige 19e eeuwse villa's die welgestelde verveners langs de vaart lieten bouwen. Er was veel import van veenwerkers van buitenaf, pioniers die van aanpakken wisten, deze eigenschap vinden we nog steeds in de voormalige veendorpen. De grootschalige ontginningen hebben een aantal cultuurhistorisch en/of recreatieve trekkers, zoals de kalkovens en de monumentale Tuinen Mien Ruys in Dedemsvaart, de Ommerschans en de voormalige Kolonie van Weldadigheid bij Balkbrug en Attractiepark Slagharen. Dedemsvaart en Ommerschans is één van onze Karakteristieke Landschappen.

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Cultureel erfgoed
- Water vasthouden
- Toerisme en recreatie
- Natuur en landschap
- Energietransitie

Ontwikkelingen

- De grootschalige ontginningen lenen zich goed voor grootschalige opwek van windenergie in combinatie met landbouwkundig gebruik.
- De groenblauwe dooradering van de grootschalige ontginningen is zeer beperkt.
- De grootschalige ontginningen worden omgeven door recreatief aantrekkelijke gebieden (Reestdal, Vechtdal en Overijsselse Delta). Het gebied zelf is minder aantrekkelijk voor recreatie.
- Er wordt beperkt gebruik gemaakt van de aanwezige cultuurhistorie. Dit verdient meer aandacht en kan beter worden benut.

Ambitie

Grootschalige ontginningen bieden ruimte aan nieuwe vormen van agrarisch landgebruik passend bij dit type landschap en bij het bodem- en watersysteem. Denk hierbij ook aan energielandschappen, waar grootschalige opwek van windenergie gecombineerd wordt met landbouw en natuur. Groenblauwe dooradering kan grofmazig worden gerealiseerd langs bestaande structuren als wegen en waterlopen, om zoveel mogelijk ruimte te laten voor de landbouw.

De veenkoloniale geschiedenis is nog duidelijk aanwezig in het gebied en kan beter verteld worden. De kleinere cultuurhistorische elementen, de pioniersgeest en nieuwe ontwikkelingen dragen bij aan dit verhaal. Denk aan de Dedemsvaart als dragende structuur en groenblauwe verbinding tussen de verschillende dorpen. De verhalen en relicten in samenhang ontwikkelen en inzetten als recreatieve en natuurverbinding tussen het Reestdal, Vechtdal en de Overijsselse Delta.

Rechte wegen en vaarten als grofmazige groenblauwe dooradering

Sturing

Richting

- Ontwikkelingen dragen bij aan de identiteit van de grootschalige ontginningen. De rationele verkaveling, de wijken en vaarten, het landbouwkundig gebruik, de grofmazige dooradering en de ontginningsdorpen zijn het uitgangspunt voor ontwikkelingen.
- Dedemsvaart en Ommerschans is één van de Karakteristieke Landschappen van Overijssel. Ontwikkelingen dragen bij aan het behoud en hergebruik van cultureel erfgoed en cultuurlandschappen.
- Ontwikkelingen dragen bij aan een groenblauwe dooradering die past bij de grofmazigheid van het landschap en houden rekening met het landbouwkundig gebruik.
- Ontwikkelingen dragen bij aan groenblauwe, recreatieve verbindingen tussen het Reestdal, Vechtdal en Overijsselse Delta. Aan deze verbindingen kunnen recreatieve trekkers gekoppeld worden.
- Ontwikkelingen dragen bij aan het versterken de Dedemsvaart als dragende structuur en groenblauwe verbinding tussen de ontginningsdorpen.

4.5 Laag van de beleving • Vechtdal

Het Vechtdal ontwikkelen tot een hoogwaardig natuur- en woonlandschap met volop mogelijkheden voor recreatie en toerisme

Kenmerken

Het Vechtdal biedt een unieke combinatie van rivier, landschap, cultuur, historie, natuur, rust en ruimte. Het is niet alleen een aantrekkelijke woonomgeving, ook toeristen en recreanten komen er graag. Het Vechtdal is niet voor niets één van onze Karakteristieke Landschappen. De Vecht ontspringt in de glooiende heuvels van de Duitse Baumberge en slingert vanaf daar richting het Zwarte Water en uiteindelijk het IJsselmeer.

Tussen Dalfsen en Hardenberg ligt de Vecht in een echt dal. Stroomopwaarts van Hardenberg en stroomafwaarts van Dalfsen ligt de Vecht nauwelijks lager dan de omgeving en daarom wordt de rivier hier omgeven door kaden en dijken. Op de hogere oeverwallen en stuifduinen liggen de bossen, landgoederen, dorpen en steden als parels aan de rivier. De vele afgesneden meanders tonen het vroegere ongetemde karakter van de Vecht, terwijl de stuwen en sluizen laten zien dat de rivier wel degelijk getemd is. Een half-natuurlijke laaglandrivier die gevoed wordt door neerslag en die ruimte heeft om te meanderen, water vast te houden en pieken op te vangen.

Het Vechtdal is een toeristisch gebied met veel familiecampings, vakantieparken, hotels en B&B's. De Vecht speelt uiteraard een grote rol en waterrecreanten en vissers kunnen hier hun hart ophalen. Daarnaast is er een uitgebreid wandel- en fietsnetwerk. Het Vechtdal heeft haar eigen symbool: de Vechtanjer. Dit knalroze bloempje staat op de Rode Lijst van planten en is dus vrij zeldzaam in Nederland.

Ontwikkelingen

- Het recreatieve gebruik wordt steeds intensiever, waardoor de natuur onder druk staat.
- Het recreatieve aanbod sluit niet aan bij de toenemende vraag naar unieke ervaringen en kwalitatieve verblijfsrecreatie.
- Gebieden met verblijfsrecreatie worden steeds meer afgezonderd van het landschap en zijn niet openbaar toegankelijk. Terreinen zijn naar binnen gericht, het afgesloten karakter komt de beleefbaarheid niet ten goede.
- Om toekomstige extreme weersomstandighe-

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Toerisme en recreatie
- Water vasthouden
- Cultureel erfgoed
- Natuur en landschap

den op te kunnen vangen heeft de Vecht ruimte nodig. Daarnaast is de beschikbaarheid van water en de waterveiligheid een belangrijke opgave.
- Kernen aan de Vecht richten zich steeds meer op het water.
- De partners in het Vechtdal hebben veel aandacht voor ruimtelijke kwaliteit en identiteit.

Ambitie

De Vecht vormgeven als een half-natuurlijke laaglandrivier met ruimte voor water, natuur en recreatie. Het Vechtdal ontwikkelen tot een hoogkwalitatief recreatief natuur- en woonlandschap met ruimte voor gebiedsspecifieke landbouw, gericht op zowel de mens als de natuur. De stadjes en dorpen richten zich op het water en ontwikkelen een waterfront. Verblijfsrecreatie sluit aan bij de kwaliteiten van de omgeving en versterkt daarmee het landschap. Het recreatieve netwerk is niet alleen gericht op bezoekers, maar ook op bewoners van het Vechtdal en verbindt de kernen met het water en elkaar. De talloze landgoederen zijn toegankelijk voor wandelaars en fietsers en dragen als vanouds bij aan de verduurzaming van het gebied.

Sturing

Richting

- Ontwikkelingen dragen bij aan de identiteit en ruimtelijke kwaliteit van het Vechtdal. Met name de afwisseling tussen de verschillende onderdelen (essen, uiterwaarden, bossen, rivierduinen, landgoederen en dorpen) wordt gewaarborgd. Ga uit van een integraal ontwerp waar natuur, klimaat, recreatie, wonen en landbouw op elkaar zijn afgestemd.
- Het Vechtdal is één van de Karakteristieke Landschappen van Overijssel. Ontwikkelingen dragen bij aan het behoud en hergebruik van cultureel erfgoed en cultuurlandschappen.
- Ontwikkelingen dragen bij aan ruimte voor de Vecht.
- Verblijfsrecreatie wordt ingepast in het landschap en wordt niet afgesloten van de omgeving. Langzaam verkeersroutes over het terrein houden het Vechtdal toegankelijk.
- Zonering en spreiding van bezoekers zorgt voor een goede balans tussen natuur en recreatie.
- Behoud en herstel het monumentale en historische karakter van de landgoederen en ontwikkel deze tot duurzame dragers van het gebied.
- Landgoederen ontwikkelen tot landgoederenzone door samenhangende lanen-, wegen-, en padenstructuur. Toegankelijkheid voor wandelaars en fietsers vergroten.
- Afwisseling tussen dynamische gebieden en donkere en luwe gebieden behouden.

Ommen heeft, net als Dalfsen en Hardenberg, een waterfront aan de Vecht gerealiseerd

4.6 Laag van de beleving • Salland

De Haere, het landgoed van kunst en cultuur, is één van de vele landgoederen in Salland

Kenmerken

Tussen de Sallandse Heuvelrug en de IJssel en tussen het Vechtdal en de A1 ligt Salland. Hier kan je in het voorjaar genieten van de bloemrijke graslanden langs de weteringen, 's zomer van de paarse heide op de Sallandse Heuvelrug. In augustus Stoppelhaene vieren in Raalte, in het najaar wandelen door de kleurrijke bossen van de landgoederen rond Deventer en met een beetje geluk in de winter schaatsen op de uiterwaarden van de IJssel. De bewoners van Salland vormen een hechte gemeenschap die samen veel voor elkaar krijgt.

Vanaf de Sallandse Heuvelrug stromen laaggelegen, lange weteringen richting de IJssel. Daar buigen ze af naar het noorden en komen bij Zwolle uit in de stadsgracht en vervolgens in het Zwarte Water. De weteringen spelen een belangrijke rol in de waterhuishouding van Salland. Vroeger lagen hier grote doorstroommoerassen, waarin water bleef staan en overstromingen vanuit de IJssel nog meer water aanvoerden. Toen werden alleen de hoger gelegen dekzandruggen en -koppen bewoond. Daar kwam verandering in toen vanaf de twaalfde eeuw dijken werden aangelegd, weteringen werden gegraven en de Sallanders het gebied naar hun hand zetten. Zo konden ook de lage, natte gronden worden gebruikt voor de landbouw. De Sallandse Weteringen is één van onze Karakteristieke Landschappen.

Salland heeft een kleinschalig, agrarisch karakter en biedt veel rust en ruimte. Daarnaast vind je hier gezellige dorpen, Hanzestad Deventer en veel eeuwenoude landgoederen en havezaten, zoals Boxbergen, De Gunne en Den Alerdinck. De IJssel is de blauwe slagader van de regio. Samen met de Sallandse Heuvelrug, het Boetelerveld, de Lemelerberg en de landgoederenzones rond Deventer en Heino vormt de rivier een robuust samenhangend natuurnetwerk. In combinatie met de weteringen, houtsingels, bosjes en bloemrijke slootkanten ontstaat een fijnmazig en aantrekkelijk 'vrijetijdslandschap'. Dit landschap biedt volop recreatieve mogelijkheden met een uitgebreid wandel- en fietsnetwerk en extensieve en bijzondere verblijfsrecreatie.

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Toerisme en recreatie
- Water vasthouden
- Cultureel erfgoed
- Natuur en landschap

Ontwikkelingen

- De landbouw heeft te maken met omstandigheden die ervoor zorgen dat er verduurzaamd moet worden en daarom wordt gezocht naar nieuwe verdienmodellen binnen en buiten de sector. Hierbij kun je denken aan landschapsbeheer, teelt van biobased gewassen, maar ook zorg of recreatie.
- Veel boeren stoppen, waardoor er veel agrarische erven vrijkomen. Voor deze erven moet een nieuwe invulling gevonden worden.
- Door de toenemende droogte en hitte komt ook in Salland de waterbeschikbaarheid onder druk te staan. Er wordt ingezet op het vergroten van de sponswerking, o.a. rondom de weteringen.

Ambitie

Het agrarisch karakter behouden en toewerken naar een landbouwsector met een bij het gebied passend perspectief. De weteringen vormen een groenblauw netwerk waarin wateroverlast en overstromingen opgevangen kunnen worden. Het schone water wordt hier vastgehouden voor droge tijden. Dit groenblauwe netwerk verbindt de Sallandse natuurgebieden met elkaar en biedt kansen voor het aanleggen van groen, bos en recreatieve routes. In combinatie met houtsingels, bosjes en landgoederen ontstaat zo een aantrekkelijk vrijetijdslandschap. De landgoederen ontwikkelen tot een samenhangende landgoederenzone als duurzame drager van het gebied.

Het kleinschalige, agrarische karakter van Salland biedt veel rust en ruimte

Sturing

Richting

- Ontwikkelingen dragen bij aan de identiteit van Salland. Het kleinschalige en afwisselende landschap met agrarische erven, slingerende wegen, bossen, houtsingels, landgoederen en gezellige dorpen is hier kenmerkend. Ga uit van een integraal ontwerp waar natuur, klimaat, recreatie, wonen en landbouw op elkaar zijn afgestemd.
- De Sallandse Weteringen is één van de Karakteristieke Landschappen van Overijssel. Ontwikkelingen dragen bij aan het behoud en hergebruik van cultureel erfgoed en cultuurlandschappen.
- De afwisseling tussen de hoge dekzandruggen en lage weteringen (wasbordlandschap) wordt ingezet om Salland klimaatadaptief in te richten. Rondom de weteringen ruimte creëren om water langer vast te houden en te infiltreren.
- Ontwikkelingen doen geen afbreuk aan de rust en ruimte die in Salland te vinden is.
- Behoud en herstel van het monumentale en historische karakter van de landgoederen en ontwikkel deze tot duurzame gebiedsdragers.
- Landgoederen ontwikkelen tot landgoederenzone (rondom Deventer en Heino) door samenhangende lanen-, wegen-, en padenstructuur en verbinding met de stad. Toegankelijkheid voor wandelaars en fietsers vergroten.

4.7 Laag van de beleving • Sallandse stuwwallen met Regge en kastelen

Prachtig wadelen op de Sallandse Heuvelrug met gevarieerde bossen en uitgestrekte droge heidevelden (foto Touristisch Bureau Hellendoorn)

Kenmerken

In het hart van Overijssel ligt een stuwwallencomplex uit de voorlaatste ijstijd, waar de Sallandse Heuvelrug, de Archemerberg en de Lemelerberg in het noorden, maar ook 'bergen' zoals de Rijsserberg, de Kattenberg en de Zuurberg rondom Holten, Markelo en Rijssen onderdeel van zijn. In totaal zijn er 16 heuvels waar je kunt genieten van het uitzicht op zowel Salland als Twente. De Regge kronkelt aan de oostkant door een kleinschalig landschap richting de Vecht.

Nationaal Park Sallandse Heuvelrug & Twents Reggedal is een vrijwel onbewoond natuurgebied met gevarieerde bossen, uitgestrekte droge heidevelden, de korhoen en de zandhagedis. Langs de oostzijde van de Heuvelrug meandert de Regge door het Twentse coulisselandschap. De kleine laaglandrivier rijgt oude meanders, rivierduinen, natte en droge schraalgraslanden, ruigten, loofbos en struwelen aaneen. De hogere dekzandgronden langs de Regge zijn doorlopend bewoond geweest. Eerst door jager-verzamelaars en later door boeren. Hun akkers liggen op de hogere dekzandkopjes, oa rondom Goor en Ypelo, en hier ontstonden de essen. De hogere delen van de stuwwal werden beweid en de natte, lage delen langs de Regge vormden de hooilanden.

Rondom Goor en Diepenheim zijn al voor de 12e eeuw veel kastelen gebouwd. Deze controleerden de grote moerassen aan de voet van de stuwwallen van Markelo. Vanaf de 14e eeuw werden vanuit hier nieuwe kastelen gesticht en de overblijfselen daarvan zijn nog steeds zichtbaar als grote landgoederen en buitenplaatsen. Denk bijvoorbeeld aan Nijenhuis, Westerflier en Weldam.

De stuwwallen vormen samen met het Reggedal en het kastelenlandschap een aantrekkelijk en reliëfrijk gebied. Toeristen verblijven er graag en komen om te wandelen, fietsen en varen of een bezoek te brengen aan de Palthetoren op Landgoed de Sprengenberg of de Canadese Begraafplaats bij Holten. Dit maakt het gebied tot een geliefde, recreatieve hotspot. Hier zijn ook niet voor niets drie van onze Karakteristieke Landschappen te vinden.

Ontwikkelingen

- Het recreatieve gebruik wordt steeds intensiever, waardoor de natuur onder druk staat. De Sallandse Heuvelrug wordt steeds belangrijker als uitloopgebied voor de Overijsselse steden.
- Verdroging wordt een steeds groter probleem voor natuur en landbouw. Daarnaast slinkt de watervoorraad.
- De combinatie van drinkwaterwinning en natuur

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Toerisme en recreatie
- Water vasthouden
- Cultureel erfgoed
- Natuur en landschap

wordt, onder andere door de toenemende droogte, steeds lastiger.
- Het huidige watersysteem is gericht op het zo snel mogelijk afvoeren van overtollig water. Door de toenemende droogte wordt het steeds belangrijker om water zo lang mogelijk vast te houden.
- De landbouw heeft te maken met omstandigheden die ervoor zorgen dat er verduurzaamd moet worden en daarom wordt gezocht naar nieuwe verdienmodellen, zoals landschapsbeheer, teelt van biobased gewassen, zorg of recreatie.

Struinen langs de meanderende Regge

Ambitie

In het hart van Overijssel ontwikkelen de Sallandse stuwwallen met de Regge en kastelen zich door tot een aaneengesloten, duurzaam landschapspark met ruimte voor natuur, landbouw en recreatie. Een landschapspark met voldoende recreatieve routes, waarbij de natuur beschermd en zo min mogelijk verstoord wordt. Het kenmerkende reliëf blijft zichtbaar en beleefbaar. De aanwezige cultuurhistorie, zoals zwerfkeien en grafheuvels, vertellen de verhalen van onze voorouders. Bij de ontwikkeling tot een robuust landschapspark wordt ook ingezet op het tegengaan van verdroging en het vergroten van de watervoorraad voor de grotere omgeving. Dit is niet alleen belangrijk voor de natuur, maar ook voor de landbouw en de drinkwaterwinning.

Sturing

Richting

- Ontwikkelingen dragen bij aan de identiteit van de Sallandse stuwwallen met Regge en kastelen. Met name het reliëf, de afwisseling tussen boscomplexen en heidevelden, de meanderende Regge, de dekzandkopjes en het kastelenlandschap zijn hier kenmerkend. Ga uit van een integraal ontwerp waar natuur, klimaat, recreatie, wonen en landbouw op elkaar zijn afgestemd.
- In de Sallandse stuwwallen met Regge en kastelen zijn drie Karakteristieke Landschappen van Overijssel te vinden. Ontwikkelingen dragen bij aan het behoud en hergebruik van cultureel erfgoed en cultuurlandschappen.
- Ontwikkelingen het Reggedal dragen bij aan het langer vasthouden van water, het verbeteren van de waterkwaliteit, de bevaarbaarheid, de biodiversiteit en de toegankelijkheid.
- Ontwikkelingen op de stuwwal dragen bij aan het infiltreren van water en het vergroten van de grondwatervoorraad.
- Zichtlijnen op en vanaf de stuwwallen worden vrijgehouden. Het karakteristieke reliëf van de stuwwallen en andere kenmerkende hoogteverschillen blijven herkenbaar.
- Zonering en spreiding van bezoekers zorgt voor een goede balans tussen natuur en recreatie.
- Behoud en herstel van het monumentale en historische karakter van de landgoederen en ontwikkelen tot duurzame dragers van het gebied.
- Landgoederen ontwikkelen tot een landgoederenzone met een samenhangende lanen-, wegen-, en padenstructuur. Toegankelijkheid voor wandelaars en fietsers vergroten.
- Ontwikkelingen doen geen afbreuk aan de rust en donkerte die hier te vinden is.
- Ontwikkelingen dragen bij aan het tegengaan van verdroging en vergroten de watervoorraad.

4.8 Laag van de beleving • Twente met het Dinkeldal

De meanderende Dinkel bij het Lutterzand (foto Regio Twente)

Kenmerken

Twente is al sinds mensenheugenis bewoond en heeft daardoor een rijke geschiedenis. Het landschap is een aantrekkelijke afwisseling van stuwwallen en beekdalen, bossen en houtwallen, agrarische gronden met boerenerven, uitgestrekte landgoederen, rustige dorpen en bruisende steden. De bewerking van de 'oale groond' heeft Twente dit aantrekkelijke, kleinschalige landschap opgeleverd dat door de vele (zand)paden en routes goed toegankelijk is. En daar waar ontginning later volgde of uitbleef, met name langs de landsgrens, is unieke natuur ontstaan. Vijf van onze Karakteristieke Landschappen liggen dan ook in Twente. Noaberschap is groot en komt tot uitdrukking in het rijke verenigingsleven en vele tradities, zoals de Pinksterbruidjes of de Poaskaerls.

Wie Twente zegt, zegt techniek. Hier weet men als geen ander hoe techniek de economie en samenleving kan veranderen. De industriële revolutie, met vooral de textiel- en metaalindustrie, bracht economische groei, nieuw werk en inkomsten. Ook al zijn deze industrieën in verval geraakt, deze geschiedenis is nog steeds zichtbaar en voelbaar. Denk aan het herbestemmen van industriële gebouwen, de tuindorpen, parken en de vele landgoederen die door rijke textielbaronnen gesticht zijn.

Twente heeft veel bijzondere natuurgebieden. Denk aan stroomdalgraslanden in het Dinkeldal, hoogveenrestanten van het Wierdense Veld, het Buurserzand met het gentiaanblauwtje of Springendal-Dal van de Mosbeek met trilveenvegetaties en twee grote, perfect ronde Cirkels van Jannink. De vele natuurgebieden bieden samen met het prachtige, kleinschalige landschap en culturele trekkers als het Rijksmuseum Twente in Enschede of het Afrika Festival in Hertme volop kansen voor toerisme en recreatie. Het heuvelachtige Noordoost Twente is dan ook een Nationaal Landschap.

Ontwikkelingen

- De landbouw heeft te maken met omstandigheden die ervoor zorgen dat er verduurzaamd moet worden en daarom wordt gezocht naar nieuwe verdienmodellen. Denk aan landschapsbeheer, biobased gewassen, maar ook zorg of recreatie.
- Veel boeren stoppen, waardoor veel agrarische erven vrijkomen. Voor deze erven moet een nieuwe invulling gevonden worden.
- Twente is grotendeels afhankelijk van regenwater. Door de toenemende droogte en hitte komt dit onder druk te staan en verdrogen natuur- en landbouwgebieden. Daarnaast slinkt de (drink-) watervoorraad. Er wordt ingezet op het vergro-

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Toerisme en recreatie
- Water vasthouden
- Cultureel erfgoed
- Natuur en landschap

ten van de sponswerking, bijvoorbeeld rondom de stuwwallen en in de beekdalen.
- De combinatie van drinkwaterwinningen en natuur wordt steeds lastiger.
- De recreatiedruk neemt verder toe. Toeristische en natuurbelangen zijn niet overal in evenwicht.
- Gebieden met verblijfsrecreatie worden steeds meer afgezonderd van het landschap en zijn niet openbaar toegankelijk. Dit komt de beleefbaarheid niet ten goede.
- Twente wil flink verstedelijken, met name rondom de stations en ontwikkelt gezamenlijk een Regionale Ontwikkel Strategie. Dit vraagt ook extra recreatieruimte.

Versterken van de groenblauwe dooradering en toegankelijkheid van het kleinschalige Twentse coulisselandschap

Ambitie

Het Twentse reliëfrijke coulisselandschap met de fijnmazige verweving van wonen, werken, natuur, recreatie en landbouw behouden en versterken. De sponswerking vergroten, zodat ook in droge zomers water beschikbaar is voor landbouw en natuur. In de beekdalen het water langer vasthouden, de waterkwaliteit verbeteren en recreatieve routes ontwikkelen. Landgoederen ontwikkelen tot een samenhangende landgoederenzone die als duurzame drager van het gebied kan fungeren. Nationaal Park Noordoost Twente uitbreiden tot Landschapspark Twente. Daarbij inzetten op een goede stad-land verbinding. Vanuit de grote steden is het buitengebied makkelijk te bereiken, wat de grote kracht is voor de verdere verstedelijking.

Sturing

Richting

- Ontwikkelingen dragen bij aan de identiteit van Twente. Met name het contrast tussen de bruisende steden en het rustige coulisselandschap met de stuwwallen, beekdalen, bossen, houtwallen, agrarische gronden met boerenerven en uitgestrekte landgoederen is hier kenmerkend. Ga uit van een integraal ontwerp waar natuur, klimaat, recreatie, wonen en landbouw op elkaar zijn afgestemd.
- In Twente zijn vijf Karakteristieke Landschappen van Overijssel te vinden. Ontwikkelingen dragen bij aan het behoud en hergebruik van cultureel erfgoed en cultuurlandschappen. Ontwikkelingen spelen bijvoorbeeld in op de historie van de textiel- en staalindustrie.
- Ontwikkelingen in of nabij de beekdalen dragen bij aan het langer vasthouden van water, het verbeteren van de waterkwaliteit, de biodiversiteit en toegankelijkheid (recreatieve routes).
- Ontwikkelingen op de stuwwal dragen bij aan het infiltreren van water en het vergroten van de grondwatervoorraad.
- Ontwikkelingen dragen bij aan het typerende coulisselandschap door aanplant van houtwallen, heggen, lanen en bossen. Ook het karakteristieke reliëf van de stuwwallen en andere kenmerkende hoogteverschillen blijven herkenbaar.
- Behoud en herstel van het monumentale en historische karakter van de landgoederen en ontwikkelen tot duurzame dragers van Twente.
- Landgoederen ontwikkelen tot een landgoederenzone met een samenhangende lanen-, wegen-, en padenstructuur en verbindingen met de Twentse steden. Toegankelijkheid voor wandelaars en fietsers vergroten.
- Ontwikkelingen doen geen afbreuk aan de rust en donkerte die in Twente te vinden is.

4.9 Laag van de beleving • Recreatieve route

Zandpad vanuit het dorp, langs de volkstuinen, over de es en de erven naar buiten

Kenmerken

Het recreatieve routenetwerk is het 'langzame' netwerk van wandel-, fiets- en ruiterpaden en vaarroutes dat het landschap toegankelijk en ervaarbaar maakt. De oude zandwegen en paden vormen het basisstramien. Van oudsher verbonden deze routes de kernen met het ommeland en met elkaar. Zo vormden het dorpsplein, de dorpsstaat, de weg naar buiten en uiteindelijk de zandpaden door de velden een samenhangend netwerk. De maaswijdte van dit netwerk is sterk afhankelijk van het type landschap.

Doordat bepaalde schakels in dit netwerk in de loop van de tijd zijn verdwenen (ruilverkaveling, opwaardering van infrastructuur en individuele ingrepen door particuliere grondeigenaren) lopen verschillende verbindingen niet meer door. Onderdelen van het 'trage' netwerk zijn opgenomen in de nationale en provinciale ruiter-, fiets-, wandel- en vaarroutes.

Ontwikkelingen

- Paden verdwijnen of worden geknipt. Dit komt door de bouw van woonwijken en bedrijventerreinen of de aaneenvoeging van agrarische percelen. Daarnaast ontstaan barrières door de aanleg of verbreding van (snel)wegen of door het afsluiten van spoorwegovergangen.
- Anderzijds neemt de vraag naar een beleefbaar en toegankelijk natuur- en agrarisch cultuurlandschap steeds verder toe. Dit vraagt om een verbetering van de verbinding tussen stad en land, waardoor het routenetwerk verdicht en compleet gemaakt kan worden.

Ambitie

Verschuiving van auto naar fiets stimuleren en opheffen van ontbrekende verbindingen in het padennetwerk. Een schaalniveau hoger: het fiets-

Kansen voor

- Toerisme en recreatie
- Natuur en landschap
- Cultureel erfgoed

en wandelpadennetwerk wordt op niveau van de regio geïntegreerd tot een compleet systeem onder andere door de aanleg van fietssnelwegen. Een comfortabel alternatief netwerk om met de fiets naar school, naar het dorp en naar het station te komen. Verbinden van kernen met het buitengebied en hierdoor o.a. de stad- land relatie verbeteren en gezondheid bevorderen. Realiseren van ommetjes, gericht op het beleefbaar maken van de directe leefomgeving en het landschap en het verknopen van dit netwerk aan overstapplaatsen aan de hoofd- en regionale infrastructuur. De ligging en de dichtheid van het netwerk worden ingezet om de intensiteit van het gebruik te sturen. Erfgoed langs het recreatieve routenetwerk wordt benut om de aantrekkelijkheid van gebieden te vergroten. Het routenetwerk wordt zoveel mogelijk landschappelijk ingepast, passend bij de landschapstypen.

Sturing

Norm

- Recreatieve routes worden in beeld gebracht en krijgen een beschermende regeling gericht op de continuïteit van routes (vaarwegen, kleine paadjes, zandpaden, kerkepaden, fiets- en wandelpaden, etc).

Richting

- Ontwikkelingen nabij doorgaande zandwegen, wandel-, fiets- en vaarroutes voorkomen discontinuïteiten in het netwerk van paden en vaarroutes. Indien mogelijk worden bestaande discontinuïteiten opgelost.
- Ontwikkelingen rondom steden en dorpen dragen bij aan het behoud en de verkleining van de maaswijdte van het padennetwerk.
- Nieuwe mogelijkheden voor lange afstands-, wandel- en fietsroutes worden benut, landschappelijk ingepast en dragen bij aan een goede verbinding tussen stad en land.

Inspiratie

- Langs het recreatieve netwerk worden de aardkundige, archeologische en cultuurhistorische waarden zichtbaar en kenbaar gemaakt.

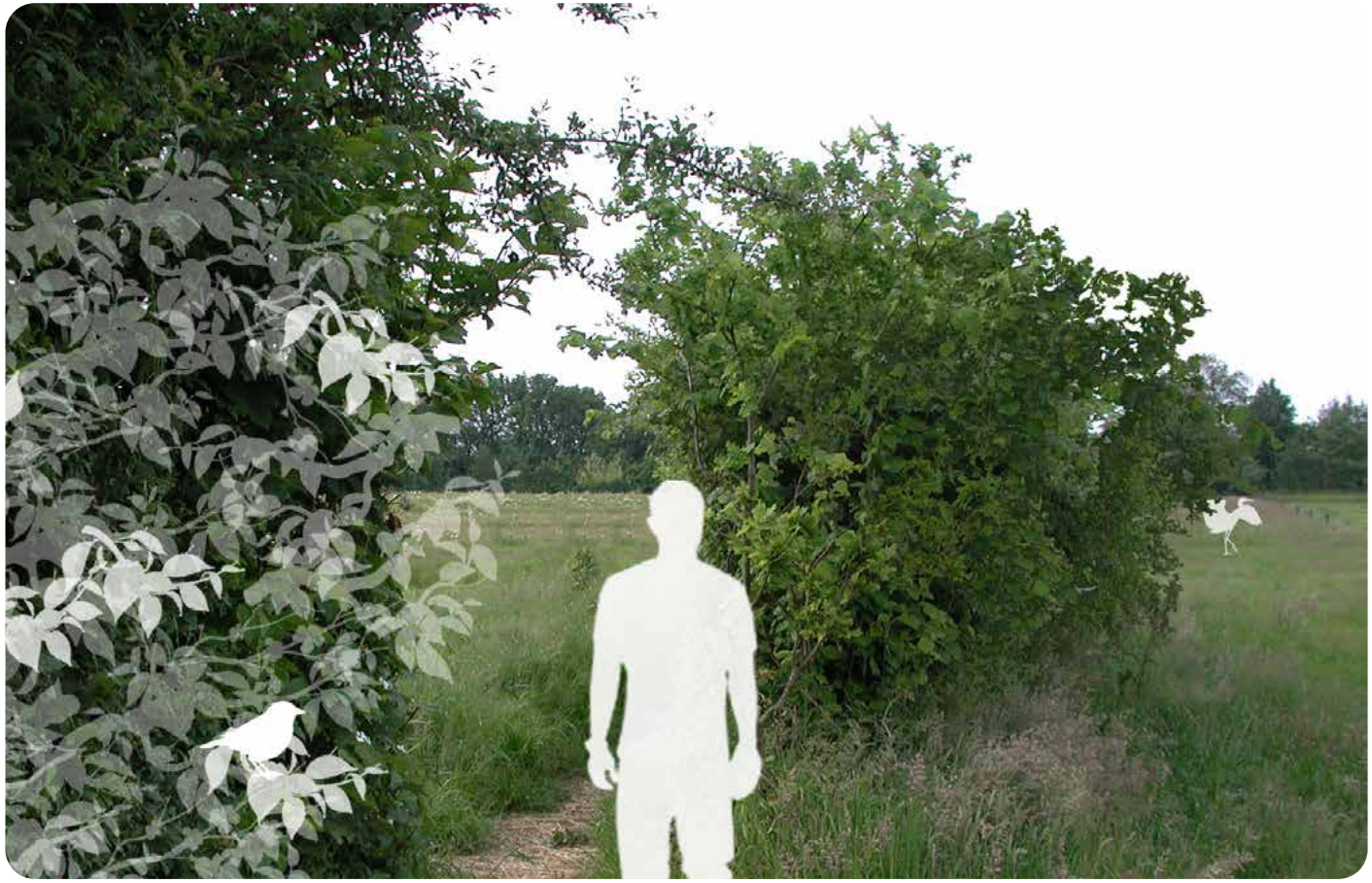

Ommetjes en struinpaden in het landschap

4.10 Laag van de beleving • Landgoed of buitenplaats

Op Landgoed Vilsteren, net ten zuiden van de Vecht kun je prachtig wandelen

Kenmerken

Op landschappelijk of strategisch interessante plekken (bijvoorbeeld op een oeverwal langs de rivier) liggen buitenplaatsen en landgoederen. De landgoederen en buitenplaatsen vertellen een herkenbaar verhaal over hun plek in het landschap en de tijd waarin ze zijn gebouwd. Veel landgoederen en buitenplaatsen zijn nu open gesteld voor publiek, waardoor ze een belangrijke recreatieve rol vervullen. Overijsselse landgoederen onderscheiden zich van landgoederen elders in Nederland door het grote aandeel particulier eigendom en bewoning.

Samenhangende compositie van bebouwing, parkbossen, tuinen, zichten en routes: het landgoed vormt een ruimtelijke, functionele en economische eenheid.

Ontwikkelingen

- Onderhoudskosten en beheerlasten van landgoederen zijn door particuliere eigenaren soms niet meer op te brengen. Woningen toevoegen wordt dan gezien als oplossing, maar de balans tussen de kwaliteit van het landgoed en verdichting luistert nauw.
- In het beheer prevaleert natuur soms boven cultuur, mede door subsidies en wetgeving. Hierdoor staat het culturele erfgoed dat door de combinatie van opstallen en landschap wordt gevormd, onder druk.
- Op willekeurige plekken in het landschap ontstaan nieuwe 'landgoederen' op boerenerven.
- Landbouw vraagt om efficiënt gebruik. Dit gaat soms ten koste van de kwaliteit en cultuurhistorische waarden.

Ambitie

Het in stand houden en herstel van bestaande landgoederen en ontwikkelen tot duurzame dragers van het landschap. De groene raamwer-

Kansen voor

- Klimaatadaptatie
- Cultureel erfgoed
- Water vasthouden
- Toerisme en recreatie
- Natuur en landschap

ken, de parkbossen, de tuinen, open ruimtes met solitaire bomen worden daarbij als deel van het culturele erfgoed beschouwd. Ze bieden ruimte voor nieuwe functionele toevoegingen, zoals recreatieve functies, publieke voorzieningen, eventueel woningen, als deze de kwaliteit versterken. Bij dit alles mag een natuurgericht beheer niet ten koste gaan van monumentaliteit en het behoud van het erfgoed.

Kwaliteiten van landgoederenzones versterken en verder uitbouwen. Landgoederen verbinden door een samenhangende lanen-, wegen- en padenstructuur en de toegankelijkheid van landgoederen vergroten voor langzaam verkeer.

Sturing

Richting

- Behoud en herstel van het monumentale en historische karakter van de landgoederen en ontwikkelen tot duurzame landschappelijke dragers.
- Waar veel landgoederen bij elkaar liggen, deze doorontwikkelen tot landgoederenzones. Kwaliteiten, zoals de samenhangende compositie van bebouwing, parkbossen, tuinen, zichten en routes, versterken en verder uitbouwen. Landgoederen verbinden door een samenhangende lanen-, wegen- en padenstructuur en daarmee de toegankelijkheid vergroten voor langzaam verkeer.

Inspiratie

- Toevoegen van nieuwe functies, zolang deze de kwaliteit versterken.

De Dinkel meandert door het veelzijdig landschap van Landgoed Singraven met bossen, lanen, akkers, weilanden, moerassen

4.11 Laag van de beleving • Baken in de tijd

De bijna 500 jaar oude Kroezeboom op de Fleringer Es deed vroeger dienst als grensmarkering en bedevaartsoord (foto Noaberkracht)

Kenmerken

Bakens in de tijd zijn relicten van diverse aard uit verschillende perioden van de ontstaansgeschiedenis van Overijssel. Van geologische monumenten, archeologische monumenten en vindplaatsen, schansen, verdedigingslinies, kapelletjes, religieuze monumenten, historische wegen tot landschappelijke ensembles zoals De Koloniën van Weldadigheid. Bakens zijn niet alleen (water-) torens en andere hoge, kenmerkende bouwsels, ook patronen als de (ruil)verkavelingsstructuur vormen een baken in de tijd. De essentie van de bakens in de tijd is, dat ze de verhalende laag toevoegen aan het landschap. Het zijn belangrijke ingrediënten in de opbouw van de gebiedsidentiteit. Het zijn plekken waar 'tijdsdiepte' tot intense indrukken leidt. Informatie over bakens in de tijd zijn onder andere te vinden op onze Cultuurhistorische Waardenkaart.

Ontwikkelingen

- Het belang van bakens in de tijd wordt – gelijk op met de herwaardering van het cultuurhistorisch erfgoed (agrarische en industriële en religieuze monumenten) – meer en meer ingezien. Al gebeuren er ook nog ongelukken: historisch waardevolle plekken worden opgeofferd voor bijvoorbeeld een bedrijventerrein of natuurontwikkeling.
- Tegelijkertijd worden bakens in de tijd vaak als bedreiging gezien (kost tijd en geld) in plaats van als kans om ontwikkelingen op een gebiedseigen manier in te passen.
- Karakteristieke of cultuurhistorisch waardevolle bebouwing wordt vervangen door nieuwbouw zonder dat de mogelijkheden voor herbestemming voldoende zijn onderzocht. Hierdoor blijven kansen voor het behouden en toevoegen van gebiedsidentiteit onbenut.

Kansen voor

- Cultureel erfgoed
- Natuur en landschap
- Toerisme en recreatie

Ambitie

Onze ambitie is om onze bakens in de tijd – ons cultureel erfgoed – te behouden en te versterken en te gebruiken als inspiratiebron en drager van identiteit en gebiedseigen ontwikkelingen te realiseren. Bakens in de tijd – als onderdeel van ons culturele erfgoed – worden als vertrekpunt genomen en zijn integraal onderdeel van een ontwikkeling, zodat cultureel erfgoed bijdraagt aan een gebiedseigen inrichting van Overijssel. Dit geldt niet alleen voor het bakens boven de grond, maar ook ondergronds.

Creëer verbindingen en verbanden tussen bestaande bakens die onderdeel van een groter geheel zijn, maar nu verloren of geïsoleerd in het landschap liggen. Voeg bakens van deze tijd toe. Behoud monumenten, karakteristieke gebouwen en cultuurhistorische waarden door ze bewust in te zetten in gebiedsopgaves. Maak de bakens meer zichtbaar en ontwikkel recreatieve routes langs deze bakens.

Sturing

Richting

- Inventariseer de bakens in de tijd (oa. beeldbepalende cultuurhistorische elementen of objecten die het verhaal van de streek vertellen), behoud, benut en versterk ze. Maak de bakens een integraal onderdeel van de planvorming.
- Voeg bij ontwikkelingen nieuwe bakens in de tijd toe en verbind deze met bestaande bakens.

De fraaie zoutboortoren bij Twekkelo werd vroeger gebruikt voor de zoutwinning (foto gemeente Hengelo)

4.12 Laag van de beleving • Donkerte

Nachtkaart van Europa

Kenmerken

Lichte gebieden geven een beeld van de economische dynamiek van de provincie: de steden en dorpen, de autosnelwegen, de kassengebieden, de attractieparken, de grote bedrijventerreinen en de gebieden met veel bebouwing. De donkere gebieden geven een indicatie van de 'buitengebieden' van Overijssel: de natuur- en grote landbouwgebieden. De donkere gebieden zijn de gebieden waar het 's nachts nog echt donker is, waar je de sterrenhemel kunt waarnemen. Het zijn de relatief 'luwe' dun bewoonde gebieden met een lage gebruiksdruk.

Ontwikkelingen

- Het wordt steeds lichter doordat het bebouwd oppervlak uitbreidt, door verlichte wegen, uitbreiding van kassencomplexen en door de toename van de woon- en werkfuncties verspreid in het landschap.
- Er is steeds meer maatschappelijke aandacht voor vermindering van lichthinder en onnodige uitstraling naar boven.
- De donkere en luwe gebieden zijn ook belangrijke plekken waar mensen even kunnen ontsnappen aan de hectiek. Voor verschillende diersoorten is het belangrijk dat deze gebieden niet verder in omvang afnemen.

Ambitie

Donkerte en ook luwte worden te koesteren kwaliteiten. De huidige 'donkere' gebieden in ieder geval zo donker mogelijk houden, maar bij ontwikkelingen ze liever nog wat donkerder te maken. Terughoudend zijn met verlichting van wegen, bedrijventerreinen etc. Verkennen waar verlichting 's nachts uit kan of anders lichtbronnen selectiever richten. Het behoud van donkerte en het doordacht gebruiken van kunstlicht is bijvoorbeeld een belangrijke voorwaarde voor een goede leefomgeving voor nachtdieren, zoals vleermuizen en uilen.

Kansen voor

- Toerisme en recreatie
- Natuur en landschap

Donkere gebieden vrijwaren van verhoging van de dynamiek. De ambitie is het rustige en onthaaste karakter te behouden, zodat passages van (autosnel)wegen niet leiden tot stedelijke ontwikkeling aan eventuele op- en afritten. Bundeling van stedelijke functies, infrastructuur in de 'lichte' gebieden. Ook in de lichte gebieden verkennen of toepassing van kunstlicht verminderd kan worden.

Sturing

Richting

- In donkere maar ook in lichtere gebieden alleen minimaal noodzakelijke toepassing van kunstlicht. Dit vereist het selectief inzetten en 'richten' van kunstlicht.
- Veel aandacht voor vermijden van onnodig kunstlicht bij ontwikkelingen in de groene omgeving.
- Donkere en luwe gebieden als kwaliteit beschouwen. De beleving van een heldere sterrenhemel in een donker buitengebied met 's avonds slechts de lichten van een enkele boerderij of woning: hier waan je je ver van de stad.

Inspiratie

- Behoud van het rustige en onthaaste karakter van de donkere gebieden.

Een heldere sterrenhemel in een donker buitengebied met slechts de lichten van een enkele boerderij of woning (van Paridon x de Groot)

Colofon

Uitgave
Catalogus Gebiedskenmerken Overijssel
Januari 2026

Productie
Provincie Overijssel

Adresgegevens
Provincie Overijssel
Luttenbergstraat 2
Postbus 10078
8000 GB Zwolle
Telefoon 038 499 88 99

Inlichtingen bij
Programmaleiders Nieuwe Omgevingsvisie
www.omgevingsvisie.nl
nieuweomgevingsvisie@overijssel.nl

Ontwerp en opmaak
Cécile Li